

magazin istoric

ANUL XII Nr. 7 (136) IULIE 1978

magazin istoric

Revistă de cultură istorică
Anul XII - Nr. 7 (136)
iulie 1978

Redactor șef
CRISTIAN POPIȘTEANU

Redactor șef adjunct
NICOLAE MINEI

Colegiul redacției
DUMITRU ALMAȘ
CONSTANTIN ANTIP
ADOLF ARMBRUSTER

VIRGIL CÂNDEA
NICOLAE COPOIU
LUDOVIC DEMÉNY
TITU GEORGESCU
DINU C. GIURESCU
ȘTEFAN PASCU

M. PETRESCU-DÎMBOVIȚA
ȘTEFAN ȘTEFANESCU

COPERTELE NOASTRE

① ② ③ ④

① ② ③ ④ Pictură murală din cavoul tracic de la Kazanlik (R.P. Bulgaria): scenă de curte (1); scene dintr-o procesiune (2, 4). Detalii cu semnificații istorice din pictura murală de la Kazanlik (3): prinț cu căciulă asemănătoare cu aceea a dacilor de pe Columna lui Traian (a_1, a_2); capul de lup, foarte frecvent reprezentat în frescele de la Kazanlik și capul de lup din tradiția dacică (b_1, b_2); capul de zimbbru de la Kazanlik, alături de capul de zimbbru de pe stema Moldovei, (c_1, c_2). (O comoară de artă și istorie tragică p. 31)

sumar

O POLITICĂ DE VASTĂ REZONANȚĂ ISTORICĂ: CRISTIAN POPIȘTEANU 2

Două popoare — aceeași eroică luptă pentru independență..... 6
Ghiculeștii (I): SERGIU IOSIPESCU, VICTOR IONESCU:..... 7

VREM SĂ NE UNIM CU ȚARA!

● 1892-1894 — Mișcarea memorandistă (I): AUGUSTIN DEAC ● Ultima toamnă a Imperiului austro-ungar: EMIL POP ● „Deșteaptă-te române” — pe Ringstrasse din Viena: D. D. ROȘCA ● D. Drăghicescu — o pledoarie pentru Unire: RADU PANTAZI 14

Universul spiritual al lumii trace 28
Nicolae Iorga și așezămintele culturale de la Văleni: CONSTANȚA UNGUREANU, VALERIA COSTĂCHEL 33
Viața cotidiană a bucureștenilor în anul 1848 (III): DUMITRU HÎNCU..... 36
Barbaria cu față nazistă: NICOLAE MINEI 39
Civilizații dispărute — Sumer: EGON WEIGL..... 46
Octombrie 1940 — Mussolini invadează Grecia: L.G. MARCANTONATOS.... 48
Doctorul José Rizal — „cel dintîi dintre filipinezi”: IOANA URSU..... 53
Misiunea a fost îndeplinită: MIHAI GROZAVU..... 56
Echilibru și rațiune politică la curtea lui Honoré II: JEAN-BAPTISTE ROBERT.. 58
● Cărți sosite la redacție ... 13 ● Poșta Magazin istoric... 63

O POLITICĂ DE VASTĂ REZONANȚĂ ISTORICĂ

„Comitetul Politic Executiv al C.C. al P.C.R. a reafirmat înalta sa prețuire pentru prodigioasa activitate desfășurată de tovarășul Nicolae Ceaușescu, strălucit ilustrată și cu ocazia vizitei în Marea Britanie, în vederea promovării unor relații internaționale noi, care să asigure egalitatea deplină a tuturor națiunilor și țărilor, într-un climat de înțelegere, conlucrare pașnică și respect reciproc. Această politică realistă, în a cărei elaborare și înfăptuire secretarul general al partidului deține rolul determinant, marile realizări obținute de poporul nostru în construirea socialismului au sporit neîncetat prestigiul României pe toate meridianele globului, în rândul tuturor popoarelor, al opiniei publice de pretutindeni, au adus țării noastre nenumărați prieteni”.

(Comunicatul ședinței Comitetului Politic Executiv al C.C. al P.C.R., din 23 iunie 1978)

Scriu aceste rânduri sub impresia deosebit de puternică a evenimentului de însemnătate istorică în dezvoltarea colaborării trainice româno-britanice: vizita de stat a președintelui Nicolae Ceaușescu și a tovarăsei Elena Ceaușescu la invitația Majestății Sale regina Elisabeta II și a ducelui de Edinburgh în Regatul Unit al Marii Britanii și Irlandei de Nord. Încheiată cu rezultate dintre cele mai remarcabile, relevate de bogatul și profundul conținut al Declarației Comune, semnată de președintele Nicolae Ceaușescu și de premierul James Callaghan și concretizată într-o serie de acorduri și înțelegeri, desfășurată sub auspiciile celor mai înalte onoruri ale străvechii tradiții britanice și a vibranelor sentimente de stimă, cordialitate și respect, vizita aceasta a constituit în multiple sensuri „o premieră istorică”, inaugurând o eră nouă în relațiile dintre țările noastre. Este prima vizită a președintelui României în Marea Britanie, este prima vizită de stat la acest nivel dintr-o țară socialistă, este o vizită de o valoare fără precedent în cronică îndelungatelor relații româno-britanice, este o vizită înscrisă la loc de frunte în calendarul marilor evenimente internaționale, este o vizită deschizătoare de vaste orizonturi pentru colaborarea bilaterală și, totodată, pentru promovarea unor relații multilaterale între statele cu orinduri sociale diferite, pornindu-se de la dorința comună de a conlucra pe baza principiilor egalității,

respectului suveranității și avantajului reciproc.

Oaspeți personali ai reginei Elisabeta II și ai ducelui de Edinburgh, președintele Nicolae Ceaușescu și tovarășa Elena Ceaușescu au fost, astfel, oaspeții de onoare ai celei mai vechi instituții laice de guvernământ de peste un mileniu din această țară, oaspeți de prim rang ai întregului popor britanic.

Vizită de lucru intens, cuprinzând o agendă de contacte și întâlniri de o amplitudine specifică activității prodigioase a șefului statului român, prezența președintelui Nicolae Ceaușescu și a tovarăsei Elena Ceaușescu în Marea Britanie a format subiectul unui remarcabil interes al celor mai largi cercuri ale opiniei publice, al liderilor partidelor politice, al personalităților și instituțiilor din lumea economiei și comerțului, științei și culturii, municipalităților și presei. S-au împletit în atenția și considerația cu care vizita a fost urmărită în Anglia și în România, ca și pe plan mondial, rolul și locul de frunte pe care le are România socialistă în lumea de azi, prețuirea și prestigiul internațional de primă mărime de care se bucură președintele Nicolae Ceaușescu, prin inepuizabila sa acțiune în slujba intereselor fundamentale ale poporului român, ale păcii, securității și colaborării între popoare, de celor mai nobile idealuri ale umanității.

Caldele felicitări adresate de oamenii muncii din țara noastră tovarăsei Elena Ceaușescu

Imagini din timpul vizitei de stat a președintelui NICOLAE CEAUȘESCU și a tovarășei ELENA CEAUȘESCU în Regatul Unit al Marii Britanii și Irlandei de Nord: Sosirea în Gara Victoria din Londra

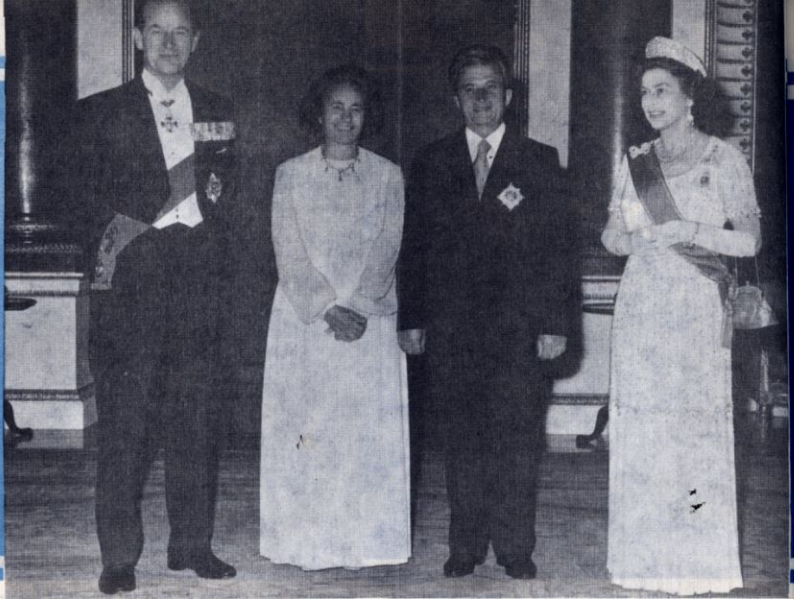
Depunerea unei coroane de flori la Mormîntul Soldatului Necunoscut în Catedrala Westminster

reflectă satisfacția față de faptul că activitatea sa științifică și-a aflat o nouă și strălucită confirmare prin acordarea de către foruri științifice britanice de mare prestigiu a unor înalte titluri academice. Devenind „Fellow” al Institutului Regal de Chimie și Profesor Honoris Causa al Politehnicii Londrei Centrale (titlu decernat pentru înfrînarea unei personalități străine) tovarășa Elena Ceaușescu a adăugat științei și culturii românești noi lauri.

Scriu aceste rânduri sub impresia deosebit de puternică a fluxului de telegrame, scrisori, mesaje prin care, cu legitimă mîndrie patriotică și entuziasm, pătrunși de fierbinți sentimente de dragoste și respect, comuniștii, întregul popor român, își exprimă adieziunea unanimă, gândurile de adîncă satisfacție pentru deosebit de rodnicile rezultate ale vizitei de stat a președintelui Nicolae Ceaușescu și a tovarășei Elena Ceaușescu în Marea Britanie. Și nu pot să nu corelez aceste gânduri cu recunoștința caldă și justificată pe care poporul o adresează președintelui la încheierea itinerarelor sale de pace și prietenie pe continentele lumii. „Unitățile de măsură cantitativă joacă, în destinul popoarelor, un rol mai puțin important decît cel care li se atribuie în deosebite — scria marele istoric francez, prieten și admirator al românilor, Jules Michelet. Dimensiunile spațiale, cifrele demografice, ponderea avuților materiale, efectele ostirilor și alte asemenea mă-

rimi numerice cedează adesea pasul și atrîna mai ușor, în balanța istoriei, decît potențialul uman, cu comorile sale — strălucirea unei minți în necurmată căutare a progresului, energia inepuizabilă, spiritul de inițiativă veșnic treaz, capacitatea de efort, perseverența de a încerca mereu, pînă la obținerea succesului, îndurarea clipelor de restriște, adăstarea cu încredere a zilei de mîine, dragostea omului față de semenii săi și de locurile sale, vitejia împinsă pînă la jertfa de sine. Iată ceea ce adesea precumpănește, spre mirarea celor ce nu înțeleg semnificațiile istorice ale unor termeni ca *mic* sau *mare*”.

Această lucidă evaluare a factorilor de care depinde locul unui popor în contextul dinamic al istoriei capătă o uimitoare pregnanță și actualitate pentru istoricul ce face cronică unei foarte scurte perioade din foarte apropiatul trecut al țării noastre. Este vorba de cele șaptezeci și două de zile, cuprinse între 5 aprilie și 16 iunie 1978, în care s-au desfășurat vizitele și întîlnirile oficiale ale tovarășului Nicolae Ceaușescu, secretarul general al Partidului Comunist Român și președintele Republicii Socialiste România, cu șefi de state și de guverne din 11 state de pe patru continente — Europa, Asia, America de Nord, Africa — vizite și întîlniri ce se adaugă numeroaselor și strălucitelor solii de pace, prietenie și colaborare purtate de președintele țării noastre în acești ani.

În timpul banchetului de stat de la Palatul Buckingham, 13 iunie 1978

În cele șaptezeci și două de zile, răstimp atât de înfim istoricește, președintele nostru s-a întâlnit, a avut convorbiri, a dus tratative cu conducătorii de stat și de partid din Republica Populară Chineză, Republica Populară Democrată Coreeană, Republica Socialistă Vietnam, Republica Democrată Populară Laos, Kampuchea Democrată, Republica Populară Bulgaria, cu șeful statului iranian, cu șefii guvernelor Indiei și Nigeriei, cu președintele Statelor Unite ale Americii, cu regina Regatului Unit al Marii Britanii și Irlandei de Nord și cu primul ei ministru. Aceste state laolaltă au populații care echivalează cu aproape jumătate din numărul locuitorilor planetei noastre, teritoriul lor reprezintă a cincea parte din suprafața pământului, iar rolul lor în viața mondială este binecunoscut.

Se cuvine să repetăm că — desfășurate pe parcursul a ceva mai mult de două luni — aceste itinerare ale colaborării, păcii și prieteniei constituie itinerare de maximă însemnătate politică și economică, dar și culturală și umană, cu valori de unicitate în istoria politico-diplomatică a țării noastre, un unicat în cronică diplomației mondiale, un unicat chiar și pentru era noastră, prin definiție era comunicațiilor extrem de rapide inter și intracontinentale. Ele traduc în tiparele și măsura acțiunii excepționale, concepția și politica fermă și constructivă, de autentică viziune planetară, izvoită din filozofia revoluționară a materialis-

mului dialectic și istoric, pe care în atitea sensuri novator și creator o dezvoltă omul de geniu pe care istoria românească l-a așezat din 1965 în fruntea destinului național: NICOLAE CEAUȘESCU.

În această impresionantă suită de evenimente, cu vast răsunet nu numai prezent ci și istoric, cu influență considerabilă în viața internațională, noi, ca slujitori ai științelor istorice, putem identifica nu numai o exemplară împlinire a Hotărârilor Congresului XI și ale Conferinței Naționale ale Partidului Comunist Român, ci și a unui vechi ideal românesc. Unul dintre idealurile transmise din generație în generație de către cei mai luminați, mai consecvenți și mai îndrăzneți dintre luptătorii pentru o Românie cu adevărat liberă, care să fie cunoscută în lume pe măsura muncii, capacităților și talentelor poporului nostru.

Și tot ca slujitori ai științelor istorice, nu putem să nu vedem că în istoricele itinerare ale președintelui Nicolae Ceaușescu s-a condensat o politică ce s-a afirmat începând din anul 1965, anul Congresului IX al P.C.R., anul altor începuturi pentru țara noastră, anul în care în fruntea Partidului Comunist Român și a destinului întregului popor a fost ales tovarășul Nicolae Ceaușescu.

Examinând fenomenele contemporaneității, într-un spirit eminamente principial, cu o clarviziune decurgind din criteriile socialismului științific, cu o forță analitică și o capacitate de generalizare care

Ceremonia semnării Declarației comune cu privire la convorbirile dintre președintele Republicii Socialiste România, Nicolae Ceaușescu, și primul ministru al Regatului Unit al Marii Britanii și Irlandei de Nord, James Callaghan

au stîrnit respectul, admirația și entuziasmul opiniei publice mondiale, secretarul general al P.C.R., președintele Republicii Socialiste România militează neobosit în slujba politicii de largă anvergură, contribuind în mod pregnant la instaurarea aceluia climat de pace și colaborare între toate țările, izvorît din respectarea independenței și suveranității, a egalității depline în drepturi, a neamăstecului în treburile interne și avantajului reciproc, a renunțării la forță și la orice amenințare cu forța, singurele principii care, în ultimă instanță, pot duce la făurirea unor rînduiri mai bune și mai drepte pe întreaga planetă.

Vizitele și întîlnirile istorice ale președintelui Nicolae Ceaușescu din lunile aprilie, mai, iunie 1978 (itinerariilor peste hotare li se adaugă suita importantelor convorbiri avute în acest timp, la București, cu numeroasele personalități străine de prim plan) au exprimat cu o impresionantă putere de convingere consecvența cu care partidul și statul nostru își amplifică, diversifică și aprofundează relațiile cu toate statele socialiste, cu țările în curs de dezvoltare, cu statele capitaliste. Fiecare dintre aceste vizite și întîlniri istorice a ilustrat baza principală și linia de perspectivă a politicii noastre externe. Ele au demonstrat în mod strălucit unitatea dialectică dintre politica internă și cea externă a României socialiste.

Scriu aceste rînduri și văd în documentele care poartă semnătura președintelui Nicolae Ceaușescu și a iluștrilor săi interlocutori expresia preocupărilor, nu numai pentru un cîmp de acțiune cît mai rodnic în raporturile bilaterale în diferite domenii, ci și pentru degajarea drumului în marile și crucialele probleme ale contemporaneității. Regăsim în aceste documente pozițiile de pe care România socialistă abordează realitățile internaționale și anticipează găsirea soluțiilor necesare gravelor probleme care confruntă lumea de azi, de la securitatea europeană la dezarmare, de la conflictele din diferite zone la fenomenele subdezvoltării. Regăsim în respectivele documente o expresie concludentă a solidarității internaționaliste cu țările socialiste, a prieteniei militante cu țările în curs de dezvoltare, a coexistenței pașnice rodnice cu toate țările lumii. Prin principiile, obiectivele și ideile înscrise în aceste documente semnate de președintele Nicolae Ceaușescu și distinșii săi interlocutori s-a îmbogățit imens nu numai cronică scrisă a istoriei popoarelor respective, ci s-au încrustat în istoria politică, diplomatică și nu mai puțin în dreptul internațional al epocii, noi jaloane creatoare.

Îndeplinind dîncolo de cele mai temerare speranțe năzuința marilor noștri înaintași, România socialistă își rostește acum răspicat cuvîntul pe care-l are de spus în toate problemele fundamentale ale zilelor noastre.

O voce izvorită din durata străvechii sălășluii a aceluiași popor pe același țărm. O voce purtând pentru fiecare cuvânt chezașia de aur curat a înfăptuirii.

Voce a României socialiste, căreia, pe foarte multe meridiane ale globului, i se spune vocea președintelui Ceaușescu. O unică voce — a țării, a poporului, a conducătorului. Vocea unuia dintre cei mai de seamă oameni de stat ai acestei vremi, prin care se exprimă un popor eliberat de orice asuprire străină și eliberat de orice exploatare autohton, urcând neabătut spre înălțimile civilizației socialiste și comuniste. O voce care *promovează o politică externă la scara valorică a trecutului, a prezentului și a viitorului nostru.*

Vor trece anii, deceniile, secolele. Genezațiile de istorici care vor veni după noi se vor afla în posesia documentelor primare ale evenimentelor pe care noi, contemporanii acestor ani, le-am trăit cu intensitatea și vibrația epocilor de maximă înflorire și măreție. Scriu aceste rânduri și mă gândesc la bogăția imensă de idei, fapte, direcții de dezvoltare, concluzii și perspective pe care istoricul viitorului le va putea extrage din corpul de documente ale acestor itinerare din care prioritar vor fi documentele semnate la cel mai înalt nivel și declarațiile tovarășului Nicolae Ceaușescu și ale interlocutorilor săi; interviurile acordate de șeful statului român, Hotărârile Comitetului Politic Executiv al C.C. al P.C.R., în care este evaluată de fiecare dată semnificația istorică a fiecărui dialog la nivelul cel mai înalt, în raport cu politica generală a partidului și a țării și cu contextul internațional respectiv; telegramele, scrisorile și mesajele oamenilor muncii români și de celelalte naționalități conlocuitoare din întreaga țară care reflectă adieziunea cea mai desăvârșită față de prodigioasa activitate a conducătorului iubit, uriașul ecou internațional cuprins în comentariile și articolele presei mondiale.

In toate aceste documente primare, eroica epocă a făuririi societății socialiste multilateral dezvoltate și înaintării țării noastre spre comunism își găsește fireasca, logica ei oglindire la scara prezenței demne a României, cu adevărat și pe deplin liberă și independentă, în rândul națiunilor globului. În toate aceste documente se oglindește modul cum poporul român, suveran, liber și stăpîn pe soarta sa, și-a demonstrat în chipul cel mai strălucit virtuțile și vocația în lupta pentru edificarea unei lumi mai drepte și mai bune, a unei noi ordini economice și politice internaționale. În toate aceste documente se oglindește nivelul la care istoria noastră poartă cu mindrie pecetea de bronz a epocii în care țara și partidul și-au unit simțirea și voința sub conducerea celui mai strălucit om de stat pe care poporul român l-a ridicat din rândurile sale și a cărui personalitate proeminentă s-a afirmat în lumea întreagă, președintele Nicolae Ceaușescu.

Cristian POPIȘTEANU

DOUĂ POPOARE — ACEEAȘI EROICĂ LUPTĂ PENTRU INDEPENDENȚĂ

REGINA ELISABETA II

Este interesant că România și Marea Britanie au făcut parte amândouă din Imperiul roman. În anul 55 î.e.n., Iulius Caesar a venit pe țărmurile noastre. În aceeași perioadă, în celelalte extremități a lumii romane, cetățeni și comercianți romani stabileau legături cu primul stat dac. Mai târziu, unli dintre soldații romani staționați în Anglia au fost recrutați din provinciile dunărene. Aceștia au fost primii noștri vizitatori români și poate că unli s-au așezat aici.

După timpurile romane, popoarele noastre au dus o lungă și eroică luptă pentru afirmarea independenței lor. Noi, cei din Marea Britanie, simțem astăzi impresia de poziția hotărâtă pe care ați adoptat-o pentru a susține această independență. Ca urmare, România deține o poziție distinctă și joacă un rol semnificativ în afacerile mondiale. Personalitatea dumneavoastră, domnule președinte, ca om de stat de renume mondial, cu experiență și influență, este larg recunoscută.

Din toastul reginei Elisabeta II a Regatului Unit al Marii Britanii și Irlandei de Nord la banchetul oferit în onoarea președintelui Nicolae Ceaușescu și a tovarășei Elena Ceaușescu, 13 iunie 1978

THE NEW ENCYCLOPEDIA BRITANNICA

Așezată de-a curmezisul unei mari și istorice zone de contact între popoarele locuind masa terestră a Europei și Asiei, România anilor 70 — denumită oficial Republica Socialistă România — își dorește o mare parte din trăsăturile sale caracteristice de azi poziții geografice și, în consecință, complexe și străvechii sale moșteniri etnice și naționale [...].

Țara, în întregul ei, alcătuiește o complexă unitate geografică al cărui centru îl reprezintă nucleul podișului transilvănean [...].

Mediul ambiant natural al României, avînd în miezul său Carpații cel veșnic, a furnizat cadrul în care a avut loc, încă din epocile preistoriei, procesul de dezvoltare a țării și a asigurat condiții favorabile pentru înflorirea așezărilor umane [...]. Străvechile legături comerciale dintre bătrînele țiguri și orașe situate de o parte și de alta a Carpaților confirmă teza că munții au însemnat nu atît o piedică, cit o verigă de legătură în cadrul dezvoltării generale a țării [...].

Mărturiile istorice și arheologice — îndeosebi trîncina tradițiilor și păstrarea limbii — pledază în favoarea concepției că pe cuprinsul României contemporane sălășluia o populație autohtonă pe deplin civilizată, care ajunsesse la un înalt nivel de dezvoltare economică, culturală și chiar politică, cu mult înainte ca oștile romane să treacă Dunărea, punînd piciorul pe teritoriul care avea să devină provincia [română] Dacia [...].

The New Encyclopedia Britannica (afliat la cea de-a 15-a ediție a sa, apărută în 1977 și despărțită printr-o distanță de 209 ani de prima ediție), vol. 15, pp. 1045-1047

cronici de familie

GHICULEȘTI (I)

SERGIU IOSIPESCU, VICTOR IONESCU

Anul 1658 a coincis cu urcarea pe tronul Moldovei a primului principe din familia Ghica. În 1858, anele Țării Românești înregistrau sfârșitul cămăcămei lui Alexandru Dimitrie Ghica, cămămacul fiind locuitor de domn în Țara Românească. 1658-1858: două secole. Două sute de ani în care viața politică a Principatelor a fost înfrîntă, în bună măsură, de activitatea principilor din această familie. Ce au însemnat Ghiculeștii pentru istoria Moldovei și Țării Românești se poate desprinde măcar și dintr-o simplă constatare statistică: familia a dat zece voievozi, care în cele 25 domnii într-unul sau altul din principate au guvernat destinele țării timp de peste 75 ani. Și chiar dacă de jure domnia lor nu a fost ereditară, nu puține au fost cazurile în care tatălui i-a urmat fiul, iar acestuia fiul său, asigurându-se, astfel, de fapt, o succesiune în familie, ceea ce a determinat o linie politică unitară pe lungi perioade de timp. Și, deși cele mai multe dintre domniile Ghica se încadrează așa-zisului veac fanariot, Ghiculeștii s-au afirmat — în condițiile sporirii ingerințelor imperiilor vecine — ca apărători ai integrității teritoriale și ai autonomiei Principatelor, ca reformatori ai structurilor sociale și, în egală măsură, ca promotori ai dezvoltării culturale și artistice.

După revoluția lui Tudor Vladimirescu din 1821, reprezentanții familiei Ghica s-au numărat printre fruntașii partidei naționale, militând pentru Unire, iar din a doua jumătate a secolului trecut îl găsim între reprezentanții de seamă ai vieții științifice și culturale românești.

Despre primul voievod din familia Ghiculeștilor, întilele știri le avem de la Miron Costin. Cronicarul îl cunoscuse pe Ghica „Bătrînul”, știa că în tinerețe se îndeletnicise cu neguțătoria în Moldova, iar în zilele lui Vasile vodă Lupu fusese luat la Curte, de domn, „fiindu de un neam cu dînsul, arbănaș”¹.

Ajuns în țară, Ghica a urcat scara dregătorilor. Documentele vremii îl arată între demnitarii lui Vasile vodă: mare-șetrar (1637-1641); mare medelnicer (1643); mare stolnic (1645-1647); mare vornic al Țării de Jos (1647-1652). „Om cuntenit [cumpănit] la toate și scumpu [econom], de credință” — spune tot Miron Costin, Ghica a fost trimis cu misiuni diplomatice la Poartă, la principele

Transilvaniei, Gheorghe Rákóczy II și la tătari. Aceleași calități l-au făcut prețuit și de Gheorghe vodă Ștefan, urmașul lui Vasile Lupu, care nu numai că l-a menținut în funcția de capuchehaie, dar s-a și înrudit cu el, Marica, nepoata domnului, căsătorindu-se cu Grigorașcu postelnicul, fiul lui Ghica.

Declanșarea ostilităților între Poartă și cele trei Principate române confederate, (1657-1662)² l-a surprins pe Ghica la Constantinopol. Chemarea domnilor români Constantin Șerban și Gheorghe Ștefan la Poartă și, mai ales, refuzul acestora de a se supune au dat prilejul marelui vizir Mehmed Köprülü de a numi domn în Moldova pe Ghica. În legătură cu această numire, Ioan Neculce, în *O samă de cuvinte*, povestește despre cei doi băieți, unul musulman, altul creștin plecați

¹ După ultimele cercetări se susține că familia lui Vasile Lupu avea originea macedo-română, ca și a Ghiculeștilor.

² Magazin istoric, nr. 3/1974.

să-și caute norocul la Țarigrad și care s-au legat „să se ajute unul pe altul și care din ei va reuși să se căpătuiască să nu dea uitării nici pe celălalt”. Ajungând mare vizir, Mehmed Köprülü și-ar fi amintit vechiul lor legământ, fiindu-i acum, în 1658, fâgăduiala.

Spre deosebire de alte familii domnitoare, Ghiculeștii nu s-au bucurat de o cercetare monografică, exceptând romantica încercare a Dorei D'Istria (pe adevăratul său nume Elena Ghica: 1828-1888): *Gli Albanesi in Rumenia. Storia dei principi Ghika nei secoli XVII, XVIII e XIX su documenti inediti degli archivi di Venezia, Vienna, Parigi*. Autorea lucrării menționate considera că Ghiculeștii erau originari din aceeași localitate cu familia marilor viziri: Köpri („Podul”) lângă Amasia în Anatolia. De asemenea, Atanasie Comnen-Ipsilanti, în *Scriserile eclesiastice și politice*, indică aceeași origine, arătând, în plus, că, venit la Constantinopol, Ghica intrase în slujba capuchehaielor Moldovei, ajungând apoi el însuși la acest rang. Cele două opinii converg, așadar, spre confirmarea legendei menționate de Neculce. Documente recent publicate confirmă însă faptul că marele vizir ar fi fost originar din Köpri. Aici el a deținut doar o dregătorie (timar de spahiu¹), locul de baștină fiind satul Rednic, lângă Berat, în Albania.

Cronicle contemporane și tradiția familiei, păstrată în *Cronica Ghiculeștilor*, nu folosesc pentru primul domn decât numele de Ghica, însoțit de calificativul „Bătrînu”. Ca domn al Moldovei, el și-a spus Gheorghe vodă, istoriografia recentă dîndu-i ambele nume Gheorghe Ghica.

Deși a fost înscăunat fără a-și fi dorit-o, principele a căutat să slujească cu devotament interesele țării. Situația politică creată la jumătatea secolului XVII, cînd otomanii reîncepeau o spectaculoasă ascensiune, a profilat două tendințe politice românești: menținerea autonomiei sau, eventual, dobîndirea independenței Principatelor. Dacă Gheorghe vodă Ștefan, Constantin Șerban, Gh. Rákóczy II și, mai apoi, Mihnea III, inițiatorul campaniei antiotomane din 1659, și Ioan Kemény erau adepții opoziției față de turci, mergînd pînă la lupta armată, Ghica „Bătrînu” considera, asemenea postelnicului Constantin Cantacuzino, că liniștea țării depindea de bunele ei raporturi cu Poarta.

Aceste tendințe s-au soldat cu confruntările pe care Ghica vodă le-a avut mai întîi cu Gheorghe Ștefan și apoi cu Constantin Șerban.

La scurt timp după instalarea ca principe s-a produs încercarea de revenire a lui Gheorghe Ștefan în scaunul domnesc, iar mai apoi, cu sprijinul lui Mihnea III, același lucru l-a încercat și Constantin Șerban. În această situație, pentru menținerea liniștei interne, Ghica vodă s-a văzut nevoit să pedepsească pe unii dintre boieri care unelteau (el a surprins la aceștia o corespondență între hanul tătarăsc și Gheorghe Ștefan), fapt ce i-a făcut

pe contemporani să-i cunoască asprimea: „Și cu aceste fapte — spune Miron Costin — au eșit Ghica vodă vărsătoriu de sînge, la vîrsta bătrîneților ce era”.

Adevărata atitudine a lui Ghica față de otomani se descifrează clar în timpul celei de-a doua domnii în Țara Românească, domnie începută în 1659. În contrast cu atitudinea din Moldova, motivată de situația politică a momentului respectiv, în Țara Românească „pă-țoți îi chema cu blîndețe să vie la casele lor și tuturor s-au arătat cu bine, nevoindu-se [silindu-se] să îndrepteze țara den fărămătura ce o fărâmașe oștile turcești și tătarăști”. Surprins de neașteptata și nedreaptă cerere, din 1660, a Porții de a da 80 pungi de galbeni, a izbucnit deschis, spunînd că nu 80 pungi, ci nici măcar 80 aspri nu va da din țara-i prădată de ostașii Porții. Ghica, omul investit de Poartă cu deplină încredere, se situa astfel pe aceeași poziție cu predecesorul său, inițiatorul coaliției antiotomane a Țărilor române.

Refuzul a marcat momentul politic culminant al crizei relațiilor româno-otomane. Marele vizir a hotărît arestarea lui Ghica vodă; în același timp a ordonat pașei de Silistra să preia cîrmuirea Țării Românești, măsură ce echivala cu înființarea pašalicului. Dramaticul moment a fost rezolvat grație remarcabilei intervenții a postelnicului Constantin Cantacuzino, care a reușit să-l convingă pe marele vizir să revină asupra hotărîrii. „Atunce dăde Dumnezeu de-și conțeni vizirul minia sa; îndată opri pre gineri-său, Mustafa pașa, să nu vie aici” (*Letopiseșul Cantacuzinesc*). Abilitatea diplomatică a postelnicului a fost decisivă. Criza s-a încheiat prin restabilirea domniei în Țara Românească, cu condiția asocierii ei la ceea ce Iorga numea ofensivă „renașterii militare otomane”.

Noul domn, a cărui desemnare fusese lăsată postelnicului Cantacuzino, nu a fost altul decît Grigorașcu, fiul „Bătrînului” Ghica.

Între Băleni și Cantacuzini

Al doilea dintre principii Ghiculești se născuse în Moldova, poate în 1624. De altfel, aici a ocupat primele dregătorii — în 1654 postelnic, ulterior comis de-al doilea, agă la 1658 și, în cele din urmă, capuchehaie a tatălui său la Poartă (1659-1660). Prin căsătoria cu Marica Sturdza, fiica marelui vistier Matei și nepoata principelui Gheorghe Ștefan, Grigorașcu s-a înrudit cu puternice familii boierești și, așa cum remarcă Nicolae Iorga, „avea cu neamul peste care a domnit alte legături decît ale părintelui său”.

Prima sa domnie în Țara Românească a durat patru ani (noiembrie 1660-noiembrie 1664), fiind marcată pe plan extern de participările oștirii țării la războiul otomano-habsburgic din 1663-1664, iar pe plan intern de declanșarea conflictului de durată dintre cele două grupări boierești: Cantacuzinii și Bălenii.

În vara lui 1663, noul mare vizir, Ahmet Köprülü, a antrenat în campania împotriva Sf. Imperiu romano-german și pe principii

¹ Posesiune de pămînt, condiționată de îndeplinirea serviciului militar.

Ciflca dintre reprezentanții de frunte ai familiei Ghiculeștilor: Grigorașcu, Grigore II, Matei...

celor trei Țări române. Cu 5 000 călăreți și 600 pedestrași, Grigorașcu vodă a trecut munții pe la Buzău (iulie 1663) și, străbătând mai întâi Țara Birsei, s-a îndreptat spre cetatea Ujvar, asediată de marele vizir. Cronica- carul sas Georg Kraus nota cu acest prilej că, spre deosebire de alte oștiri și comandanți, „Ghica, voievodul Țării Românești, n-a făcut prădăciuni, a ținut cu totul altă ordine pentru ostașii săi și n-a luat nimănui nimic cu sila”.

Răstimpul petrecut de Grigorașcu Ghica departe de țară a favorizat izbucnirea luptei fâțișe a Bălenilor împotriva Cantacuzinilor. Ea a început prin pira caimacamilor Stroe Leurdeanu vornicul și Dumitrașcu Cantacuzino „țarigrădeanu” vistierul împotriva postelnicului Constantin Cantacuzino, acuzându-l de atitudine ostilă domnului absent. Temeinicia acuzației nu a fost nici pînă azi elucidată. Cronica lui Radu Popescu amintește de intrigile fiilor postelnicului, intrigi vizînd chiar obținerea scaunului domnesc pentru unul dintre ei. Dar Radu Popescu reflectă, cum se știe, poziția Bălenilor. În orice caz, Grigorașcu a reacționat aspru: cei trei fii ai postelnicului au fost puși în lanțuri, iar părințele lor executat, din poruncă domnească, la 30 decembrie 1663, fără să fi fost lăsat să se dezvinovătească.

În 1664 a avut loc o nouă campanie otomană contra imperialilor, la care principii români au fost iarăși chemați să participe cu oștile lor. Bătălia hotărîtoare — la Lewenz — s-a soldat cu victoria trupelor austriace comandate de generalul De Souches. În cursul ei, Grigorașcu vodă Ghica și Istrate Dabija, principele Moldovei, care comandau flancurile forțelor otomane, au slujit interesele creștinătății, retragerea lor precipitată determinînd în bună parte victoria imperialilor. Cel puțin așa afirma, la 14 august 1664, în memoriul său către împăratul Leopold I, Grigorașcu vodă Ghica, silit, în urma acțiunii sale, să ia calea exilului. Au urmat opt ani de peregrinări prin Europa Centrală.

La începutul anului 1672, împăcat cu Poarta otomană, Grigorașcu Ghica a ajuns pentru a doua oară domn al Țării Românești (1672-1674). Eforturile sale au urmărit, în primă urgență, restabilirea prestigiului domniei, pus

în umbră pe timpul lui Antonie vodă din Popești. Faptul a fost surprins de un contemporan, misionarul franciscan Tamașevici: „atunci a vrut ca toate slujbele să fie [stabile] după rangul lor”. În aceeași direcție, Grigorașcu vodă a întreprins demersuri, infructuoase însă pentru a obține, dacă nu tronul Transilvaniei, măcar vechiul domeniu voievodal al Făgărașului.

Noua domnie a coincis însă cu deschiderea conflictului otomano-polon. Prima campanie, condusă de însuși sultanul Mehmet IV (1648-1687) s-a încheiat cu ocuparea Cameniței, la 30 august 1672, și a Podoliei. În a doua campanie, atît Grigorașcu, cît și domnul Moldovei, Ștefan Petriceicu, deși au fost obligați de sultan să participe la lupte, s-au alăturat hatmanului polon Ioan Sobieski, fapt ce a determinat înfrîngerea turcilor la Hotin (11 noiembrie 1674).

Avînd familia rămasă în mîinile otomanilor, Grigorașcu a trebuit însă să revină în țară, dar nu și-a putut păstra tronul. Retras în locuința sa din Constantinopol, a murit la sfîrșitul anului 1674, după cîte se pare, otrăvit: „Zic unli să se fi ajuns Cantacuzineștii cu un doftor și să-l fi otrăvit” (Ioan Neculce).

Înrudiți cu Mușatinii

Grigorașcu Ghica a avut un singur fiu, pe Mateiaș. Născut în 1664 la Racoșul de Jos, el a rămas orfan la 10 ani, crescînd în familia mamei sale, a Sturdeștilor. Prin căsătoria sa cu Roxandra, fiica vestitului Alexandru Mavrocordat Exaporitul și, totodată, nepoata lui Iliiaș Alexandru, ultimul voievod mușatin al Moldovei (1666-1668), Mateiaș se înrudea astfel cu vechea familie domnitoare din Moldova. Mort fără a fi ajuns la mari dregătorii, el a lăsat doi fii — Grigore și Alexandru — și o fiică — Maria, cărora le-a dat o îngrijită educație. În 1716, cînd fratele Roxandrei, Ioan Mavrocordat (pînă atunci mare dragoman al Porții) a devenit domn al Țării Românești (1716-1719), el a lăsat dregătoria pe care o deținuse la Constantinopol în familie, fiului mai mare al lui Mateiaș, Grigore Ghica. Deși tînăr, acesta s-a dovedit, cum notau unii ambasadori străini la Constanti-

nopol, „afabil, exact, activ și deștept”, calități ce i-au permis să-și mențină poziția vreme de 10 ani (1716-1726). Și-a făcut, în acest răstimp, relații cu totul remarcabile la Poartă, pe care s-a sprijinit apoi în înălțarea sa în scaunele domniei de Iași și București.

Cu obisnuitele și mereu sporitele daruri la Poartă, dar și cu sprijinul celui alt frate al mamei sale, Nicolae Mavrocordat, Grigore Matei Ghica a devenit, în 1726, domn al Moldovei, lăsând în funcția de mare dragoman pe fratele său Alexandru Ghica (1726-1741), care, pînă atunci, îndeplinise dregătoriile de mare cupar și mare postelnic în Țara Românească.

Grigore Matei Ghica (cunoscut ca domn și sub numele de Grigore II Ghica) a domnit 21 ani, împărțiți în cinci domnii: trei în Moldova (septembrie 1726-aprilie 1733; noiembrie 1735-septembrie 1741; mai 1747-aprilie 1748) și două în Țara Românească (aprilie 1733-noiembrie 1735, aprilie 1748-august 1752). *Cronica Ghiculeștilor* îl elogiază: „întreg la minte, statornic la cuvînt și prea înțelept în toate judecățile, calitate care este temeiul și temelie marelui unui domn”; Neculce este însă mai temperat: „numai era cu toane, afla cît la unele să arăta prea harnic, bun și vrednic, milostiv și răbdătoriu [...], iară pre unele locuri i să arăta lucrurile de blăstămăciune”.

Trăind departe de țară, la urecarea sa pe tron, Grigore II Ghica nu mai știa românește. El a învățat însă foarte repede, în numai șase luni, limba română, pe care, afirmă *Cronica Ghiculeștilor*, „o vorbea la fel ca și ceilalți”. A căutat să cunoască cu adevărat țara al cărei principie devenise și a reușit atît de bine încît „se mirau și boierii cum a putut să învețe așa de repede și limba, și obiceiurile, și pravilele țării, și felul de judecată, și cum se ostenea mult, cercetînd el însuși scrisorile și jalbele oamenilor; nimic nu nesocotea și nimic nu rămînea neștiut de el”. A făcut, de asemenea, numeroase călătorii pentru a cunoaște țara și locuitorii. A luat unele măsuri de creștere a populației, acordînd înlesniri fiscale fugărilor de pe moșiile boierești, dar și pentru cei care veneau din provinciile românești aflate sub altă stăpînire. Pe vremea primei sale domnii, în Moldova s-a înființat la Cotnari o „slobozie” cu fugari din Transilvania, cu cei alungați de acolo de crunta exploatare socială și națională.

Cu armele diplomației

Grigore II vodă a luat unele măsuri și pe plan agrar. În 1733, din ordinul său, s-a efectuat o catagrafiere (recensămînt) a proprietăților mănăstirești, moșii pe care, în 1750, a redus claca, de la 12 la 6 zile, ceea ce a avut drept efect o oarecare îmbunătățire a situației materiale a clăcășilor.

S-a preocupat și de dezvoltarea comerțului, reorganizînd vama din București (1733) și apoi, în 1734, întregul sistem vamal al Țării Românești. În 1741, ca domnitor al Moldovei, a încheiat o înțelegere cu starostele Cameniței, în baza căreia se înființau iarmaroacele de

hotar — opt pe an, fiecare ținînd cîte 15 zile — mijloc de stimulare a schimburilor comerciale cu polonii.

A fost, după cum mărturisesc cronicarii, și un bun organizator de oaste, adăugînd corpurilor de militari din Moldova încă două: vinătorii și roșii sau joimirii. În vremea campaniei contra tătarilor (1727-1729), Grigore vodă a înființat și unitățile de panțiri, soldați cu plată, recrutați din țară, corp devenit mai tîrziu unul dintre cele mai numeroase ale oștirii moldovene.

Om instruit, s-a interesat în chip deosebit de dezvoltarea învățămîntului. Una dintre primele măsuri luate de el în Moldova a fost înființarea la Iași (1728) a trei școli; de elină, greacă modernă și română, ultima avînd la bază un regulament ce prevedea inițierea copiilor în „cele dintii elemente ale limbii”, cu specificarea că, pe lîngă studiul limbii române și al cărților bisericești, „trebuie ca dascălul să-și învețe ucenicii și caligrafia”. În cele trei școli învățămîntul era gratuit și de un înalt nivel, de vreme ce aici au venit, ulterior, și copii din afara hotarelor Moldovei.

Grigore vodă a avut, de asemenea, preocupări artistice și edilitare, ce s-au materializat în opere de înzestrare și ctitorire la mănăstirile Balica, Galata, Bărbouli și Bîrnova, ca și a curților de la Frumoasa.

În perioada în care a fost domn în Țara Românească, „a acoperit cu scinduri piața cea mare [a Bucureștilor], cu ajutor obștesc, deoarece se făcea acolo mult noroi”, a clădit casele domniei de la Mănăstirea Mihai vodă și, cea mai de seamă realizare, a ridicat Mănăstirea Pantelimonului și un spital „cu multe încăperi, ca să servească de bolniță pentru bolnavi”.

Avînd o bună experiență de diplomat, căpătâtă încă de pe vremea cînd era mare dragoman, Grigore II Ghica a jucat un important rol în reglementarea conflictului turco-tătar din 1727. În octombrie, tătarii din Bugeac s-au răscolit împotriva hanului din Crimeea, cerînd schimbarea acestuia. Poarta a trecut la represalii, trimițînd împotriva tătarilor, alături de oastea otomană, și trupele lui Grigore II Ghica. Drept răspuns, tătarii au jefuit ținutul Lăpușnei. În cele din urmă, prinși din două părți, ei au renunțat la luptă și s-au predat.

Grigore II Ghica a intervenit la Poartă arătînd distrugerile pricinuite în timpul războaielor tătarilor și obținînd, drept compensație, 700 pungi de galbeni. Totodată, principele a reluat de la tătari „o fisie de pămînt” cotropită de aceștia, recuperînd astfel o parte din Bugeac și „refăcînd cu semne hotarul cel vechi”.

În 1735 a izbucnit un nou război ruso-austro-otoman. Primă parte a războiului s-a soldat cu succese militare rusești. Împăratul de la Viena, încă neutru pînă în 1737, s-a oferit să încerce o mediere ruso-turcă și Congresul de pace a început la Nemirov (iulie 1737). Tratatelor au relevat contribuția diplomatică a lui Alexandru Matei Ghica, fratele domnitorului, pentru salvarea Principatelor. Dîndu-și seama că atît Imperiul habsburgic cît și cel rus nu

...Șarlat, Alexandru Șarlat și Grigore III

urmăreau decât întărirea pozițiilor lor (primul în Serbia și Bosnia, celălalt în Principatele române), el l-a avertizat pe marele vizir că așa-zisa mediere a Habsburgilor nu este decât o „viclenie”. Tratatul s-a întrerupt și războiul a reînceput, soldându-se cu o serie de succese otomane împotriva austriacilor. Pe de altă parte însă trupele ruse ale feldmareșalului Münnich au pătruns în Moldova, obligându-l pe Grigore II Ghica să se retragă în Sud, lângă Galați, unde și-a orînduit tabăra.

În noile împrejurări, dragomanul Alexandru Ghica a acționat cu toată energia pentru încheierea Păcii de la Belgrad (1739) cu austriacii și începerea tratatelor ruso-otomane. Desfășurarea tratatelor a relevat calitățile de abil diplomat ale dragomanului. Nu numai că prin acțiunea sa, Moldova a fost ferită de anexiune, dar, la Belgrad, conjugându-și eforturile cu ale lui Constantin Mavrocordat, domnul Țării Românești a obținut revenirea pământului Olteniei (răpită de austriaci în 1718) în hotarele Țării Românești.

La rîndul său și Grigore II a obținut, tot în 1739, retrocedarea (de la turci) a ținutului Hotin. Drept compensație, otomanii au pretins o spărie a haraciului cu 10 pungi de aspri. Principele a refuzat plata acestei sume, motivînd că „atunci cînd împăratul [sultanul] luase Moldovei acest ținut, nu se făcuse nici o scădere de haraci”. Reîntoarcerea ținutului la Moldova a fost însă de scurtă durată, Poarta reocupîndu-l un an mai târziu.

În 1741, Alexandru Ghica, a fost acuzat că în timpul tratatelor de la Belgrad ar fi trădat interesele otomanilor și, după numai 14 zile de închisoare, a fost decapitat, în pofida intervențiilor făcute de fratele său și de unii ambasadori străini la Poartă. În aceste condiții dificile, Grigore II a reușit totuși să impună ca dragoman pe capucheia sa, Ioan Teodor Călmașul-Callimechi, asigurîndu-și astfel o continuitate în influența asupra politicii externe otomane. Tocmai la timp, căci, după puțină vreme, otomanii l-au mazilit, acordîndu-i însă la Constantinopol, toate cinstirile cuvenite unui viitor domn. În adevăr, în 1747, Grigore Ghica a revenit pentru a treia oară domn în Moldova, iar un an mai târziu s-a mutat în scaunul de la București.

În 1751, el a obținut numirea fiului său Matei în funcția de mare dragoman, ceea ce a însemnat o considerabilă creștere a influenței familiei sale la Poartă.

În 1752, Grigore II Ghica s-a stins din viață, fiind printre puținii domnitori care, în acel zbuciumat veac XVIII, și-a găsit sfîrșitul în scaunul voievodal.

„Și l-au pus în scaunul Mării Sale”

Înainte de moarte, Grigore II Ghica a desemnat, cu acordul boierilor săi, drept succesor la „scaunul cel strămoșesc”, pe fiul său mai mare, Șarlat. Găsim aici încă o dovadă că alegerea domnitorilor era o prerogativă a țării. Susținut de capucheia Țării Românești la Istanbul, Iordache Bașa Mihalopol, care îi era socru, al doilea fiu, dragomanul Matei Ghica, a luat însă domnia (august 1752). Pentru scurt timp însă deoarece politica fiscală aplicată în numele tînărului domn a stîrnit nemulțumirea populației care s-a răscolat. Mutat în scaunul din Iași, Matei Grigore Ghica a avut o scurtă și ultimă domnie (1753-1756), ulterior trăind sărac la Constantinopol.

Abia acum, fratele mai mare Șarlat Ghica a ajuns din nou domn, mai întîi la Iași (februarie 1757-august 1758) și apoi de două ori în Țara Românească (august 1758-1761, august 1765-decembrie 1766). Dora D'Istria, întemeindu-se și pe opera de tinerete a lui Mihail Kogălniceanu, *Histoire de la Valachie*, i-a atribuit lui Șarlat voia meritul de a fi negociat și obținut de la Poartă contra a 400.000 piaștri, un firman al sultanului prin care se ordona alungarea tuturor supușilor otomani ce se stabiliseră în Țara Românească și se dovedeau asupritori ai localnicilor. Tot Dora D'Istria afirmă că, plătind o dare suplimentară de 30.500 piaștri, domnul ar fi obținut retrocedarea așezării și moșiei Odaia Vizirului (Brăila) și a unor insule din Balta Ialomiței, încorporate samavolnic pașalicului Siliștrei. Documentele otomane recent publicate dovedesc inițiativele voievodului în di-

recția întăririi autonomiei interne a Țării Românești. Kogălniceanu aprecia, în 1837 că, dacă Scarlat Ghica nu ar fi murit în 1766, și-ar fi definitivat opera de reunificare a raielor (cazalelor) Turnu, Giurgiu și Brăila cu Țara Românească.

Asemenea tatălui său, Scarlat, Grigore Ghica a murit în scaunul domnesc; moartea s-a datorat unei boli contractate în timpul incendiului care a cuprins Bucureștii în ziua de 2 noiembrie 1766: „mergind în măriia sa Scarlat Ghica voievod la foc [...] atunci s-au îmbolnăvit din ciasul acela”.

După moartea lui Scarlat Grigore Ghica, mitropolitul Grigore, doamna Ruxandra și boierii adunați la Palat au ales domn pe fiul răposatului voievod, pe Alexandru Scarlat Ghica. A doua zi după înmormintarea tatălui său, acestuia „i-au dat dar de domnie creștinească [...] și l-au pus în scaunul Mării Sale în sfânta Biserică Domnească [din] București”. Faptul merită semnalat în mod deosebit pentru că această alegere a avut loc înainte de *investitura Porții*, contravenind astfel definițiilor generalizatoare de tipul „regim turco-fanariot”. Domnia lui Alexandru Scarlat Ghica a durat aproape doi ani și s-a remarcat printr-o corectă chiverniseală a finanțelor țării. La orizont, mijeau însă zorii unui nou conflict ruso-otoman. În aceste împrejurări, Alexandru Scarlat Ghica a fost socotit prea tânăr pentru a face față și Poarta l-a mazilit, în octombrie 1768.

Mai presus, interesul țării

Urmasul său în scaunul Țării Românești a fost o personalitate de excepție între Ghicu-leștii celei de-a doua perioade a sec. XVIII, în general personalități politice șterse: Grigorașcu III Ghica, fiul marelui dragoman Alexandru Matei Ghica.

Orfan din 1741, când — după cum am văzut — Alexandru Ghica a fost executat de otomani, Grigorașcu a crescut în casa internunțului imperial austriac de la Constantinopol, baronul von Penckler. Când marele dragoman Ioan Toader Călmașul (Callimachi) a fost numit domn al Moldovei, Grigorașcu Ghica i-a urmat în funcție (august 1758-martie 1764), remarcându-se în negocierile unei alianțe otomano-prusace în războiul de șapte ani.

În împrejurările noi crize a succesiunii la tronul Poloniei, declanșată după 1763, Poarta, preluându-i însușirile de diplomat, l-a numit domn al Moldovei, Grigore vodă Ghica a domnit succesiv în Moldova, Țara Românească și din nou în Moldova (martie 1764-ianuarie 1767; octombrie 1768-noiembrie 1769, sept. 1774-oct. 1777).

În politica internă a inițiat unele reforme, în condițiile în care relațiile de producție capitaliste începuseră să se contureze și în Țările române. Principele a căutat să aplice o politică mai dreaptă față de păturile producătoare. Această intenție se vede din prima circulară pe care a adresat-o ispravnicilor: „să fie cu mare dreptate săracilor, neîngă-

duind pe nime să-i calce și să-i năpăstuiască; căci de va auzi cît de puțin că au păzit hatîrul cuiva [au favorizat pe cineva] și va veni un sărac să se jăluiască, atunci cu mare pedeapsă îl va pedepsi [pe slujbaş], făcînd mari dreptăți tuturor; arătînd tuturor boierilor, ca să se păzească fieștecă de a lua mită de pe la săraci cît de puțin”. La 1 ianuarie 1766, domnul a dat un așezămînt prin care stabilea numărul zilelor de muncă pe care țărani clăcași urmau să le efectueze pe moșii la 12 pe an, iar în ținuturile de margine ale țării, la numai șase. Reacția boierimii a fost vehementă, cerînd printr-o anafora din aprilie 1775 mărirea obligației de muncă a țărănilor clăcași la 36 zile pe an; judecînd „starea locuitorilor de acum” domnul nu a acceptat decît adăugirea a două zile de clacă peste „ponturile” stabilite la 1 ianuarie 1766. Aceste prevederi au rămas în vigoare pînă la începutul sec. XIX.

În cronică atribuită lui Ienachi Kogălniceanu se spune că văzînd domnul luxul nestăvilit al Curții și al boierilor într-ale îmbrăcăminte, „și-au făcut singur măriea-sa un rînd de străie din postav libade [haină bărbătească lungă] și giube, și într-o zi, fără de veste, au ieșit îmbrăcați cu ele la Divan”. Prin puterea exemplului domnesc, „cheltuiala nebunească a straielor” a fost oprită, fără ca vodă să fi spus cuiva un cuvînt. Anecdota sau fapt real, gestul domnitorului relevă o politică de folosire chibzuită a banului și în același timp de încurajare a manufacturii de postav întemeiate prin grija lui la Filipenii Noi (Chiperesti) lingă Iași. Reechilibrarea finanțelor a permis podirea unor străzi, construirea de cîșmele publice (la poarta Spiridoniei și a Goliei). O atenție deosebită s-a acordat școlilor. Academia domnească din Iași a fost înzestrată cu un nou rînd de clădiri; s-au înființat noi clase de română, greacă modernă și elină, cu dascăli bine plătiți, iar biblioteca s-a îmbogățit cu lucrări de valoare.

În răstimpul celor șapte ani ai domniilor sale, Moldova și Țara Românească au traversat o etapă dificilă, determinată de încordarea relațiilor dintre marile imperii vecine. Grigore Ghica a respins pretenția guvernului regelui Poloniei, Stanislaw Poniatowski, de exclusivă stăpînire economică și politică a Nistrului. Voievodul a arătat că stăpînirea principatului românesc al Moldovei se întindea pînă la talvegul fluviului, obținînd cîștig de cauză.

Izbucnirea unui război ruso-turc (1768-1774) l-a găsit pe Grigore III Ghica în scaunul Țării Românești. Convins de frații Pîtru și Mihai Cantacuzino (conducătorii partidei orientată spre ruși) să nu opună rezistență Grigore III Ghica s-a lăsat arestat (o arestare de circumstanță) și trimis la Petersburg.

Odată cu începerea negocierilor dintre delegațiile române din Moldova și Țara Românească cu guvernul rus asupra viitorului statut al Principatelor, cabinetul de la Petersburg a ajuns să vadă în el un posibil candidat la cîrma unuia sau altuia dintre principate

¹ Magazin istoric, nr. 5/1974.

sub influența Rusiei. Și astfel, în urma acor-
durilor complementare ale Păcii de la Ku-
ciuk-Kainargi, Grigore III Ghica a devenit
domn al Moldovei (septembrie 1774).

Noua domnie a fost marcată de o accentu-
are a ofensivei politice a Sfântului Imperiu
romano-german, care sub pretextul unei rec-
tificări de hotar, a cucerit Nord-Vestul
Moldovei; vechile ținuturi românești Cernă-
uți, Cimpulung și parțial Suceava — înglo-
bate în topicul Bucovina. În total, 10 443
km pătrați cu circa 100 000 locuitori. Grigore
III s-a angajat cu înțreg talentul și resursele
sale de diplomat în apărarea acestui străvechi
pământ românesc. El a cerut Porții, în octom-
brie 1774, confirmarea privilegiilor Princi-
patelor (stipulate la Kuciuk-Kainargi) prin-
tr-un hatiserif al sultanului. Pe de altă parte,
la indemnul său, o delegație română a cău-
tat să obțină și sprijinul feldmăreșului Ru-
mâniei împotriva cuceririi teritoriale a țării.
Un apel al domnului cu toate deslușirile ne-
cesare a fost trimis și țarinei Ecaterina II.
Răspunsul, mult întârziat, dovedea convența
cabinetului țarist cu Poarta otomană: „Rusia
nu se poate amesteca în această afacere,
fiind obligată să o remită Porții”. Mai
mult, ambasadorul rus la Constantinopol,
N.V. Repnin, a pretins principelui Mol-
dovei achitarea imediată a celor 57 548 pia-
stri, pe care cabinetul rus i-i avansase pentru
obținerea confirmării domniei la Poartă. „Gri-
gore III Ghica a încercat să determine Poarta
să nu cedeze presiunilor imperialilor. El a subli-
niat față de otomani importanța ținuturilor
românești în discuție, trimițând hărți precise
cu teritoriul cucerit de austriaci. A căutat
să cointereșeze în acțiunea sa pe pașa de Ho-
tin; s-a oferit să facă parte din comisia de deli-
mitare a noilor hotare, dar cererea i-a fost
refuzată. Prin intermediul internuțului aus-
triac, la Constantinopol, von Thugut, a mituit
o seamă de demnitari otomani. În cele din
urmă a propus Porții să elimine el, cu forțele
ostășești ale țării, prezența militară austriacă
de pe pământul românesc. Din porunca sa,
slujitorii domnești au distrus noile semne de
hotar din ținuturile cucerite de austriaci.
Lupta s-a încheiat defavorabil. Prin conven-
țiile austro-otomane din 7 mai 1775 și 12 mai
1776 Poarta a cedat Sfântului Imperiu ro-
mano-german Nord-Vestul principatului au-
tonom al Moldovei.

Sfârșitul este binecunoscut. Prins între
urzile celor trei imperii vecine care-și urmă-
reau marea lor politică, Grigore III Ghica a
plătit cu viața¹.

Apreciindu-i efortul în direcția păstrării
integrității teritoriale, Mihail Kogălniceanu
arăta că „nu mai avem nevoie de mai multe
dovezi spre a arăta cât de fundat este bunul
renume ce Grigore Ghica a lăsat posterita-
ții”. Cronica țării i-a păstrat o frumoasă
amintire principelui martir: „și cuvântul ce
grăia era grăitu și era lăudat de către toți
și plăcut prostimei [mulțimii]; eară boierilor
nu atît, căci nu putea să mănince pe cei mici
și săraci, că nu-i suferea domnul nicidecum”.

¹ Magazin istoric, nr. 10/1975.

carti sosite la redactie

● **PRESA COMUNISTĂ ȘI A ORGANIZA-
ȚIILOR DE MASĂ CREATE ȘI CONDUSE DE
P.C.R., Vol. IV**, (sub egida Institutului de studii
istorice și social-politice de pe lângă C.C. al P.C.R.;
colectivul de redacție: Ion Popescu-Puturi, redac-
tor responsabil; **Nicolae Goldberger**, Augustin
Deac, Ion Felea, Florea Dragne).

Editura Politică, București, 1978, 494 pp.,
30 lei: studii și antologii de texte consacrate unui
număr de 29 publicații apărute în perioada 1921-
1924.

● **Olimpiu Matichescu — SOLIDARITATEA
MUNCITOREASCĂ ÎN ROMÂNIA.**

Editura Academiei, București, 1978, 232 pp.,
11 lei: pagini din trecutul legăturilor de luptă inter-
naționalistă a proletariatului român, sub conducerea
partidului comunist, în perioada 1921-1944; lucra-
rea a apărut în limba rusă.

● **Dr. Gheorghe Țuțui, dr. Gheorghe I.
Ioniță — ANII TUMULTUOȘI AI LUPTEI PEN-
TRU REPUBLICĂ.**

Editura Militară, București, 1978, 128 pp.,
9 lei: evenimente care au precedat și pregătit actul
revoluționar de la 30 decembrie 1947.

● **Augustin Deac, Ion Toacă — LUPTA PO-
PORULUI ROMÂN ÎMPOTRIVA COTROPITO-
RILOR. 1916-1918.**

Editura Militară, București, 1978, 360 pp.,
14,50 lei: evocarea — pe baza unei bogate docu-
mentații în bună parte inedite — a rezistenței ro-
mâne împotriva trupelor Puterilor Centrale.

● **Florea Mogoșanu — PALEOLITICUL DIN
BANAT** (cu un studiu paleoclimatic și geocrono-
logic de Marin Cărcămaru).

Editura Academiei, București, 1978, 152 pp.,
11 lei: sinteză a rezultatelor obținute în două
decenii de cercetări arheologice.

● **Inginer Constantin C. Gheorghiu —
GENERAL AVIATOR ANDREI POPOVICI.**

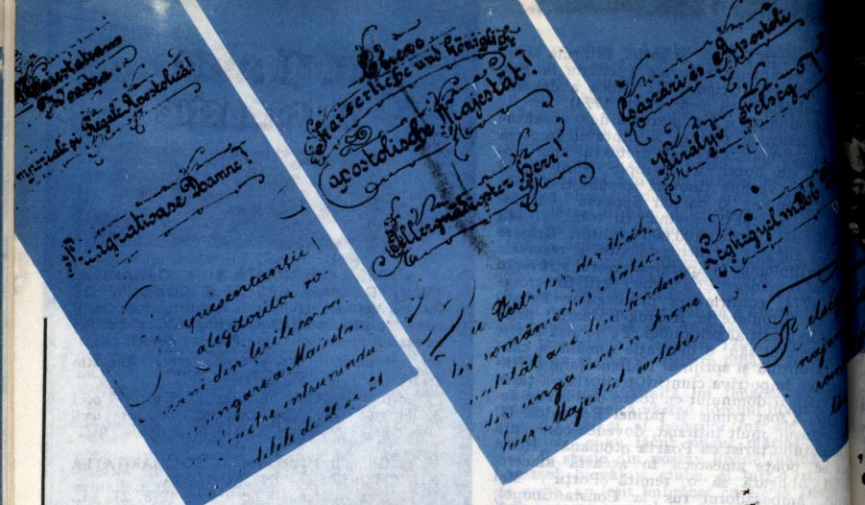
Editura Militară, București, 1978, 156 pp.,
5 lei: biografia unui din pionierii aviației române.

● **Colonel Petrică Tănăsescu — ZBORUL
CIOCLIEI.**

Editura Militară, București, 1978, 112 pp.,
4 lei: eroul căpitan Ioan Fătu, căzut la datorie în
septembrie 1944, în luptele de la Păuliș.

● **Nicolae Edroiu — ÎNCEPUTURILE LITE-
RATURII ECONOMICE ROMÂNEȘTI. 1780-1810.**

Cluj-Napoca, 1978, 266 pp.: patru scrieri ilu-
ministe — Ioan Piuariu-Molnar — *Economia stu-
pilor*; Dimitrie Tipograful Rîmniceanu — *Oare-
cari secreturi ale lucrării pământului*; Gheorghe Șin-
cai — *Povățuire către economia de câmp*; Gr. Obru-
dovici — *Carte de mînd pentru bineînținduta
economie*.

Vrem să ne unim cu țara!

1892 - 1894:

MIȘCAREA MEMORANDISTĂ (I)

Dr. AUGUSTIN DEAC

Lupta seculară a românilor din provinciile istorice românești aflate sub dominația Imperiului habsburgic pentru libertate și unitate națională a îmbrăcat forme dintre cele mai diverse, de la mișcarea petiționară până la războaie și revoluții. „Românii — scria în 1784 un anonim din orașul irlandez Dublin, care vizitase Transilvania, într-o scrisoare către împăratul Iosif II — au dreptul să se revolte atâta timp cât vor fi sclavi și nefericiți”. În suși împăratul Iosif II recunoștea, cu ocazia călătoriei făcute în Transilvania, în 1773: „Acești bieți supuși români, care fără doar și poate, sînt cei mai vechi și mai numeroși locuitori ai Transilvaniei, sînt asupriți [...] fiind copleșiți de nedreptăți, așa încît, într-adevăr, destinul lor, dacă e bine cercetat, apare ca vrednic de toată compasiunea”¹.

Cu toate aceste împrejurări potrivnice și constringeri, preponderența etnică a românilor, conjugată cu rezistența permanentă, manifestată pe toate planurile față de coteropitori, explică de ce Transilvania și-a păstrat în tot timpul dominației străine individualitatea sa, distinctă, românească, sub raport etnic și religios, economic, cultural și politic.

¹ Magazin Istoric, nr. 5/1978.

După încheierea, în 1867, a pactului dualist dintre clasele dominante austriece și ungare, cînd Transilvania a fost încorporată prin ignorarea voinței naționalității române predominante, la Ungaria grofilor și baronilor, asuprirea acestora s-a intensificat. Cercurile conducătoare ungare au urmărit sistematic prin cele mai perfide și nefaste legiuri, anihilarea completă a existenței naționale și a manifestării românilor, ca, de altfel, a tuturor celorlalte popoare și naționalități asuprite.

Față de această vădită politică de deznationalizare forțată, românii și-au strîns rîndurile și s-au organizat în partid politic național², ceea ce le-a permis intensificarea mișcării de eliberare națională, marcată de marea acțiune memorandistă. Românii transilvăneni au declanșat acțiunea lor petiționară nu atît pentru a implora bunătatea „dragutului de împărat” de la Viena, ci pentru a dezvălui întregii lumi ceea ce se petrecea într-un stat multinațional al Europei de mijloc. Astfel, problema românilor, ca și a altor popoare asuprite din Austro-Ungaria devenea o problemă europeană — întocmai cum devenise situația Principatelor Moldova și Țara Românească în anii 1856-1859.

² Magazin Istoric, nr. 6/1978.

Delegația transilvăneană înaintea plecării la Viena

In. p. 14: facsimile din Memorandul românilor transilvăneni din 1892

„Ei nu s-au contopit cu vreun alt popor“

În aceste împrejurări, la Conferința națională din 1881, când cele două partide regionale românești [din Transilvania și din Banat] s-au unit într-unul singur, numit Partidul Național Român, s-a hotărât și elaborarea unui memoriu, care să analizeze situația românilor din Austro-Ungaria, nedreptățile și asuprirea la care erau supuși. Memoriul, redactat de George Bariț, în patru limbi: română, maghiară, franceză și germană, a fost tipărit în 1882 la Sibiu. În 1887, la Conferința P.N.R., s-a luat decizia alcătuirii unui nou memoriu spre a fi publicat și înaintat împăratului Franz Joseph. Alcătuirea acestui document a fost încredințată lui Aurel Mureșianu și Iuliu Coroianu. Dînd recomandări concrete de felul cum trebuie scris, Ioan Rațiu, președintele P.N.R., îi recomanda, la 3 iunie 1888, lui Aurel Mureșianu: „După părerea mea [acesta] trebuie să fie cit se poate de scurt, dar să cuprindă în scris toate gravaminele [cerințele] noastre; să fie în stil diplomatic, cu vorbe frumoase, dar nu servile, să spună adevărul, să combată sistemul și regimul, dar nu pe națiunea maghiară; [...] să se restrîngă atacul la aristocrați și privilegiați, căci aceștia sînt și au fost inamicii noștri neîmpăcați, pe cînd poporul lor și al securilor au iobăgit deopotrivă cu noi” [subl. A.D.].

Perioada pînă la redactarea și înaintarea *Memorandului* Curții din Viena a fost precedată de o serie de alte memorii și replici care au ajutat la pregătirea opiniei publice din România și din străinătate. Un rol deosebit, în acest scop, la avut înființarea la București, în 1891, a Ligii pentru unitatea culturală a tuturor românilor. Sub egida acestei organizații a fost redactat și publicat, în limba franceză, *Memoriul* studenților români privitor la situația românilor din provinciile cotate de clasele dominante ungare, în care se făcea un aspru rechizitoriu politicii claselor reacționare maghiare de oprimare a românilor și a celorlalte naționalități asuprite. Studenții maghiari din Cluj — fiii claselor aristocratice — au publicat și ei, în iulie 1891, un memoriu, în care se ridicau împotriva cererilor formulate de tineretul studios român. Acest document a provocat apariția *Replicii*, răspuns al studenților români din Cluj, Budapesta, Viena și Graz; textul ei a fost redactat de Aurel C. Popovici și tipărit în limbile franceză, germană, engleză și italiană. Toate acestea au creat atmosfera favorabilă lansării *Memorandului*. La noua Conferință națională a P.N.R., din ianuarie 1892, s-a hotărât ca el să fie înaintat Curții din Viena, în ziua de 28 mai 1892.

În prima parte a documentului, în lumina programului P.N.R. din 1881, românii se declarau hotărît împotriva ane-

xării, cu 25 ani în urmă, a Transilvaniei la Ungaria, afirmînd că prin acest act samavolnic „poporul român se simte vătămat în drepturile sale istorice și naționale”, pentru că „uniunea s-a făcut fără participarea românilor într-o formă corespunzătoare cu numărul și cu însemnătatea lor în această țară”, că ea „s-a enunțat printr-o Dietă care ca atare își avea reprezentanții săi pe baza legilor electorale din [...] întuneceatul feudalism...”. Poporul român s-a simțit vătămat prin această uniune și pentru că prin acel act „s-a lucrat la efectuarea unei fuziuni fără considerarea legilor ce garantaseră autonomia acestei țări”. Uniunea, și sancționarea ei prin lege, se aprecia în *Memorand*, sint „desconsiderarea sfîșită a tuturor drepturilor poporului român ca element care compune în absolut majoritate vechea Transilvanie, precum și a tuturor legilor fundamentale care asiguraseră autonomia acestui principat, sint înlăturarea totală a elementului român și o nedreptate alit din punct de vedere legislativ și juridic, cit și politic” [subl. A.D.].

Politica de stat promovată de clasele dominante ungare timp de 25 ani era apreciată ca fiind potrivnică „cu aspirațiile politice, tradiționale ale poporului român și cu interesele lui de existență națională, opusă de altfel și cu cerințele organizațiilor constituționale ale statelor moderne”. Se arăta că datorită orientării naționaliste, reac-

ționare a claselor dominante ungare în fiecare domeniu de activitate: social, economic, politic și cultural, românii simțeau, din ce în ce mai greu, jugul asupririi naționale. Astfel, examinându-se legea electorală, deosebită în Transilvania față de Ungaria, se demonstra că deși românii formează aproape 3/4 din populația [Transilvaniei] și „posedau pământul țării în aceeași proporție”, ei erau împiedicați de la exercitarea dreptului de vot, deoarece legea electorală prevedea un cens mai ridicat pentru Transilvania decât pentru Ungaria. Românii, care deși formau majoritatea populației acestei provincii și în aceeași proporție purtau și sarcinile publice, nu erau îndreptățiți a fi reprezentați în Dietă și a participa la conducerea statului în raport cu numărul lor. Documentul demasca măsurile nedrepte, arbitrare, folosite de guvernanți în stabilirea cercurilor [circumscripțiilor] electorale.

Era analizat apoi caracterul retrograd al așa-zisei „Legi pentru egala îndreptățire a naționalităților”, adoptată de Parlamentul grofilor și baronilor unguri de la Budapesta, în 1868. Caracterul sovîn al acesteia rezulta, după *Memorand*, „chiar în prima ei frază, [în care se] neagă existența noastră ca factor politic”. Documentul sublinia că dintotdeauna, românii au luptat pentru păstrarea individualității lor naționale, că și în cele mai grele timpuri ei au conservat limba, datinile și moravurile și că în pofida tuturor măsurilor menite să-i deznăționalizeze „ei nu s-au contopit cu vreun alt popor” și că „nimic dar pentru dinșii nu e mai presus de dreptul liberei dezvoltări”.

Politica de asuprire a românilor transilvăneni era ilustrată și cu o seamă de cifre și date. Deși în cele 23 comitate din Transilvania, Banat, Crișana și Maramureș, românii formau „aproape singura populație”, în nici unul din aceste comitate nu era nici un comite suprem, nici măcar un vicecomite ales dintre români. Nu era decât un singur român președinte de tribunal, iar judecători de naționalitate română — unul sau doi. În cadrul unor ministere, cum erau al Cultelor

și al Instrucțiunii Publice, al Finanțelor, al Comerțului, situația era la fel de rea. Existau, de exemplu, un singur profesor universitar și un singur inspector școlar român.

Legea privitoare la organizarea municipiilor era și ea concepută în același spirit de excludere a românilor din viața publică. Românii nu puteau fi reprezentați, potrivit cu numărul și importanța lor, nici în consiliile comitatelor ori ale districtelor.

În ceea ce privește biserica și școala se afirma că acestea au rămas „singurele sfere ale vieții comune” în care populația românească își mai crezuse ocrotită libertatea ei de dezvoltare națională. La scurtă vreme însă după realizarea dualismului și în această privință „s-au pus dar în discuție proiecte de legi, care aveau de scop [...] știrbirea acelor autonomii și marginirea lor la niște cadre în care avântul cultural e peste putință...”.

În toate ținuturile Transilvaniei, Banatului, Crișanei și Maramureșului, unde „noi români, o populație compactă de peste 3 000 000 suflete — se sublinia în document — contribuim cu singele și averea noastră pentru susținerea statului, nu avem încă pentru înaintarea noastră culturală nici un așezămint susținut de stat”.

Memorandul demonstra, totodată, că legea presei a fost „croită” pentru a împila pe români. Era mai aspră pentru Transilvania, decât pentru Ungaria, împiedica exprimarea opiniilor, iar publicațiile românești, redactorii și colaboratorii lor erau condamnați la grele pedepse.

Politica agrară a guvernului ungar era caracterizată ca fiind orientată și ea în vederea aceluiași scop de subjugare a populației românești. Țăranii români, după desființarea iobăgiei „n-au căpătat pământul de drept pe care-l munciau”. O serie de explicări și reexplări ale patentelor imperiale și ale legilor agrare „au favorizat în practica judecătorească elementul posesoratului [al grofilor și baronilor] contra intereselor și drepturilor neîndoioase ale populației rurale pînă la marginea insuportabilității”.

Ceea ce Viena și Budapesta nu ascultau, asculta Europa

Dezbătut și aprobat de Confăcătura Comitetului Național al P.N.R. din 25 și 26 martie 1892, *Memorandul* a fost tipărit în mai multe limbi. O delegație alcătuită din peste 300 români din Transilvania, Crișana, Maramureș și Banat, provenind din toate straturile sociale, a plecat la Viena pentru a prezenta documentul Curții imperiale. În capitala habsburgică românii au avut o întrevvedere cu primarul Capitalei, Karl Lueger, cu deputații Schneider, Brianchini și alții. În numele delegației, președintele P.N.R. dr. Ioan Rațiu a solicitat în ziua de 28 mai o audiență împăratului Franz Joseph. La cererea guvernului ungar, monarhul a refuzat să primească delegația. Aceasta a depus *Memorandul* la biroul Cancelariei imperiale; suveranul l-a trimis, fără să-l citească, ministrului maghiar de pe lângă Curtea imperială, care, la rîndu-i, în ziua de 26 iulie 1892, a înapoiat plicul, nedeșchis, prin prefectul județului Sibiu, doctorului Ioan Rațiu.

Vestea neprimirii delegației și nici măcar a *Memorandului* de către împărat a nemulțumit profund pe toți românii. Ei s-au convins încă o dată că năzuințele lor legitime nu se vor putea îndeplini decât numai prin lupta comună cu frații de dincoace de Carpați. Vasile Lucaci, într-un discurs ținut în zilele cînd se afla la Viena, încrezător în forțele poporului său, declara: „De vom pieri noi, care am venit la Viena ca reprezentanți în număr de peste trei sute de oameni, nația noastră nu va pieri. [...] Azi vorbim Europei”. Într-adevăr, ceea ce împăratul și guvernanții săi de la Viena și Budapesta nu voiau să asculte, asculta Europa, care constata că, între granițele marelui Imperiu austro-ungar se încerca suprimarea unor națiuni.

Acțiunea memorandistă a dat un puternic avînt mișcării de eliberare națională a românilor, fapt confirmat și de numeroasele rapoarte ale autorităților austro-ungare. La 5 august

1892, prefectul din Tirnăveni, într-un raport înaintat ministrului de Interne ungar, constata influența mare pe care *Memorandul* a avut-o în rândurile românilor: „Valurile stîrnite de *Memorandul* românesc — scria el — încep să se întindă din ce în ce mai mult, iar agitația făcută de acesta începe să ia proporții care cer aplicarea unor măsuri speciale [...] În mișcarea actuală au fost antrenate masele populare, calme pînă acum, în așa fel încît la domiciliu, în locurile publice [...] cit și în timpul muncii cîmpului, ele se preocupă numai de această problemă și discută — ceea ce dă un caracter periculos mișcării”. La 16 august 1892, prefectul comitatului Tirnava Mică informa Ministerul de Interne ungar că „de la manifestările de la Viena [...] pe teritoriul acestui comitat se observă [...] agitație în rîndul oamenilor”, iar prefectul de Arad constata, la rîndul său, intensificarea mișcării naționale în comitatul său: „În comuna Bîrsa, preotul [...] a adunat credincioșii la școală și a discutat cu ei despre reprezentarea în delegație. Preoții, învățătorii și unii membri ai conducătorilor comunale din Măgherau, Cuvîn, au semnat în ziarul *Tribuna* o declarație elogioasă memorandiștilor”. Același prefect mai amintea că în satele românești din comitatele Arad, Deva, Sebeș dar mai ales de la Gurahonț și din împrejurimi, se organizează ședințe de noapte în casele preoților și învățătorilor, se pronunțau discursuri înflăcărare.

Sprijin puternic în România liberă și independentă

Mari acțiuni patriotice în vederea demasării politicii împilatoare a guvernului austro-ungar s-au desfășurat în părțile de dincoace de Carpați, în statul independent românesc.

La cîteva luni după reîntoarcerea de la Viena, dr. Ioan Rațiu, dr. Vasile Lucaciu și alți conducători ai românilor transilvăneni, au venit la București, fiind primiți cu o deosebită căldură de populația Capitalei. Delegații Societății literare științifice „Gheorghe La-

zăr” au adresat următoarele urări celor de peste Carpați: „Tinerimea română de la Societatea literară-științifică «Gheorghe Lazăr» din București sărbătorește astăzi cu entuziasm sosirea voastră pe pămîntul României libere. Salutăm cu sfințenie pe apărătorii neamului nostru, căci salutăm în voi memoria neștersă a eroilor de la 1784, Horea, Cloșca și Crișan, și reamintim evenimentul patriotic de la 1848. Am fost și vom fi totdeauna cu voi”.

Calde mesaje au fost primite și din numeroase locuri din țară. Liga culturală din Tecuci, de exemplu, saluta pe Ioan Rațiu cu următoarele cuvinte: „Tot înainte pentru mîntuirea și ridicarea neamului român și recunoștința istoriei. Să trăiți întru mulți ani spre izbîndirea visurilor noastre înalte, care sînt idealurile națiunii întregi”. Cetățenii orașului Botoșani scriau: „Martiri ai sfinței cauze a românismului nu pregețați, căci toată românimea vă privește, vă admiră și cu drag își aduce aminte de faptele și dreptatea cauzei care o susțineți; din luptele ce purtați va reieși libertatea României transcarpatice”.

Memorandiștii s-au bucurat de un larg sprijin din partea mișcării socialiste, care potrivit relatărilor unuia dintre fruntașii mișcării naționale, Aurel C. Popovici, „a făcut de multe ori declarații de simpatie”.

În decembrie 1893, Camera Deputaților și Senatul au adus de asemenea, elogii lor fruntașilor transilvăneni. În ședința Camerei au luat cuvîntul A. Stolojan, Ion Grădișteanu și Mișu Balș, iar în Senat, Dimitrie Sturdza, V.A. Urechia și P.S. Aurelian. D. Sturdza, de exemplu, după ce a reamintit revendicările românilor din Austro-Ungaria, a adăugat: „Nu trebuie să ne temem să vorbim de problema românilor din Ungaria; nu, nu trebuie să ne temem de a o face; căci, dacă ar fi așa, dacă păstrăm tăcere în Parlamentul nostru, ce-ar însemna încă România? Ea nu ar mai semnifica nimic, ea ar fi o țară vasală; noi vom fi schimbat relațiile noastre de vasalitate față de Turcia pentru relații de vasalitate față de Ungaria”.

De menționat este faptul că pînă și contele Goluchowski,

ministru plenipotențiar austro-ungar la București, într-un memoriu al său din iulie 1894 adresat guvernului austriac, era nevoit să recunoască justetea revendicărilor românilor asupriți. „Plîngerile sînt prea întemiate și, dacă nu se revine cît de curînd asupra acestei stări de lucruri, urmările fatale ale unei atari politici [de asuprire], vor duce la cele mai întinse și neplăcute complicații”. Aprecîind lucid situația, contele Goluchowski scria că lupta de eliberare națională a românilor cuprinsese „cele mai largi păături ale poporului”, avînd „caracterul unei mișcări naționale ce devine pe zi ce trece tot mai serioasă și întinsă”. Cît privește influența României independente asupra luptei de eliberare națională din Transilvania, același ministru aprecia: „Ar fi deci o curată nebulie [ca guvernul austro-ungar] să se gîndească măcar la deznationalizarea unui popor extrem de dirz, care, numără, în cadrul țărilor care fac parte din coroana Sf. Ștefan, peste 2 500 000 suflete și care își găsește un sprijin puternic în România liberă și independentă”.

De partea transilvănenilor s-au găsit cele mai diverse cercuri și personalități politice, științifice și culturale, democratice și progresiste ale Europei.

Scriitorii francezi Leconte de Lisle, François Copée, Emile Zola, Sully Prudhomme, de exemplu, și-au manifestat simpatia pentru acțiunea memorandiștilor. La 29 aprilie 1894, Georgette Rodolfo, președintele Asociației universitare din Pavia (Italia), a scris despre memorandiști cu multă simpatie. Menotti Garibaldi, fiul marelui Garibaldi, a declarat, la Roma, că guvernăntii maghiari „sînt nevrednici de simpatia Italiei, fiindcă asupresc în modul cel mai barbar trei milioane de frați de-ai noștri”.

Studentii de la cunoscuta Universitate britanică Oxford au organizat un mare miting de simpatie pentru români din Transilvania, la care au participat profesori de renume mondial, ca dr. I. N. Bridges, marele istoric Thomas Carlyle și W.R. Morphyll. Ilustrii pro-

(Continuare în p. 57)

NEUITATUL AN 1918 ÎN AMINTIRI...

La Editura Dacia din Cluj-Napoca se află în pregătire lucrarea intitulată *Din lunga timpului bătaie*. Autorul ei, Constantin Dumitrescu, i-a adăugat subtitlul: *Anul 1918 în amintirile unor martori oculari*, precizând, astfel, caracterul și conținutul cărții. Pasiunea și dragostea pentru trecutul istoric al poporului nostru, talentul reporterului îmbinate cu meticulozitatea și seriozitatea cercetătorului, l-au ajutat pe autor să realizeze o impresionantă radiografie a momentelor memorabile din istoria poporului român, care au culminat cu Marea Adunare Națională de la Alba Iulia, din 1 decembrie 1918. Interlocutorii săi au fost participanți direcți la marele act istoric al reîntregirii statului național, membrii în consilii naționale și gărzii naționale, oameni angajați, la diferite nivele, în marele efort de împlinire a multiseclarului vis al Unirii. Ei vorbesc așa cum ar fi făcut-o toți cei care atunci, în 1918, prin voința lor, au făcut să triumfe o cauză dreaptă, un principiu fundamental al dreptului internațional: dreptul oricărui popor de a-și hotări singur destinele.

Pentru cititorii noștri am extras câteva dintre aceste mărturii inedite, pe care le publicăm, în *avanpremieră editorială*, începând cu acest număr. Ne-am oprit mai întâi la amintirile profesorilor Emil Pop și D.D. Roșca privind evenimentele pe care le-au trăit în capitalele Imperiului austro-ungar, în ultimele luni de existență a acestuia. Fragmentele sînt reproduse într-o formă prescurtată; titlul, subtitlurile și notele aparțin redacției *Magazin istoric*.

V. ȘT.

Ultima toamnă a Imperiului austro-ungar

EMIL POP

În septembrie 1918, mă înscriisesem la Facultatea de filozofie, secția de științe naturale a Universității din Budapesta. Studenții români care frecventau cursurile, se compuneau mai ales din cei scutiți de armată: relativ mulți absolvenți de teologie, scutiți

medical și câteva fete, la care se adăugau ofițeri de rezervă aflați în permisie pe cite un semestru universitar, după un stagiul mai îndelungat pe cîmpul de luptă. Lungul front austro-ungar, spitalele și lagărele de prizonieri rețineau pe cei mai mulți din tinerii noștri departe de carte. Dar știrile scrise și nescrise se precipitau în așa fel că și noi cei de la învățătură ne adînceam mai mult în gazete decît în cărți și ne refugiam bucușii din bibliotecă și laboratoare în cele două camere, devenite neîncăpătoare, de la Societatea „Petru Maior”¹ din strada Ullői, unde veștile și interpre-

¹ Înfîlțată de membrii coloniei românești și studenții români din capitala Ungariei, în decenul șapte al secolului trecut; după 1867 și-a luat numele de Societatea academică „Petru Maior”. Pînă în 1918, în cadrul ei s-au format și afirmat personalități remarcabile ale culturii noastre: Enea Hodoș, Cornel Diaconovici, Iosif Blaga, Valeriu Braniste, George Murnu, V. Vlad Delamarina, Valeriu Bologa, Traian Vuia, Ilarie Chendi, Vasile Goldiș, Ion Lupas, Octavian Goga, Ion Agirbiceanu, Ștefan Meșes și a.

Botanist de mare prestigiu, profesor universitar, membru și secretar al Societății de științe din Cluj, membru al Uniunii geobotanice a Carpaților, al ASTREI, al Asociației internaționale pentru studiul Cuaternarului, academicianul Emil Pop s-a născut în anul 1897, în Bucerdea Vinoasă (Alba). Venerabilă personalitate a vieții noastre științifice, academicianul Emil Pop ne-a lăsat moștenire o operă clădită pe adevăruri indiscutabile.

În vara anului 1973, cu un an înainte de a ne părăsi pentru totdeauna, mi-a oferit câteva file de amintiri deosebit de sugestive privitoare la neuitatul an 1918, file care și-au găsit locul binemeritat în cartea pe care o pregăteam.

Filozoful D.D. Roșca (născut în 1895, la Săliște, Ilgăd ăibiu) este un nume de prestigiu al culturii românești. Lucrările sale de istoria filozofiei (Influența lui Hegel asupra lui Taine, Însemnări despre Hegel), originala sinteză Existența tragică și traduceri din operele lui Hegel constituie tot atâtea contribuții valoroase la dezvoltarea și afirmarea gândirii filozofice românești. Ca o recunoaștere a meritelor sale pe tărâm științific și pedagogic, Academia l-a ales în rândul membrilor săi corespondenți și i s-a acordat titlul de profesor emerit.

D.D. Roșca mi-a vorbit despre climatul intelectual și patriotic ce domnea la liceul românesc din Brașov, mi-a evocat vremurile de urgie din anii războiului. În 1917 era student la Facultatea de filozofie din Viena.

Constantin DUMITRESCU

tările lor treceau din gură în gură, și de ne-care dată ne întorceam de acolo întăriți în marea nădejde, bruscată pas cu pas pînă atunci de episoadele războiului.

„De vreți, de nu, noi vom fi acolo“

După înfringerea catastrofală a armatei austro-ungare la Piave, în iunie 1918, cenzura nu mai putea opri năvala adevărului despre situația militară disperată¹.

Ministrii înșiși s-au văzut siliți să declare, pe față, în Parlament îngrozitoare pierderi: 100 000 morți, 200 000 răniți și prizonieri într-o singură bătălie de pe frontul italian. Se dezvăluia tot mai clar triumful militar al Antantei, se șoptea tot mai insistent despre mizeria

și demoralizarea armatei și despre intenția unora din cercurile politice de a tatona posibilitatea unei propuneri de pace, spre a se salva ceea ce se mai putea. Cu atât mai greu susținea poporul de rind suferințele cumplite care sporeau dezolant în cursul celor patru ani lungi de război.

Luna octombrie a adus o impresionantă suită de evenimente răscolitoare de nădejdi, de planuri, de acțiuni. Odată cu slăbirea fronturilor și agravarea mizeriei se înțelegeau grevele și mișcările socialiste atât în Germania, cât și în Austro-Ungaria, iar deputații naționalităților susțineau cu accente din ce în ce mai rebele dreptul comunităților pe care le reprezentau. Printre noi studenții — români, slovaci, sârbi și croați — se dezbătea din ce în ce mai tare și mai cu apărindere principiul dreptului popoarelor la autodeterminare. Vînam cu patimă orice zvon care prevestea împlinirea visurilor noastre și îl comentam cu urale și lacrimi. Nu ne mai puteam stăpîni nici pe stradă, iar în cele două camere de la „Petru Maior“ discuțiile și strigătele înfierbîtate nu mai con-

¹ Aspecte revelatorii privind situația internă a Ungariei în ultimii ani ai existenței dublei monarhii, vezi și în articolul istoricului american István Deák, din *Magazin istoric*, nr. 11 și 12 / 1977.

teneau. Întîrzia însă recunoaşterea oficială a agoniei vulturului cu două capete. În şedinţa Parlamentului din 16 octombrie recunoaşterea a fost anticipată de o seamă de deputaţi maghiari, care s-au declarat drept prieteni ai Antantei, cerînd încheierea păcii, iar două zile mai tîrziu, cel mai temut om al Ungariei, contele Tisza István spunea în acelaşi Parlament, cu calmul său imperturbabil: „... noi am pierdut războiul“.

Luna octombrie fusese însă şi luna de groază a „gripei spaniole“, care nici înainte şi nici după aceea nu a mai blîtit cu o virulenţă atît de vehementă ca atunci. Se îmbolnăviseră o treime din populaţia capitalei maghiare şi mureau zilnic 50-100 şi chiar mai multe persoane numai din Budapesta şi numai de gripă. Mi-a venit şi mie rîndul. Cînd se ţinea şedinţa memorabilă a Parlamentului, la 18 octombrie, eu mă „distram“ cu umbre violete, jucăuşe, pe care febra mi le desena pe pereţii unei cămări minusculă de alimente, lipsită de sobă, decretată drept cameră de locuit. După patru zile de chin mă simţeam mai bine şi chiar speram să scap de boală. Dar în seara zilei de 19 octombrie a venit la mine colegul Mihail Iacob şi mi-a citit din gazetă, sufocat de emoţie, reportajul despre şedinţa Parlamentului din 18 octombrie, în care Alexandru Vaida a citit, din însărcinarea Comitetului Executiv al Partidului Naţional Român, revoluţionara declaraţie care, în esenţă, conţinea următoarele hotărîri: „rezultatele războiului justifică revendicările seculare ale naţiunii române privind libertatea sa naţională; naţiunea română reclamă pentru sine dreptul de a hotărî perfect liberă şi cu excluderea oricărei influenţe străine, aşezarea sa statală şi relaţiile sale de coordonare printre naţiunile libere; naţiunea română nu recunoaşte îndreptăţirea Parlamentului şi a guvernului maghiar de a se considera reprezentanţi ai ei şi mai ales nu ai intereselor naţiunii române din Ungaria şi Transilvania la congresul de pace, pentru că acest drept îl vor avea numai factorii delegaţi de adunarea naţională a românilor şi orice hotărîre sau orice acord care s-ar ivi prin ocizarea reprezentanţei menţionate se declară drept nule şi neobligatorii pentru naţiunea română“. Declaraţia citită de Vaida a stîrnit o furtună fără precedent în Cameră. Ripostele răspicate ale lui Alexandru Vaida şi Ştefan Cicio-Pop fuseseră condamnate de butadele deputatului slovac Nandor Juriga. Cînd s-a dezlîntuit vacarmul infernal după afirmarea dreptului naţiunii de a participa independent la congresul de pace, Juriga a strigat: „De vreţi, de nu, noi vom fi acolo“, iar cînd unul dintre deputaţi maghiari a taxat atitudinea românilor drept trădare de patrie, Juriga i-a răspuns: „frază perimată“. Cînd Vaida a declarat că întreaga naţiune română simte la fel, Juriga a strigat în româneşte: „Să trăiască“.

Vaida şi Cicio-Pop în focul polemicii au aruncat în faţa Parlamentului şi a guvernului toată seria de păcate politice şi umanitare comise împotriva românilor din Ungaria.

În ce mă priveşte, la fiecare afirmare a drepturilor noastre de naţiune independentă, la

fiecare implicaţie a ideii despre o patrie nouă, uitam de boală şi în ciuda frigului păraseam patul pentru a da la copilăroase şi nebuşite expresii unor coplesitoare emoţii care nu ştiau de îngrădiri medicale. Dar gripa — pe cale de ameliorare — s-a transformat într-o gravă pneumonie. Unsprezece zile, dintre care trei cu febră, am fost absent de la priveliştea pripetei goane a istoriei.

„Să ne rupem de Austria“

În dimineaţa zilei de 31 octombrie, cînd, în sfîrşit, m-am putut ridica din pat, după cumplita boală, un zgomet neobişnuit m-a ademenit pînă la fereastră. Strigătele „Trăiască revoluţia“, „Jos războiul“, „Jos regele“, „Trăiască Károly“, „Să ne rupem de Austria“ etc. se învălmăseau fără întrerupere. Un soldat plin de năduf îşi desfăcuse centura şi o învîrtea cu baioneta cu tot peste cap, apoi izbea cu baioneta de ziduri! Insignele gradaţilor, în special stelele de la guler, care arătau rangul, erau rupte fără cruţare. În cîteva ore dispăruseră toate stelele armatei maghiare. Soldaţii şi-au pus, în schimb, la chipuri drept pompon cite-o crizantemă. Revoluţia a şi fost numită în presă, din această cauză, revoluţia cu crizanteme. Camioane militare circulau grăbite pe străzi, transportînd soldaţi înarmaţi care cîntau imnuri revoluţionare şi patriotice, trăgeau salve şi chiuiau. Se opreau la fiecare instituţie de stat invitînd sau somînd personalul să adere la revoluţie. Oamenii se îmbrăţişau la gîndul păcii, al vederii celor de pe fronturi şi al independenţei Ungariei.

Cantonat în capitala învolburată îmi tiram convalescenţa de la o scenă revoluţionară la alta, de la un afiş la altul, de la o gară la alta, mai ales de la o gară la alta. Evenimentele se îmbulzeau. Rămîn neuitate aspectele senzaţionale, desfăşurate cu schimbări abrupte în tumultul unei capitale prînsă în înfrigurarea unei revoluţii. Nu pot ascunde însă că din reflexul exterior al cloocutului revoluţionar, tabloul care m-a zguduit mai puternic şi mai dureros a fost întoarcerea armatei de pe fronturi şi graba soldaţilor de a ajunge apoi acasă. După primele defecţiuni de pe cîmpurile de luptă, dar mai ales din ziua armistiţiului, s-a dezlîntuit potopul soldaţilor sleiţi de foame, de nesomn şi de oboseală, dar nerăbdători să-şi vadă căminul şi familia. Toţi trebuiau să treacă, la sosire ca şi la plecarea, prin cele două gări, de Sud şi de Est. Ţi se părea că ai obligat Dunărea să treacă prin două pîlnii anodine. Era aproape imposibil să pătrunzi pe peron. Dar mă strecuram cum puteam, căuţînd pe ai mei prin masa agitată şi dezordonată a uniformelor. Trenurile care soseau de pe front erau atît de încărcate, încît nici pe acoperişuri, pe scări sau pe tamboane nu se mai putea înghesui vreun om. Un soldat român mi-a spus că a venit alături de geamul vagonului, după ce camarazii îl legaseră de cadru geamului cu frînghiile ranitei trecute pe la subsorii.

Accidentele se ţineau lanţ. La unul din poduri au fost zdrobiţi 90 soldaţi, care aţipiseră pe lăzile lor de pe acoperişul vagoanelor.

Trenurile care plecau erau, de asemenea, luate cu cîteva ore mai înainte de pornire, cu asalt. La Gara Rákos s-a rupt osia unui vagon supralîncărat, omorînd 32 soldați și rîndind alți 67. Se făcuse noroi în jurul gării, mai ales pe terasamente, pe o arie largă, toată înțesată însă de soldați sfîrșiți de puteri. Mulți dintre ei se odihneau pe lăzi, dar alții zăceau literalmente în noroiul gros, unul lîngă altul și chiar unul peste altul, după ce nu se mai puteau ține pe picioare de oboseală sau după ce fi doboră somnul.

Dar nu numai soldații se înghesuiau fără milă. Prizonierii au părăsit lagărele pentru a se hazarda la un drum complicat spre țările lor; temnițele s-au golit, spitalele au fost părăsite de bolnavii care se puteau ține pe picioare. Acasă cu orice preț! Era porunca unui instinct, care biruia vîlmășagul bizar de oameni și de fapte.

Nu pot lăsa neamintit un tablou care m-a mișcat peste măsură. Cum priveam într-o seară torentul uman de pe peronul Gării de Est, am văzut un grup de civili și soldați înaintînd încet și prudent, îmbrînciți de ranitele și coatele soldaților grăbiți. Se țineau unul de haina celuiualt, iar în fruntea lor doi inși ciocăneau mereu peronul cu bețele întinse înainte. Aveau cu toții capetele ridicate și o aspră îngrijorare pe față. Erau orbii, care dezertaseră din spital și se încumetaseră să pătrundă și ei prin marea agitată și primejdioasă a soldaților, cu hotărîrea de a ajunge acasă.

Socialiștii sint, în primul rînd, români

În gîndurile mele tinerești am asemuit acest dor nestăvilit al oamenilor de căminul lor, cu acela al națiunilor care se zburcuiam să ajungă și ele acasă, în patria dorită și visată. Sosise momentul istoric să revenim și noi, ca români, acasă. Am pornit spre ținta străbună a patriei-mume, pe un drum luminos, cu hotărîrea năpraznică cu care soldații și prizonierii răzbăteau fără păs la trenurile mintui-toare.

Momentul cel mai important pe care l-am trăit în acele zile la Budapesta este legat de participarea la ședința de constituire a Consiliului Național Român din Budapesta. Cu cîteva zile mai înainte, oficiuosl Partidului Social-Democrat, *Népszava* (Cuvîntul poporului) publicase un anunț prin care românii din Budapesta erau chemați pentru duminică, 10 noiembrie după-masă, la orele trei, la clubul muncitorilor metalurgiști din Piața Kálvária. Ne-am strîns vreo 50 inși în sala mare, nefcălăzită a metalurgiștilor. Ofițeri cu stelute rupte, studenți, funcționari, muncitori, așteptam îmbrăcați în paltoane.

Consiliul Național Român Central, cu sediul la Arad, delegase pe avocatul român din Budapesta, Ion Erdelyi, să convoace ședința de constituire a Consiliului Național Român din Budapesta, subordonat Consiliului Național Român Central de la Arad. Cei de față l-au primit cu aclamații, desemnîndu-l drept președinte al ședinței; ca secretar de ședință a

Budapesta în furlunoasele zile de la sfîrșitul anului 1918

foșt ales, tot în unanimitate, Moise Baltă, funcționar la poștă în Budapesta. Consiliul Național Român din Budapesta a fost ales prin aclamații cu următoarea componență: președinte — Ion Erdelyi; vicepreședinți — Moise Baltă, din partea burheziei și Ion Mihuț, blănar din Budapesta, din partea social-democraților; membri: Anton Mocioni, Victor Pocol și Iosif Vlad, din partea burheziei; Tiron Albani, Gheorghe Boeriu și Vasile Dobrescu, din partea social-democraților. Întrunirea noastră a fost precedată de o întrevedere de 6 ore, de la 9 seara pînă la 3 în zori, între socialiștii români și reprezentanți ai Partidului Național. Aceasta o știu de la Erdelyi, care mi-a povestit totul la cîteva ani după aceea. Fuseseră de față la acea întrevedere vreo șase socialiști, dintre care au participat la discuții mai ales Jumanca, Fluieraș și Mihuț, care au dezbătut problema unirii Transilvaniei și a orientării democratice a viitoarei Românie.

A urmat ședința de lucru a Consiliului Național Român din Budapesta, cu unica problemă la ordinea de zi: *Unirea românilor din Ungaria și a teritoriilor locuite de ei cu România*. S-a votat în unanimitate. Sala a izbucnit în ovății delirante. Erdelyi a intonat cu vocea metalică *Deșteaptă-te române!*, pe care l-am cîntat cu toții ridicați în picioare.

Afară, în cele patru colțuri ale Pieței Kálvária, erau postate mitraliere pentru a riposta la eventualele acțiuni contrarevoluționare. Demonstrații militari și civili strigau: „Trăiască patria!”, în timp ce noi hotărăm unirea Transilvaniei cu România, pecetluindu-ne hotărîrea cu *Deșteaptă-te române!*

14 noiembrie 1918: românii din Viena la o demonstrație consacrată idealului marii noastre uniri naționale

În noaptea de 17 noiembrie am reușit să mă strecor într-un vagon de clasa a III-a, cu bună-voința unui soldat maghiar, rănit și prost îmbrăcat, căruia i-am oferit jumătate din plapuma mea și a unui soldat român infometat, cu care mi-am împărțit merindea. Acest soldat, Pătru Cosma din Lupșa, care timp de patru ani de stagii pe front nu a avut nici o zi de concediu, mi-a fost un bun camarad de drum până la Alba Iulia.

„Deșteaptă-te române” – pe Ringstrasse din Viena

D. D. ROȘCA

Înainte de Adunarea de la Alba Iulia am trăit clipe de neuitat în Viena. Eram student la Universitatea din acel oraș; se rupsesse Frontul de Sud, așa că într-o bună zi, era prin octombrie, m-am trezit dimineața în acordurile marșului nostru patriotic *Deșteaptă-te române!* Eram dezorientat și nu-mi venea să cred că acest lucru se petrece la Viena, pe Ringstrasse. Nu era însă un vis, ci o realitate.

Îl cântau soldații noștri ardeleni veniți de pe frontul din Italia și însărcinați (ironia soartei!), a păstra liniștea și ordinea în capitala habsburgică.

Populația vieneză era o populație curioasă, simpatică. Am impresia că nu-și dădea seama de importanța evenimentelor. Cât timp îl știa pe împărat în burg, lumea era liniștită. A fost o populație dinastică și era firesc să fie așa, pentru că Viena acelor vremuri n-a fost un oraș creator de bunuri materiale. A trăit mai mult din „pomana” multelor nații care compuneau imperiul.

Împreună cu Blaga, care aminteste aceste momente în *Hronicul și cîntecul vîrstelor*, am împachetat lucrurile și am fugit la gară să prindem un tren pentru a reveni acasă. Am și reușit, după oarecare căutare. Un hamal, văzîndu-ne singuri și înspăimîntați, ne-a anunțat descurajatoarea veste că nu mai pleacă nici un tren pentru civili; semafoarele sînt deschise numai pentru trenurile militare. Pînă la urmă, ne-am urcat, cu chin cu vai, într-un asemenea tren.

Momentul Unirii era așteptat de toți românii din Transilvania cu un sentiment de pietate, că, în sfîrșit, ziua mult așteptată a împlinirii visului nostru suprem sosise.

În convorbirile noastre particulare și nu numai în convorbiri ale tineretului, ci și în cele ale oamenilor mai înaintați în vîrstă, reveneau mereu întrebările: cum oare se va sfîrși războiul și cum vom ieși noi din acest război? Iată subiectul de discuție pentru toată lumea. Mi-aduc aminte că după ce se anunțase data Marii Adunări Naționale, toată Mărginimea Sibiului fremătă de dorința de a descinde la Alba Iulia. Se puneau însă problema transportului, pentru că războiul care dăinuia de patru ani consumase aproape toate mijloacele de locomotivă. Unul din cumnații mei, care se pricepea la „mecanică”, a propus să se ducă, împreună cu alți cîțiva, să rechiziționeze o garnitură de tren din Gara Sibiu, ceea ce au și reușit.

Ca să fie păstrată ordinea s-au constituit gărzile naționale. Din garda națională a comunei Săliște am făcut și eu parte și am servit o lună de zile cu titlul de soldat.

Ningea. Era zăpada mare. Nu eram siguri că linia care lega Săliște de Alba Iulia nu e înzăpezită; spre marelui nostru noroc, n-a fost înzăpezită și trenul s-a umplut. Erau șase sau șapte vagoane cu săteni numai din Săliște. La Alba Iulia, bineînțeles că, la vîrsta pe care o aveam, nu a venit nimeni să mă invite în sala unde se dezbătea hotărîrea de a ne rupe de Austro-Ungaria și de a ne lega de acum încolo destinul de destinul vechii Români.

Însuflețirea era mare. E greu de descris o zi atît de hotărîtoare în istoria poporului român. Toți consătenii mei au venit în haine de sărbătoare. Pînă și cumnatul meu, care — nefiind din partea locului — nu avea haine săliștenești, s-a urcat pe locomotivă și conducea trenul cu pălărie săliștenească și încins cu șerpar (a umblat măică-sa zile întregi pînă i-a făcut rost de ele). Trenul nostru intra în gări și pleca din gări cu *Deșteaptă-te române!*

D. DRĂGHICESCU — O pledoarie pentru Unire

RADU PANTAZI

„Dacă fiziceste sîntem carne și sînge din carnea și sîngele părinților, sufletește sîntem suflet din sufletul Patriei și al neamului, adică o picătură izvorită din comoră de adevăruri, de tradiții și de obiceiuri care constituiesc sufletul Patriei. Patria este ca niște părinți care nu vor muri niciodată. Pe cînd părinții mor în mod fatal, orice ce am face noi pentru ei, Patria este ca niște părinți care sînt virtuali nemuritori și ne supraviețuiesc vecinic, în măsura în care noi și generațiile viitoare ne vom jertfi viața pentru ei”.

Sînt rînduri dintr-o broșură, modestă ca dimensiuni, dar substanțială prin conținut, apărută sub titlul Înțeleșul jertfei pentru Patrie. Lămuriri pentru cei ce vor fi chemați să se jertfească patriei, în 1916, anul intrării României în primul război mondial. Autor: Dumitru Drăghicescu. Un nume binecunoscut atunci și care avea să se afirme după aceea și mai mult în domeniul gîndirii românești și al vieții politice interne și internaționale, fără ca totuși recunoașterea oficială să fie pe măsura contribuției sale la prestigiul culturii noastre.

O neștrămutată încredere în om

Născut în 1875, în comuna Zăvoiieni (astăzi Măciuca) județul Vilcea, Drăghicescu și-a făcut studiile liceale la Craiova și cele universitare la București (aici i-a auziat pe Titu Maiorescu, C. Dimitrescu-Iași, C. Rădulescu-Motru), luîndu-și doctoratul sub conducerea lui E. Durkheim, la Sorbona. Teza de doctorat *Du rôle de l'individu dans le déterminisme social*, publicată în 1904 la Paris, a fost recenzată elogios în Franța, Germania și Italia.

Șederea tînărului Drăghicescu în capitala Franței a fost marcată de relații strîns de prietenie cu alți doi tineri care vor deveni figuri de seamă pe scena vieții politice românești: I.G. Duca și Nicolae Titulescu. Cu ei și-a împărtășit gînduri, proiecte de viitor, referitoare la progresul țării, la înfăptuirea unei lumi mai drepte, la instaurarea unor relații de colaborare și respect între națiuni. Deși mai tîrziu drumurile lor vor lua direcții diferite, în sensul că Drăghicescu se va consacra tot mai mult studiilor de filozofie și socio-

logie, iar ceilalți vor face carieră politică — ele se vor intersecta în anumite secțiuni. Astfel, alături de I.G. Duca, N. Titulescu și alți frunțași ai vieții publice românești, el va lua o atitudine fermă împotriva Gărzii de fier și a hitlerismului, apoi împotriva omorîrii de către legionari a lui I.G. Duca.

După publicarea tezei de doctorat, o suită de lucrări¹ au punctat viguros afirmarea lui ca profund și original gînditor.

Prin scrierile sale a profestat o filozofie socială și politică vizionară, străbătută de încrederea în perfectibilitatea ființei umane, în posibilitatea științei și tehnicii de a îmbunătăți și prelungi chiar, pînă la nemurire, viața

¹ Iată-le, în ordine cronologică, pe cele mai importante: *Raporturile dintre drept și sociologie; Știință și practică socială* (ambele apărute la București, în 1904); *Le problème de la conscience*, la Paris în 1907; în același an la București, *Din psihologia poporului român. Urmează: L'ideal créateur*, Paris, 1914 și *Le renouveau religieux et la guerre mondiale*, București; vor vedea, după război, lumina tiparului: *Partide politice și clase sociale*, București, 1922; *Reforma electorală*, București, 1925; *La réalité de l'esprit*, Paris, 1928; *La nouvelle cité de Dieu*, Paris, 1929; *Vérité et révelation*, în două volume, Paris, 1934; *America y la Liga de las Naciones*, Mexic, 1937, ș.a.

speciei umane, în capacitatea acestora de a-și organiza raporturile sociale și politice într-o lume a păcii și colaborării între indivizi și popoare. Lucrările sale conturează imaginea unui gînditor strîns legat de realitățile vremii sale, a unui om politic lucid, care, fără a depăși marginile unei concepții burgheze radicale, se situează pe poziții foarte avansate în interpetarea vieții economice, sociale și politice.

În operele sale a susținut, cu argumente scoase din istorie, drept și logică, necesitatea imperioasă, vitală a desăvîrșirii unității naționale, de stat a poporului român. Într-o serie de lucrări, printre care: *La Transylvanie. Esquisse historiques géographiques, ethnographiques et statistiques*, prefată de de cunoscutul filozof francez Emile Boutroux, Drăghicescu acordînd atenția cuvenită tuturor teritoriilor locuite în majoritate covîrșitoare de români, teritorii a căror populație a cerut în mod legitim, în 1918, reunirea cu România, s-a concentrat în special asupra problemelor privind Transilvania. Era în aceasta o preocupare mai veche, deoarece, în 1905, publicase în *Contemporary Review*, din Londra, articolul *Vitorul popoarelor în Ungaria*, reprezentînd un protest energic împotriva ideilor contelui A. Apponyi, care susținuse că în Ungaria nu ar fi existat, la acea vreme, decît o singură națiune, cea maghiară, ignorînd brutal existența românilor, cehilor, sîrbilor.

În pledoaria insistență a gînditorului pentru Unirea cea mare, o suită de idei reține atenția prin caracterul lor realist, patriotic, umanitar.

Este de remarcat mai întîi aprecierea corectă pe care a făcut-o Drăghicescu asupra caracterului participării României la primul război mondial. O participare determinată de cauza nobilă a eliberării românilor aflați sub dominație străină și nu, scrie incisiv autorul, „pentru puerile scopuri imperialiste, cum lasă să se înțeleagă foarte greșit adesea unele cercuri aliate”.

Gînditorul analiza problema în lumina a două principii esențiale care, considera el cu îndreptățire, se degajă din desfășurarea și consecințele războiului și anume: dreptul popoarelor la autodeterminare; dreptul de dezanexare. Revendicările românești asupra Transilvaniei, asupra celorlalte teritorii răpite din trunchiul românesc în diferite momente ale istoriei, sînt justificate din ambele puncte de vedere.

În spiritul celor mai bune tradiții ale gîndirii democratice românești, în plus și cu o rezonanță socialistă, gînditorul român considera că „ceea ce constituie astăzi fondul persecuțiilor și revendicărilor naționale, ca și altădată a celor religioase, este eterna problemă a exploatarei omului de către om”, scria el.

În patria unită

Este de remarcat că Drăghicescu susținea, ca și mai înainte Bălcescu sau Kogălniceanu că, inițial, și țărănul român transilvănean era liber, el fiind redus treptat la o stare de înrobire, care „în Ungaria era practică într-un mod mai abominabil decît în Europa Occidentală”. O asemenea stare de lucruri n-a

putut fi acceptată de cei asupriți, fapt dovedit sublinia autorul, de marile răscoale și războaie cu caracter național și social.

Ținta protestului vehement și documentat al gînditorului împotriva asupririi naționale o constituia aristocrația maghiară și militarismul habsburgic. Reținem cuvintele sale: „Atîta timp cît oligarhia maghiară va stăpîni Transilvania, ca și alte provincii ale Austro-Ungariei, militarismul austro-ungar va trebui să fie atotputernic pentru a asigura magnaților de la Budapesta și Viena supremația și exploatarea economică a naționalităților subjugate”. Din acest considerent, el respingea și soluția, care se vehicula în anumite cercuri, cu privire la autonomia Transilvaniei, arătînd că aceasta înseamnă în fond menținerea *statu-quo*ului, deci păstrarea „lanțurilor economice” pentru populația românească, menținerea exploatarei omului de către om; aceasta ar echivala, totodată, spunea Drăghicescu, cu o acțiune „împotriva socialismului și pentru profitul oligarhiei maghiare”.

Principiile socialiste puneau în lumină, în concepția de larg orizont umanitar a lui Drăghicescu, dreptul popoarelor de a lupta pentru apărarea și dezvoltarea vieții lor naționale. În ceea ce privește Transilvania, gînditorul își exprima speranța că unirea ei cu România va rezolva conflictul secular „național și social deopotrivă”, pentru că — splendidă anticipare a realităților României socialiste — în patria unită va înceta asuprirea națională a majorității populației de către o minoritate și totodată România „va acorda libertăți reale și o largă autonomie minorităților neromâne”.

Este o idee ce ne amintește, în termeni aproape identici, pe cea a lui Simion Bărnuțiu, care sublinia, cu mai bine de jumătate de veac înainte, că în statul național unitar român, suveran și independent, minoritățile naționale vor trebui tratate ca „membri ai corpului național”. Este o idee care dimensionează caracteristic întreaga cugetare românească progresistă. Este o idee care și află întruchiparea vie în România contemporană.

Concluzia — ca, dealtfel, și punctul de plecare al argumentărilor lui Drăghicescu — este limpede: scopul participării țării noastre la război a fost unirea Transilvaniei cu România. Evocînd jertfele poporului român pe cîmpul de luptă, ca și pe cele din spatele frontului — jertfe a căror necesitate o apreciaze la începutul conflagrației ca roditoare pentru supraviețuirea patriei și pe care le socotea, în 1918, ca fiind o nouă și strălucită pildă a forței vitale a românilor — gînditorul evidențiază cu adînc teme că unirea Transilvaniei cu România înseamnă un „act de dreptate, conform cu dreptul istoric și cu dreptul popoarelor de a-și decide singure soarta” și totodată „singura recunoaștere echitabilă” a aportului remarcabil al României la victoria asupra Puterilor Centrale.

Scrie cu luciditate, dar și cu patos patriotic, pătrunde de rigoarea spiritului științific, dar și de o generoasă viziune umanitară, cunoscute atît în cercurile oficiale cît și în acelea mai largi ale opiniei publice europene,

în special din Franța, lucrările lui D. Drăghicescu din perioada 1916-1918 se înscriu pe cota înaltă a unei pledoarii, deopotrivă de insistență și bine susținută pentru ideea care — izvorită din întreaga noastră istorie, reprezentând un dezerat vital al neamului, pusă în lucrare prin bătălii aprige — înobilase spiritele și dinamizase energiile tuturor luptătorilor pentru realizarea ei: Unirea cea mare.

Intellectualul patriot

O contribuție importantă la cauza Unirii a adus Drăghicescu și prin activitatea desfășurată în forurile internaționale de la Paris și Londra.

În decembrie 1916, noul guvern creat după retragerea armatei în Moldova, l-a însărcinat pe D. Drăghicescu să plece la Paris pentru a informa pe Aliați asupra condițiilor grele în care se afla țara și să apere drepturile naționale ale românilor.

Călătoria patriotului român, în 1917, din România pînă la Paris, s-a făcut prin Rusia, unde a și asistat la evenimentele revoluționare în plină desfășurare. La Paris, el a înființat, împreună cu Traian Vuia, la finele anului 1917, Comitetul Național Român și revista *La Transylvanie*. Scopul acestora era de a face cunoscute străinătății dezerdatele poporului român, mai ales aspirațiile sale cu privire la formarea statului național unitar. În capitala Franței, a luat contact cu reprezentanții cehilor și polonezilor care duceau, ca și românii, o activitate solidară în lupta lor pentru revendicări naționale, întîlnindu-se în reuniuni periodice și atrăgînd de partea lor diferite personalități politice. S-a reușit astfel, să se organizeze la Roma, în aprilie 1918, un Congres al naționalităților oprimate din Austro-Ungaria. La acest Con-

gres, poporul român i s-a recunoscut dreptul la autodeterminare și desăvîrșire a unității sale politice de către reprezentanții puterilor europene care făceau parte din Antantă.

În 1921 D. Drăghicescu s-a aflat printre intelectualii care au protestat împotriva arestării comuniștilor participanți la Congresul din mai 1921¹, arătînd că „arestarea comuniștilor este un act care n-are nimic comun nici cu legile țării, nici cu bunul simț; este un abuz, un act de impulsie premeditată”. De asemenea, a susținut în presă dreptul tuturor cetățenilor la vot, inclusiv al femeii. Mai tîrziu (1934-1936), au fost notabile activitatea din Mexic, ca ministru plenipotențiar, cît și participarea la unele reuniuni ale Ligii Națiunilor.

În timpul celui de-al doilea război mondial, D. Drăghicescu s-a ridicat cu hotărîre împotriva Dictatului de la Viena și contra acțiunilor barbare desfășurate de legionari. Înainte de moartea sa neașteptată, în septembrie 1945, el era membru al Partidului Social-Democrat.

Activitatea politică și diplomatică a lui Drăghicescu, deși redusă în raport cu marea sa capacitate politică, a reprezentat o contribuție importantă la afirmarea drepturilor poporului român pe plan internațional.

* *

Publicăm în continuare, cîteva fragmente din articolul lui D. Drăghicescu, *Un episod din lupta noastră națională din războiul trecut*, apărut în 1944, în revista *Pămîntul românesc*, în care descrie înființarea, în 1917, a Comitetului Național Român de la Paris și organizarea și participarea autorului la Congresul de la Roma, din aprilie 1918.

¹ Magazin istoric, nr. 5/1971, 5/1976.

1917-1918: itinerare europene

D. DRĂGHICESCU

„Pe la finele lui iulie 1917, după stăruința mult regretatului I.G. Duca, am fost trimis de Ionel Brătianu la Paris, să mărturisesc acolo în cercurile cu care trăisem 15 ani, în timpul studiilor și ulterior mergeam pentru cercetări sociologice și filozofice — să mărturisesc acolo împrejurările tragice în care ne găseam [...], să arăt suferințele, lipsurile cu care luptăm, sacrificiile ce făcusem și făceam în Moldova și să susțin drepturile noastre naționale. Aceasta mai ales că, ulterior, Pacea de la Buftea (martie 1918) ne pusese în afară de rîndurile Aliaților noș-

tri. Lupta noastră militară încetînd atunci, nu ne mai rămînea decît lupta națională, susținerea dirză a drepturilor noastre.

Pacea de la Buftea a marcat un fel de rupere a relațiilor Franței cu guvernul Marghiloman, care a rămas reprezentat la Paris de consilierul de legație Charles Adolph Cantacuzino, poet francez și diplomat român, dar cu care guvernul francez n-a voit să aibă nimic a face, și Pichon, ministrul de Externe, se adresa Comitetului nostru transilvănean în orice chestiune politică privitoare la România.

Am luat calea Petrogradului. La Petrograd, în timpul necesar formalităților pentru a pleca mai departe, am găsit la ministrul nostru G. Diamandî, colecția revistei *La Nation Tchèque*, pe care am luat-o cu mine și am citit-o pe drum, și din care am aflat tot rostul mișcării ceh la Paris, condusă de dl. Ed. Beneș. Ajuns la Londra, unde era ministru N. Mișu, un diplomat foarte remarcabil, am luat contact, grație acestuia, cu personalitățile ceh, care se găseau acolo, și cărora le-am promis o activitate solidară în lupta pentru revendicările noastre naționale.

le. Aceștia au primit propunerea foarte bucură, și, în timpul celor 10 zile cât am zăbovit la Londra cu formalitățile, am scris d-lui Beneș, la Paris, și au pregătit terenul pentru a putea începe imediat, chiar de la sosirea mea la Paris, opera de colaborare.

Sosit la Paris, am fost primit de dl. Beneș, cu mare în-sufletire, ca și cum i-ar fi venit din cer un sol de mult căutat și așteptat. D-sa avusese exact aceeași idee ca mine, că, în împrejurările în care ne găseam, și noi și ei, în situații și drepturi identice, trebuia neapărat și imediat începută o luptă comună pentru drepturile noastre. Dl. Beneș dorește și căutate să lucreze cu românii din Transilvania, dar, la Paris, nu găseam pe nimeni dispus și capabil să ia acea sarcină.

Din primele zile am luat contact, grație d-lui Beneș, cu cercurile iugoslave și poloneze, prin dl. Voinovici, la iugoslavi și dl. Roman Dmowski la polonezi[...]

Aveam reuniuni periodice cu cheii și polonezii și discutăm situația, supravegheam evenimentele și, solidari cu ei, acționam și reacționam în presă, potrivit intereselor noastre care erau strins legate. Comitetul nostru, ca să se cristalizeze mai bine, a avut nevoie de o revistă, și am întemeiat revista *La Transylvanie*, redactată de mine și de Traian Vuia, care a apărut timp de aproape un an [...]

În acest timp se și începuseră tratative în Elveția, prin mijlocirea prietelui Sixte de Bourbon între Austria și anglo-francezi, care puteau reuși grație lui Caillaux și compelenței lui Briand, dar care nu au eșuat decât grație virulenței lui Clemenceau și loialității lui Th. Ribot, pe atunci prim-ministru. Firește, noi nu știam și nu puteam ști absolut nimic de aceste tratative. Am observat însă în același timp, o foarte semnificativă campanie de presă în favoarea Austro-Ungariei, campanie dirijată de un anume de Fels [...], care a și scris o carte asupra Austro-Ungariei. În acea carte [...] striga căt îl lua gura, împotriva balcanizării Europei Centrale, în cazul cînd monarhia habsburgică va fi desființată. Ideea a prins și se formase, în opinia

publică din Anglia și Franța, un foarte puternic curent împotriva balcanizării [...]

Această campanie pe mine mă îngrijora foarte mult și ea mi-a deschis ochii și mi-a sugerat intuiția primejdiei și inspirat ideea unei reacțiuni, pe care le-am comunicat imediat amicului meu Beneș; o manifestare ostentativă, impunătoare a solidarității națiunilor opresate în Austro-Ungaria, cu perspectiva unei strînse alianțe, sau federație chiar, care să umple golul lăsat în Europa Centrală de eventuala dispariție a monarhiei austro-ungare. Dl. Beneș a fost de părerea mea și grație stăruinței, energiei și perseverenței și relațiilor sale cu personalități engleze, ca Vickam Steed, și alții am reușit să obținem concursul lui

Ed. Beneș, conducătorul mișcării cehe pentru eliberare națională

În p. 23: crochiu de portret de Oscar Lazar din albumul Societatea Națiunilor - Geneva, 1930

Franklin Bouillon, Albert Thomas și Marcel Sembat[...]

Eu personal am putut să deștept interesul ambasadorului italian la Paris, Bonin Langaro, care, cînd și-a dat seama de gravitatea primejdiei, s-a grăbit să reacționeze și să ne dea cel mai larg și energic concurs, la Roma, pe lingă [primul ministru] Orlando [ministru de Externe] Sonino, șefii politici italiene. Cu ajutorul și stăruința acestor personalități, s-a aranjat ținerea Congresului de la Roma [...] cu mult înainte de venirea lui Take Ionescu în Franța. În drum spre Roma, amicul meu Beneș a recunoscut, față de toate personalitățile suscitate, în vagonul de dormit ce mai se pusesă la dispoziție, că ideea acestei manifestări

mi se datorește mie și dacă va avea consecințele dorite, o parte din merit mie mi se va datora.

La acest Congres, la care Vuia nu putea veni, am reușit să atrag pe dr. Lupu și G. Miromescu. Dinșii au luat parte activă la lucrările Congresului. În timpul cînd avea loc Congresul la Roma, pe frontul din Franța s-a dezlănțuit formidabila ofensivă germană, care a rupt frontul englez și pe cel francez, pe Marna. Atunci a fost momentul cel mai critic din tot războiul, dar Congresul nostru la Roma și rezultatul lui va fi contribuit cu ceva la înviorarea atmosferei politice în Franța și Anglia.

În urma acestei manifestări, atenția publică s-a întors împotriva curentului defetist ce se făcuse în favoarea Austro-Ungariei. Clemenceau a început reacțiunea contra defetiștilor, arestînd pe fostul președinte de consiliu, Caillaux.

Într-o ședință solemnă, la Președinția Consiliului, Clemenceau ne-a primit în audiență pe reprezentanții celor trei comitete, la care dr. Lupu, Vuia și cu mine, am reprezentat comitetul transilvănean român. De aici înainte soarta drepturilor noastre în Transilvania fusese hotărâtă. Balanța a înclinat adînc în favoarea noastră [...]. În iunie 1918, la *Comité National d'Études*, pe care-l prezida Leon Bourgeois, la care luau parte foștii mei profesori, Boutroux și Bergson, filozofi și membri ai Academiei Franceze, și care avea misiunea de a studia soluțiile problemelor teritoriale ce ridica lichidarea Austro-Ungariei, am fost convocați: Dmowski, Beneș și cu mine și ni s-a cerut să facem o expunere succintă a revendicărilor noastre, ceea ce am și făcut. Expunerile noastre au fost publicate în actele celui comitet și au servit la baza orientării politice franceze.

Spre toamnă au venit la Paris Take Ionescu și Goga[...] Am hotărît încetarea, atunci, a comitetului nostru și a apariției revistei *La Transylvanie*, în locul căreia a apărut *La Roumanie*. Găseam că Goga și Take Ionescu au mai multă autoritate și sînt mai calificați decât mine și Vuia.

TRAIAN VUIA

— documente inedite

clio anunță

Oxford University Press

Primul cancelar al Universității din Oxford a fost numit la începutul secolului XIII cu câteva zeci de ani după ce primii învățați s-au stabilit în viitorul celebru lăcaș universitar. Comerțul cu cărți a început aproape în același timp, odată cu sosirea primilor copisti, legători și decoratori de manuscrise. Tiparul a fost introdus la Oxford acum 500 ani, în 1478, fiind preluat de la meșterii din vestitul centru german al neguțătorilor de cărți Colonia. Deși prima tipografie nu a funcționat pe lângă Universitate, ea și-a desfășurat activitatea sub patronajul oamenilor de știință de la Oxford. Așa s-a născut ceea ce mai târziu avea să devină una din cele mai cunoscute case de editură din Anglia și din lume: Oxford University Press, care își aniversează și ea în acest an cinci secole de existență.

În anul 1905, de la Paris, erau expediate în România două fotografii însoțite de o scurtă scrisoare, purtând data de 9 septembrie și semnată Traian Vuia. Din textul scrisorilor nu rezultă cu precizie destinatarul. Din cercetările întreprinse, presupunem că ea a fost adresată omului politic și diplomatului de prestigiu român Nicolae Titulescu. El s-a cunoscut, după cum rezultă din *Schița autobiografică* a lui Traian Vuia, la Paris, în timpul când Nicolae Titulescu era student la Facultatea de drept din capitala Franței, contribuind alături de alți patrioți români la stringerea fondurilor bănești necesare construirii mașinii de zburat concepută de Traian Vuia.

Textul scrisorii este următorul:

„Ilustre domnule,

Alături am onorul a vă remite câteva fotografii despre mașina a cărei construcție ați binevoit a o sprijini cu alina căldură și interes. În măsura în care va înainta construcția, îmi voi permite a vă trimite câte o mică colecție de fotografii.

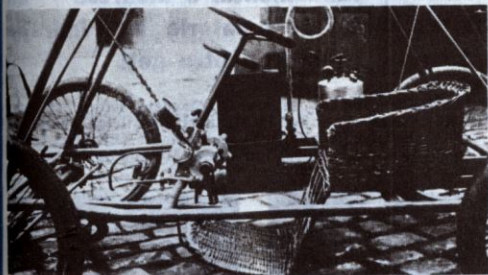
Vă rog să primiți asigurarea deosebitei mele recunoștințe.

Paris, 9 septembrie 1905

Traian Vuia

17 rue du faub Montmartre"

Fotografiile care însoțesc scrisoarea amintită — și din care reproducem una — reprezintă aparatul de zburat „VUIA 1” conceput de marele inventator român la Lugoj, în iarna anu-

lui 1901-1902 și construit în întregime de el, la Paris, în perioada 1903-1905.

La 18 martie 1906, Traian Vuia a efectuat în Franța, pe cîmpul de la Montesson (îngă Versailles) primul zbor din lume cu un aparat mai greu decît aerul, care s-a ridicat de la sol prin mijloacele proprii de bord, folosind, de asemenea, pentru prima dată, un tren de aterizare cu pneuri la roți.

„Că frații Wright au zburat mai înainte — comenta Traian Vuia, ulterior într-o scrisoare adresată unei cunoștințe din țară — n-are importanță; modul cum au părăsit ei pămîntul importă. Nu au făcut-o «par les moyens du bord» (prin mijloace proprii), ci printr-un fel de catapultă, un dispozitiv care rămîne pe pămînt. Cu un cuvînt acest dispozitiv n-a intrat în practică”.

Căutînd să obțină noi performanțe tehnice și științifice, Traian Vuia a lucrat neîntreput la perfecționarea mașinii sale de zburat. Realizările sale au fost subliniate și elogiate de presa americană și europeană, printre care publicațiile *The New-York Herald*, din 3 martie 1907, *L'Illustration*, din 6 aprilie 1907, într-un mare număr de lucrări consacrate vieții și activității marelui inventator român.

Teodor PINTEAN

UNIVERSUL SPIRITUAL AL LUMII TRACE

● Epopeea greacă și metalurgia tracă ● De ce a ajuns Hefaistos printre traci? ● Pentru ce se credeau dacii nemuritori? ● Despre cronologie și timp

● Cele două jumătăți ale neantului ● „Moș” — un cuvânt fundamental ● Moartea — un fel de călătorie ● Admirația grecilor pentru geți

7 septembrie 1976. A doua masă rotundă organizată de revista Magazin istoric cu prilejul Congresului internațional de tracologie care a avut loc la București. Participă specialiști de prestigiu, din țară și străinătate: R.A. Crossland (Anglia), J. Hubschmidt (Elveția), Liuba Ogenova-Marinova (Bulgaria), I.H. Crișan, Cicerone Poghirce, Ion Banu, Mihai Pop, I.I. Russu și Ion Rămureanu (România).

I.H. Crișan: Diversitatea de preocupări ne va ajuta să abordăm tema pe care ne-am propus-o din diferite unghiuri și pe mai multe planuri. Nu vom putea elucida, desigur, toate problemele, dar cred că există altele lucruri importante, majore, care pot fi urmărite și care, o dată clarificate, pot explica multe din aspectele evoluției societății trace, în care, prin definiție, este inclusă și lumea geto-dacă. Din marea diversitate de aspecte pe care ni le pune în față evoluția spirituală a societății trace se pot alege unele — artă și cultură, religie, organizare politică și socială, limbă — se poate sublinia marea varietate a interferențelor, a contactelor cu alte civilizații, supraviețuirile trace în epoca noastră, căci nu există nici o cultură materială sau spirituală care să nu se fi perpetuat în evoluția altor culturi ulterioare.

Cicerone Poghirce: Ascultându-l pe colegul meu, mi-am amintit cuvintele unuia dintre cei mai originali artiști ai noștri — George Enescu. El spunea că originalitatea în artă prezintă tocmai acel mod specific de asimilare a tuturor valorilor universale. Situația este valabilă pentru muzică, dar și pentru arta tracilor, de pildă.

Pentru început aș propune s-o rugăm pe colega Ogenova să ne vorbească despre arta tracilor. Există o artă tracă? Este aceasta o variantă a celei grecești sau romane?

Liuba Ogenova-Marinova: Cercetările din ultimii ani au furnizat o mare cantitate de material arheologic, lărgind informația noastră despre cultura tracă. O excepțională valoare prezintă în acest sens des-

coperirea necropolei de lângă Varna, datând din mileniul IV î.e.n. Ea a furnizat date privind dezvoltarea metalurgiei în Tracia, într-o perioadă atât de veche. Descoperirile de aici trebuie puse în legătură cu fenomenul întâlnit în regiunea Stara Zagora, unde s-au găsit vestigii ale minelor de cupru exploatare în aceeași perioadă. Iată, deci, o confirmare arheologică a știrilor furnizate de epopeea grecească privind metalurgia la vechii traci. Există un fragment în opera lui Homer care a trecut, poate, neobservat: este vorba de Hefaistos, fiul lui Zeus. Cînd acesta din urmă și-a văzut pentru prima oară odrasla, furios că fiul avusese curajul să-l înfrunte, Zeus l-a aruncat din Olimp și el n-a putut cădea în altă parte decât la traci din Lemnos — cu vestitele lor ateliere de prelucrare a metalelor. Tocmai acolo, deci, unde traci

maritimi au dezvoltat o civilizație înfloritoare și unde existau încetări de artă primitivă.

Porînd de aici, mi se pare esențial faptul că în arta tracă înflinim în primul rînd motive inspirate de procesul muncii. Printre cele mai vechi, se află și cel inspirat de munca fierarilor. El a rezistat secole de-a rîndul și această persistență a lui este încă un argument al existenței metalurgiei la traci. Motivele create prin răsucirea fierelor de aur sau argint în spirale, pentru decorarea unor obiecte pot fi înflinite și în Creta, dar în Tracia ele formează o regulă și persistă pînă în sec. IV î.e.n. Reminșii pectorali (zale) de aur — opere ale fierarilor și bijutierilor din servile de curte ale sefiilor de triburi trace (menționez îndeosebi piesa descoperită la Dalboki) — sînt cîștoare pentru nivelul pe care îl atinsese arta prelucrării metalelor la traci. Cuirasa de la Dalboki, înzestrată cu un pectoral de aur montat pe o dublură de fier, are o decorație încrustată chiar pe lamela de aur: printre motive înflinim nu numai simple rozete, ci și capete arhaice de lei; un subiect grec, într-adevăr, dar preluat în mod creator și utilizat într-o compoziție specifică, proprie lumii trace.

C. Poghire: Există vreo indicație că leul se găsea printre motivele decorative din Macedonia antică? Armurile sînt foarte reprezentative pentru o lume războinică cum era aceea a tracilor. Grecii spuneau că zeul războiului — Ares — era de origine tracă. Unul dintre colegii mei de la secția lingvistică a făcut legătura între numele zeului Ares și cuvîntul albanez *ari*, care înseamnă urs.

L. Ognenova-Marinova: Dacă înșis, asupra armurilor, o fac pentru că ele au apărut odată cu formarea aristocrației militare, în epoca bronzului. După sec. VIII î.e.n., în Grecia au apărut moravuri noi, legi noi (existau deja legile lui Solon), tumulii au luat locul stelelor funerare. Dar în Tracia și Tesalia, unde nu a intervenit nici o schimbare în condițiile economice, sociale și politice, acestea au rezistat.

Armurile aparțineau sefiilor de triburi, conducătorilor, căi în ultimă instanță arta era în slujba pătării stăpînitoare; toate bogățiile și comorile erau comandate pentru folosul sefiilor de triburi. La un moment dat, armurile nici nu mai erau instrumente de apărare, din acest motiv au început cu ele și nu cu lancele și spadele. Cînd epopeea greacă amintește de armurile confecționate de Hefaiștos pentru Achile, nu se vorbește de război, ci de spadă, ci căsa, cuirasa. Iată de ce atenția noastră se îndreaptă spre acestea.

C. Poghire: Aș vrea să cunosc părerea domnului Crossland despre începuturile metalurgiei la traci încă în mileniul IV î.e.n. Există o dispută cu privire la originea asiatică a metalurgiei balcanice. Un cercetător englez a publicat un studiu privind evoluția independentă a acesteia din urmă.

*Moriță de pămînt sau piatră, ridicată pe morminte la unele poaze din antichitate — n.r.

*Mic monument comemorativ, monolit din piatră, așezat vertical, frecvent înflinim în antichitate — n.r.

R. A. Crossland: E probabil că o populație balcanică s-a fi descoperit metalurgia cuprului și a bronzului înaltea altora; nu este încă limpede acest lucru. De curînd, în Iran s-a descoperit un loc unde arama era folosită la aceeași dată. Este foarte interesant că și în Tailanda s-a găsit

recent „un bronz” a cărui dată se crede a fi foarte veche. E posibil, deci, să fi existat mai multe centre, independente, de acest fel. După mine, nu este alt de important la ce dată s-a descoperit metalurgia în Balcani, ci mai ales faptul că existau izvoare de producție.

I. H. Crișan: S-a trecut de la cupru la bronz și apoi la fier. Cînd vorbim despre fier, știm că, de-acum, avem de-a face în mod cert cu tracii. Dar și despre metalurgia fierului se spune că s-a petrecut același lucru: a fost un centru în Asia Mică și de aici s-a răspîndit în Europa. Cercetări recente înșis au relevat că în Europa, mai cu seamă în Vestul Peninsulei Balcanice, se cunoștea metalurgia fierului încă la sfîrșitul epocii bronzului (în Vestul României s-au descoperit obiecte din fier). Există dovezi care ne dau dreptul să vorbim despre metalurgia fierului în această zonă cu 11-13 secole înainte de era noastră. Aceasta implică, desigur, existența unor centre metalurgice în Vestul Peninsulei Balcanice, cu iradiere spre Italia și Grecia. Înșis, pentru că situația mi se pare similară cu aceea a metalurgiei bronzului.

R. A. Crossland: Tehnologia metalurgiei fierului e mai dificilă. Metalurgia cuprului și a bronzului s-a putut dezvolta în mod independent. În ce privește fierul, trebuie să admitem că, în general, cunoștințele tehnice avansaseră destul de mult. Există unele tehnici hitite atestate la o dată destul de veche, ceea ce ne îndreptățește să credem că el utilizau fierul încă în sec. XIV î.e.n. Între altele, se știe și faptul că în mileniul I î.e.n. frigienii (stabiliți în Nord-Vestul Asiei Mici) foloseau meșteri traci la obținerea acestui metal. Este interesant de pildă, faptul că fierul era cunoscut în Nordul și Estul Anatoliei, poate și în Nord-Estul Greciei, încă la sfîrșitul mileniului II î.e.n., dar lumea egeeană, din conservatorism, sau nu se știe din ce alte motive, nu l-a adoptat.

I. H. Crișan: În cadrul congresului au fost prezentate două comunicări cu acest subiect. Există o țară cunoscută carea metalurgia fierului n-a ajuns în Europa traversînd Anatolia, pe calea așa-zisă cimeriano-hitită.

R. A. Crossland: În legătură cu calea cimeriano-hitită... Nu este vorba de fierul meteoritic, ci de acela extras din mîuni. În orice caz, hiti-

ții sînt cei care au folosit primul fierul în acest fel. Este posibil ca fierul să fi fost utilizat și în Anatolia de Nord-Vest sau în Balcani; cred, de altfel, că exista un comerț destul de intens pe coastele Mării Negre și nu numai hitiții din Anatolia au avut contacte cu zona Balcanilor.

I. H. Crișan: Toată Europa Occidentală denumește fierul prin cuvîntul *Eisen*, care provine din celticul *isa* și înseamnă sînt; este vorba, deci, despre un metal sacru, căzut din cer.

Dar pentru că tema mesei noastre rotunde este viața spirituală a tracilor, să ne oprim și asupra rolului important pe care acestia îl ocupă în epopeile homerice, să vedem dacă a existat o epopee tracă, care, fără a avea proporțiile și implicațiile celei homerice, își face simțită, în multe locuri, prezența. Căci Achile aparține lumii nordice, nu celei sudice a lui Agamemnon. Achile este în conflict cu el nu din ambiție, ci pentru că este exponentul unei lumi mai libere, în evidență contradicție cu lumea organizată a cetăților și statelor reprezentate de Agamemnon.

Folcloriștii — prof. Pop m-ar putea confirma sau infirma — nu sînt prea curajoși în această privință. Chiar grecii, cu tradiția lor multimilenară, nu îndrăznesc să împingă folclorul epic grecesc mai departe de sec. X î.e.n. Sînt totuși unele încercări și la ei de a se face anumite legături cu Homer. În Balcani există o tradiție neîntreruptă în filonul epic popular care leagă perioada lui Homer cu aceea a lui Marko Kraljević.

L. Ognenova-Marinova: Și la noi există un epos consacrat lui Kral Marko; e un cîntec foarte interesant despre el și prietenul său Ivo, răspîndit în Bulgaria de Sud-Vest.

Mihai Pop: Cu același subiect înflinim și o versiune românească, mai istorizată înșis decît forma mitologică din Macedonia.

În domeniul nostru, al folcloriștilor, problemele sînt ceva mai dificile; noi nu ne putem sprijini pe săpături arheologice, ci pe puținele date ale literaturii antice și pe literatura orală. Eu, dacă mi-aș permiteți, mă îndrept să izvoarele clasice grecești reflectă exact viața folclorică a zonei traco-dacice, fie și numai pentru faptul că între cele două etnii (traco-daci și cea greacă) existau mari deosebiri culturale.

Prof. Carpenter de la Cambridge, care s-a ocupat de Zamolxe și vestitele lui călătorii în lumea subpămînteană, a interpretat acest subiect ca fiind o reflecție a mitului renaterii naturii, un izvor interesant, de altfel, pentru reconstituirea uneia din modalitățile culturii traco-dace. Cultura noastră se bazează pe un substrat și ulterior pe moștenirea romană, apoi pe cea creștină-bizantină etc. etc. Știm foarte multe lucruri azi despre ideologia și mitologia creștină, despre moștenirea romană; știm destul de puțin despre substrat. Dacă se studiază unele obiceiuri, se ajunge înșis la concluzii importante. Iată de exemplu: timpul, conceptul esențial despre timp. Nu în ideologie, nu în credință, ci în obiceiuri găsim concepția noastră tradițională despre timp. Este o

*Erou de baladă, simbol al luptei pentru libertate — n.r.

*În mitologia dacă, Zamolxe făcea călătorii periodice în lumea subpămînteană — n.r.

concepție discontinuă: timpul este întrerupt de evenimente. Dacă mergi într-un sat și întrebi pe un țăran când s-au petrecut anumite evenimente, el nu va spune, de pildă, în 1912, ci va spune: când s-a înșurat tata, când eram eu militar etc., deci timpul apare la el fracționat de anumite evenimente. El are o altă cronologie, o altă concepție despre timp...

Și apoi, iată un alt fenomen, la fel de interesant: timpul unei colectivități este, ca și cel individual, tot discontinuu, întrerupt sistematic de anumite evenimente: asta s-a întâmplat în primăvară, asta de Anul nou etc. În obiceiurile noastre se regăsește o concepție fundamentală despre timp și care nu este concepția indeo-cristină și nici cea a lumii elene. La fel în cîntecele noastre de înmormîntare, unde personajele cele mai importante sînt moși și moșneagi („moș” este, probabil, un cuvînt dac).

L. Ozgenova-Marinova: Ce înseamnă „moș”?

M. Pop: Străbun, predecesor, strămoș, „moș” este cuvîntul fundamental; strămos este un derivat, ca și moșie, moșnean. Și în cultul strămo-

ta de dincolo?). Există și o anume constiință economică: o viață comunitară opusă existenței individuale, care angajează la o constiință economică, ce își pune, bineînțeles, în mod empiric, probleme de organizare a muncii, de repartizare a bunurilor etc. Există chiar semne ale unei constiințe politico-juridice, întrezărindu-se o anume afecțiune pentru colectivitate, o subordonare a scopurilor personale în interesul celor generale etc.

M. Pop: În genere sînt de acord cu cele spuse, dar vreau să precizez că religia exprimă o concepție despre viață, globală firește, și care nu se concretizează prin adagi; ea se realizează prin obiceiuri, prin reguli de viață, ea teoretizează lucruri care nu sînt generale, valabile întregii comunități, deoarece orice grup social încearcă să-și formuleze o doctrină.

În ce privește anumite reguli de viață, ele sînt prezente și azi. Ordinea lumii, a societății se bazează pe relații de reciprocitate, de compensare; dacă faci un lucru ești răsplătit de comunitate, iar aceasta este responsabilă pentru soarta membrilor săi. Concepția s-a păstrat, după părerea mea, foarte bine în cadrul comunității noastre rurale.

I. H. Orșan: Pentru a elucida problemele vieții spirituale la tracii este nevoie să apelăm și la textele autorilor antici. Voi aminti mărturiile lui Poseidonios, cunoscută nouă prin deseale referiri pe care le face Strabon la ele, și care (citez din memorie) spun că la tracii exista un zeu — autor al tuturor lucrurilor divine. Pomponius Mela afirma că dintre toți, geții erau cei mai pregătiți pentru a înfrunta moartea. Și știm cu toții cuvintele lui Herodot care spuneau despre geți că se considerau nemuritori. Aș mai adăuga doar mărturiile lui Iulian Apostatul, care li caracteriza pe tracii ca fiind cei mai războinici și mai viteji din lume grație puterii armelor și mai cu seamă credinței lor în nemurire; ei credeau că după moarte se duc la Zamoixe și se pregăteau de moarte ca și cum ar fi făcut o călătorie. Cred că sînt și alte mărturii, de altfel, care ne-ar fi utile în caracterizarea generală a vieții spirituale a tracilor. Lumea mediteraneană, deci și grecii, considera moartea ca pe-o nenorocire, pe cînd traco-dacii o priveau cu seninătate, căci ei credeau în nemurirea sufletului. Grație acestui fapt, ei au îmbrățișat ușor concepția creștină despre viața de apoi și mai cu seamă ideea reînvierii. O oarecare resemnare, o anume seninătate în fața morții, s-a păstrat la noi pînă azi și ea s-a găsit o reflectare expresivă în celebra baladă Miorița.

M. Pop: Pentru ce se credeau dacii nemuritori? Pentru că în concepția lor, neantul avea două jumătăți:

aceea a viilor și aceea a morților. Cei trecuți în jumătatea morților puteau reveni — nu este vorba de metempsihoză, ci de viața care renaște din moarte. În Nordul țării noastre, în Maramureș, cînd este înmormîntat cineva nu i se pune la căpătuși doar o cruce sau un stîlp, ci, întotdeauna, i se plantează și un prun — pom fructifer, care continuă, prin viața lui, viața celui dispărut. Seninătatea, dacă pot spune astfel, cu care traco-dacii treceau în lumea cealaltă era ceva în firea lucrurilor era rațiunea de a muri într-o oarecare circumstanță, pentru că așa era ordinea lumii. Și dacă ei mureau, adică dispăreau din familia celor vii, erau primiți în familia strămoșilor, a morților. Iată cum se rotunjește concepția traco-dacilor despre spațiu și timp. Ea exprimă o continuitate a vieții ca persoană individuală și vie și a vieții ca ființă plecată „dincolo”. În acest fel, fiecare individ aparține atât colectivității, cît și strămoșilor.

Ion Rămureanu: Chiar din punct de vedere creștin — se spune că există o singură biserică: aceea a viilor și aceea a morților, a celor care trăiesc, ca și a sufletelor celor dispăruți.

M. Pop: Traco-dacii însă nu cred că aveau această împărțire în corp și suflet, ei aveau un concept global.

I. Rămureanu: Învierea creștină exprimă ideea continuității fizice

și nu pe cea spirituală. Iată de ce Blaga — referindu-se la dacii — folosea termenul de postexistență și nu pe acela de nemurire.

I. I. Russu: Religia, în general, este o chestiune de suprastructură, care are la bază o anume viață economică. Religia romană este primitivă, rudimentară. Cîteva exemple. Să luăm divinitățile: ce este Mercur? Merx-mercis, mercurie etc., exprimă ideea esențială de comerț. Silvanus vine de la silva (pădure) și era zeul pădurilor și al cîmpurilor. Dacă trecem la daci, avem cîteva exemple clare: Zamoixe (zeul principal), ce înseamnă? Pămînt, cel care produce bunurile. Avem slaviul zemlea (pămînt), dar și o divinitate greacă, Semele, exprimînd aceeași idee de pămînt și care a putut fi transmisă direct tracilor din Nordul Greciei sau din Frigia.

Apoi, Gebeleis — zeul fulgerului și tunetului (Jupiter Fulgurans) personificînd natura înspăimîntătoare și teribilă; dar tot el aducea și ploaia binefăcătoare recoltelor; era complementarul lui Zamoixe. Acesta din urmă putea fi și zeul cerului în epoca lui Decebal, dar, în esență, la origine, el a fost divinitatea pămîntului.

șilor, foarte puternic la noi, cei mai importanți sînt „moși”. Într-o anchetă efectuată în Oltenia, toată comunitatea îl numea pe decedat „moșul”. Cînd l-am întrebat pe oameni de ce li spun așa și nu altfel (mortul, de pildă), mi s-a spus că lumea îl numește mort, „pentru noi însă el este „moșul”, fiindcă a trecut în partea străbunilor”.

Ion Banu: Pornind de la daci, de la viața lor spirituală, putem avea, după părerea mea, o metodă utilă în studierea vieții tracilor în ansamblul ei. Am încercat în comunicarea pe care am prezentat-o la congres — urmînd unele sugestii care se găsesc în lucrări ale lui Mircea Eliaade și Dionisie Pippidi — să reconstituim ideologia unei secte religioase menționată de Strabon și Iosephus Flavius sub numele „pleistori”, adică „cel mai mult”. În general, dacă se vorbește despre viața spirituală a traco-dacilor, natural, este relevantă și importanța religiei, ba, cîteodată, viața spirituală este redusă la religie. Aceasta pentru că materialul documentar se referă, în primul rînd, la religie și artă. Dar alături de chestiuni pur religioase există un întreg ansamblu de manifestări ale conștiinței sociale, a căror modalitate de exprimare este religioasă, dar care au un alt conținut. Studiind constituirea sectei despre care vorbeam, am marcat apariția, fie și într-o formă rudimentară, a unui ansamblu de fenomene spirituale nereligioase. Se poate vorbi, de pildă, despre o antropologie arhică (există întrebări de genul: ce este viața?, ce este omul?, ce este moartea?, dar nemurirea?, ce e via-

Textele lui Herodot, traduse, analizate pînă la extrema limită arată că el a confundat uneori anumite elemente, dar informațiile lui rămîn utile. Pentru lingvistică, o mare importanță prezintă unele cuvinte și nume proprii. Deși în ultimele două decenii am avut unele puncte de vedere deosebite față de cele ale colegilor bulgari, mai ales în privința unității și diversității celor două mari grupuri ale lumii trace — cei din Sudul Dunării și cei din Nord (dacii) — azi se acceptă teza că limba lor facea parte din grupul limbilor indo-europene. Se spun anticii? De pildă, Strabon (care nu a avut preocupări în domeniul lingvisticii, dar cunoștea bine anumite lucruri) zice că tracii și dacii vorbeau aceeași limbă, poate un dialect, o limbă regională. Faptul poate fi confirmat prin cuvintele care erau au același fonetism ca cele ale limbii trace, din provincia Tracia și Moesia? Ni s-a păstrat nume de divinități și vreo 2.000 nume proprii. Dacă comparăm rădăcina lor fonetică cu cea a altor cuvinte din alte limbi, greaca de pildă, ajungem la concluzii interesante: *dizos* (cuvînt trace) poate însemna riu, munte, dar și locuitate; a fost comparat cu grecescul *telchos* care înseamnă zid, fortificație. Numele trace Diuzenus era același sens cu grecescul *Dio-genes*. *Galdres* în Tracia de Sud este corespondentul grecescului *faldros*, dar există și un adjectiv în limba... lituaniană, *galdres*, care înseamnă vesel, bine dispus. Numele propriu *Blōstis*, în greacă scris cu *omega*, corespunde în dicționarele comparative cu germanul *bluest*. Blume. În acest fel se pot face cercetări interesante în cazul limbii tracilor din Sud.

Pentru limba dacilor ne aflăm într-o situație mai puțin favorabilă. S-au păstrat nume proprii (*Burebista*, *Dava* etc.), se mai pot recupera și alte cuvinte cu ajutorul cărora demonstrăm că limba geto-dacă face parte din ansamblul indo-european. Sînt cuvinte în limba noastră a căror origine o cunoaștem foarte bine, dar ce ne facem cu cele a căror etimologie este încă nesatisfăcătoare? Acestea sînt așa-zisele cuvinte obscure, din care dau numai un exemplu: *rezema*. Originea lui latină este fabricată din remediere, dar a rezema înseamnă a menține, a conserva, a apăra obiceiurile, instituțiile societății, a susține religia, este exact sensul germanicului *reken*.

Prin analize și studii serioase, temeinice, vom ajunge la concluzia că nu există o bogată moștenire socială, etnică și chiar biologică a lumii traco-dace. Nu uitați, de asemenea, că pe acest teritoriu s-a romanizat singurul popor care a conservat denumirea de roman (romanii din Italia sînt italieni, cei din Galia — francezi etc.). În acest sens, analogia invocată de profesorul C.C. Giurescu privind similitudinea genezei popoarelor române, spaniole, portugheze, franceze este edificatoare.

Revenind la o problemă de viață spirituală: cred că studiile privind moștenirea traco-dacă trebuie să înceapă cu cercetările lingvistice, pentru că elementele de limbă sînt sigure și de o continuitate impresionantă. În viața pastorală avem o seamă de elemente prețioase și sigure: cuvintele *brînză*, *urda*, *strungă*, ca și cele privind viața de familie: *băiat*, *prunc*, *moș*, *mîre* etc.; în ce privește viața spirituală, moștenirea este mai săracă. De ce? Pentru că dacii

O comoară de artă și istorie tragică

Mormîntul de la Kazanlik (R. P. Bulgaria) — din care revista noastră reproduce pe copertele 1, 2, 3, 4 cîteva picturi murale — reprezintă una dintre cele mai elocvente mărturii arheologice cu privire la civilizația tracă, la înaltul ei nivel de dezvoltare.

Mormîntul a fost descoperit întîmplător la 19 aprilie 1944, de o unitate militară care săpa tranșee într-o ridicătură de teren de 7,20 m, cu diametrul de 42 m. De formă circulară, construit din cărămizi arse inegale, mormîntul are 2,65 m diametru la bază și 3,25 m la vîrfurile cupolei. Toate părțile certificate aparțin mormîntului de la Kazanlik în intervalul a două secole — IV și III î.e.n., prin urmare el datează de peste două mii de ani.

Punerea în valoare a acestei descoperiri prezintă o însemnătate istorică deosebită.

Prin înalta lor realizare artistică, dar mai ales prin conținutul social-economic pe care îl exprimă, picturile murale de la Kazanlik interesează întregul spațiu al vechii civilizații tracice. Pentru exemplificare, am ales cîteva motive care apar în mormîntul de la Kazanlik, dar și pe alte monumente ale antichității sau care au răzbătut în epocile de mai tîrziu, cum este, de pildă, capul de zimbri, prezent pe stemele de stat ale Moldovei.

Așa cum scrie cercetătoarea bulgară Mara Tončeva, din studiul căreia am extras datele privind mormîntul de la Kazanlik, acesta „are o mare valoare documentară”, care, adăugăm noi, se va putea stabili printr-o coroborare a cît mai multor elemente privind civilizația tracă, în cadrul căreia una dintre ramurile ei importante — civilizația dacilor — se cuvine a fi avută, de asemenea, în vedere.

N.C.

au trăit în condiții speciale, iar influența romană a avut darul de a nivela totul în cultură, chiar și în religie: apoi, mai tîrziu, a venit contactul cu lumea slavă...

Atunci, prin terminologie, am putea stabili o legătură între viața spirituală a dacilor și cea a romanilor de azi? Da, dar sînt, firește, numeroase dificultăți. Profesorul Hub Schmidt a spus lucruri foarte interesante. Dînsul este un mare specialist în problema influenței mediteraneene asupra tuturor limbilor romane, inclusiv română. A făcut o observație la care nu mă gîndisem niciodată, remarcînd că filologia română a fost cea mai interesată în studierea problemelor de substrat.

J. Hub Schmidt: În comunicarea mea de ieri am subliniat importanța studiilor de substrat în limba română și am explicat aceasta prin comparație cu cele din Franța, Italia, Spania. În Franța, de exemplu,

nu există nici un specialist pentru problemele de substrat al limbii franceze. Cel care se ocupă de limbile indo-europene se interesează

de celtică, irlandeză, sanscrită, persană veche etc. La Societatea de lingvistică din Paris nu există nici o comunicare pe teme de substrat.

I. I. Russu: Există una despre substratul balcanic, a profesorului Georgiev...

J. Hub Schmidt: Tocmai lipsa de specialiști în acest domeniu explică, poate, faptul că am fost numit profesor asociat pentru chestiunile de toponimie pre-romană la École Pratique des Hautes Études, din Paris.

I. I. Russu: Găsiți că este important faptul că românii se ocupă de problema substratului?

J. Hub Schmidt: Da, și am arătat acest lucru în comunicarea mea.

I. I. Russu: Ce diferență este între franceza și română, din punct de vedere al substratului?

J. Hub Schmidt: Din punct de vedere al cuvintelor care supraviețuiesc în limba română, diferențele sînt mici; în română mai există

cuvinte uzuale care în franceză sînt termeni specifici. În franceză există concepte în care supraviețuiesc cuvinte galice, dar acestea sînt necunoscute de cea mai mare parte a oamenilor. O studentă și-a ales pentru examenul de stat o temă interesantă: comparația între elementele pre-romane din limba română și cele din franceză.

L. H. Crișan: În legătură cu religia daco-gețică se mai cuvine spus că la congres au fost prezentate mai multe comunicări ce au abordat diferite aspecte ale acestui important problemă și mai cu seamă cea a caracterului ei. Încă din sec. XVIII, invatații au formulat mai multe păreri. Mai tîrziu V. Părvan vorbea de henoteism, care înseamnă adorarea cu precădere, ori în exclusivitate, a uneia dintre zeitățile cunoscute într-o religie, cum sînt cazurile din vechea Indiei. Mircea Eliade, pe baza unei largi comparații cu alte religii din antichitate, de pe diverse meridiane ale globului, a ajuns la concluzia că religia strămoșilor noștri se încadrează în rîndul acelor religii antice ce au fost grupate în tipul „Mistere”, cunoscute în lumea mediteraneană și asiatică. Cîntul lui Zamolxe și faimoasa doctrină a nemuririi care au impresionat atît de mult pe greci, erau completate cu interesul crescînd pentru medicină, astronomie, mistică și magie. Un proces identic se observă în numeroase alte religii de tip „Mistere” în epoca sîncetismului greco-oriental, care se manifestă din plin în perioada de cucerire a Daciei. Așa se poate explica perpetuarea religiei daco-gețice în epoca română, deși identificarea ei este dificilă, deoarece aceeași religie era proprie unui număr mare de coloniști statorniciți în Dacia. Astfel, religia vine să se adauge la acei factori care au înlesnit procesul rapid de romanizare a geto-dacilor. Ea, ca și în alte provincii ale Imperiului roman, a supraviețuit, mai mult sau mai puțin transformată, regăsindu-se în credințele populare românești. Numeroasele elemente „păgîne” din întreaga noastră mitologie populară medievală, ori de mai tîrziu, sînt dovezi elocvente în acest sens.

R. A. Crossland: Vreau să amintesc aici o problemă și anume: ce imagine aveau grecii despre tracii?

Colega noastră Ognenova a arătat că ideile, ideologia grecilor s-au modificat din perioada homerică pînă în cea clasică. Precizez că ei nu vorbeau despre tracii așa cum vorbeau despre frigienii, deci ca despre un popor prea îndepărtat de ei din punct de vedere al idelilor, al culturii, deci ca despre un popor „barbar” din punctul lor de vedere. Cînd ajungem în sec. V î.e.n. observăm, într-adevăr, o diferență. Conștiința de sine a grecilor a evoluat, ei s-au diferențiat și credeau că sînt superiori altora, chiar și persilor. Trebuie să se țină seama de acest lucru atunci cînd se fac cercetări.

Grecii li considerau pe tracii poate puțin fanatici și mistici, pătrunși de credința nemuririi. Nu știu să fi existat vreun autor grec care să vorbească despre reînviere. Poate că au crezut și ei într-o viață de după moarte: pentru mine este impresionant că și el, fără a crede într-o nemurire agreeabilă, erau totuși pregătiți să moară în timpul luptei.

În privința relațiilor spirituale dintre cele două popoare, trebuie să spunem că, în general, grecii prezentau anumite particularități, dar existau și zone întinse, Tesalia, de exemplu, unde aveau o viață, o ideologie asemănătoare cu cea a tracilor. Și mai trebuie spus că și tracii au influențat lumea greacă: în religie, în filozofie. Este greu de precizat ce ce anume, dar, în orice caz, contactul acesta îndelungat dintre cele două civilizații nu a dat naștere unor influențe numai într-un singur sens.

C. Poghire: Îmi permiteți să trag unele concluzii asupra acestei probleme — relația dintre cele două culturi — greacă și tracă. Voi scrie puțin și voi putea cînd spun că mijloacele folclorice nu sînt aceleași ca în arheologie, dar se poate utiliza metoda stratigrafiei nivelurilor, care dezvăluie lucruri interesante. Nu întîmplător, bunăoară, calul lui Achile poartă un nume trac — Balio — și, dialectal, în română, bal înseamnă un cal pălît cu alb în frunte. Nu accidental acest cal prezice moartea lui Achile, exact ca în povestile noastre, unde calul fermecat vorbește

cu stăpînul și-l prezice moartea. Și apoi toată povestea din *Odissea*, care revine în motivul soției părăsite de multă vreme...

Trebuie să subliniem un alt fapt important, referitor la tehnica artii figurative, unde există o foarte puternică influență greacă. Pot spune în acest sens că arta tracă este, într-un fel, un mod specific de a prelua și transforma motivele scitice, pe de-o parte, și pe cele grecești, pe de altă parte.

Din punct de vedere ideologic, nu se întîmplă însă același lucru. Sîntem în fața unui fenomen pe care îl vedeați: admirația extraordinară a grecilor față de tracii, în special față de geții și de ideile lor spirituale. Este curios că un popor ca cel al grecilor recunoaște că înaintea lui Homer au existat alți mari poeți, precum Osalos, Linos, Orfeu care erau tracii.

Aceste probleme au fost amplu tratate de către profesorul Rusu în teza sa de doctorat, care s-a ocupat de rolul culturii trace în stîlul culturii grecești.

Este, de asemenea, justă observația că în lumea greacă din sec. V î.e.n. existau două culturi: una literară, cultivată și o alta populară, comunitară, eminamente orală, dar asta nu înseamnă neapărat o diferență de nivel, ci mai degrabă o altă modalitate de exprimare. Tipul culturii grecești era acela al culturii individualității, al personalității, care s-a exprimat în materiale durabile — piatră, metalul — pe cînd în ceaaltă parte este vorba de o cultură rezultată din gîndirea colectivă, exprimată în materiale simple, la îndemîna oricui — lemnul, de exemplu.

Grecii și romanii se temeau de moarte, în timp ce tracii nu, și nu se temeau pentru că ei nu vedeau nici o frontieră între viață și moarte. Viața și moartea formau un proces continuu.

Sînteți de acord cu mine că în această seară nu puteam trata decît în mod succint multiple probleme implicate de tema mesel noastre rotunde.

Text pregătit pentru tipar de
Marian ȘTEFAN

PLANȘELE NOASTRE

① Înfăptuitorului primei uniri a Țărilor române în hotarele străvechii Dacie, poporul român i-a păstrat o neștearsă recunoștință, dedicîndu-i o mare bogăție de creații populare. Amintirea sa este evocată și de pictorul naiv Alexandru Cherecheș, din Cluj-Napoca, într-o pictură pe sticlă

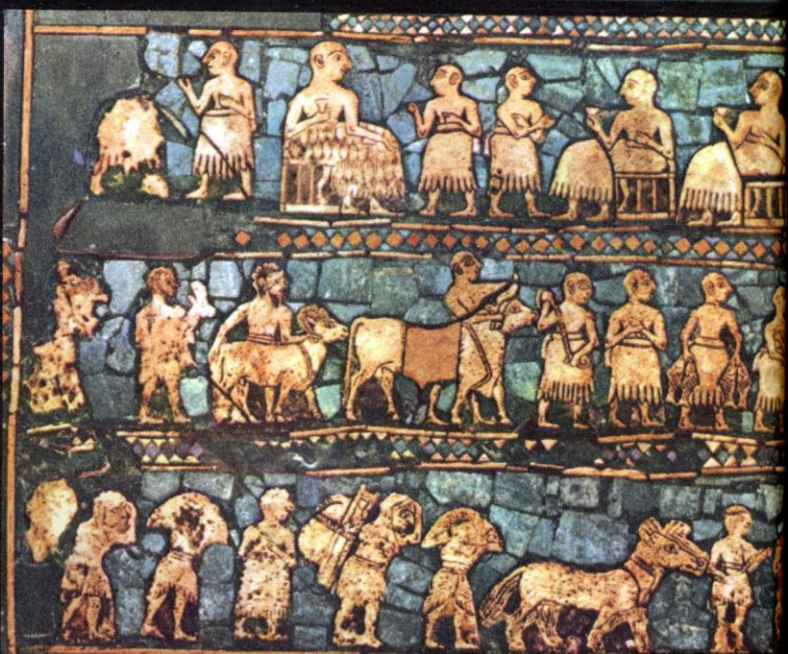
② Sesiind unicitatea artei sumeriene, André Malraux scria că „ea și-a creat propriile-i forme avînd o evoluție atît de imprevizibilă, încît istoria artelor, neîzbutind să le plaseze într-un curent artistic anume, prin stîlul lor, este constrînsă să le rețină ca atare”:

Războiul și pacea, două aspecte atîtutice ale existenței sumerienilor, ilustrate pe un monument din orașul Ur. Prima reprezentare artistică în istoria artelor plastice a unor care de luptă în mișcare. Jumătatea mileniului III î.e.n. (Civilizații dispărute — Sumer, p. 46)

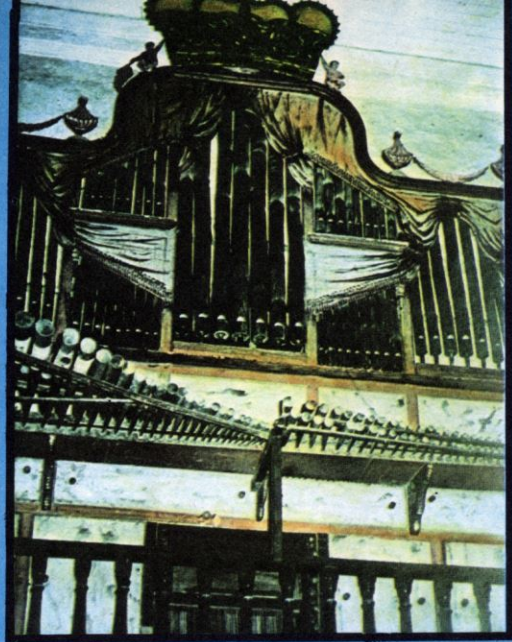
④ Mărturie ale unei culturi străvechi și bogate: „Singilii” dans tradițional filipinez; în medalion — orgă din bambus, unică în lume și foarte apreciată pentru perfectă sa muzicalitate (Doctorul José Rizal — „cel dintîi dintre filipinezi”, p. 53)

FESTIVALUL NAȚIONAL "CÎNTAREA ROMÂNIEI"

NICOLAE IORGA

ȘI AȘEZĂMINTELE CULTURALE DE LA VĂLENI

Despre Nicolae Iorga s-a scris mult și se va mai scrie, fără îndoială, pentru că cercetătorii nu vor înceta să găsească mereu noi aspecte ale covârșitoarei sale personalități, ale vastei lui activități, desfășurată pe o multitudine de planuri. Rîndurile care urmează conturează două imagini mai puțin sau chiar deloc relevante pînă acum. Este foarte cunoscut, de pildă, faptul că, la Vălenii de Munte, Nicolae Iorga inițiasse unul dintre focarele cele mai vii de cultură din perioada interbelică, Universitatea populară. Tot aici, profesorul întemeiasse și vestita tipografie „a veșnicilor deficite” (cum îi spunea Iorga), dar aducînd o atît de prețioasă contribuție la cultura și știința românească. Tot aici și tot din inițiativa profesorului au mai funcționat două instituții: Școala de misionare și Așezămintul cultural pentru minoritare — mai puțin cunoscute, dar deosebit de importante. Despre ele, și despre concepția de pedagog a lui Nicolae Iorga, relatează Constanța Ungureanu, o vreme secretară a savantului, apoi directoare a Așezămintului cultural pentru minoritare; în celălalt articol, conf. univ. dr. docent Valeria Costăchel — care, de asemenea, a funcționat ca secretară a lui Nicolae Iorga — schițează portretul Ecaterinei Iorga-Bogdan, cea care a fost tovarășă de viață și colaboratoare a marelui istoric.

G.D.

„Am lămurit mai de aproape rostul viitoarelor școli. Ea va cuprinde fete din toate ținuturile românești”.

Astfel definea Nicolae Iorga, într-o scrisoare-articol din vara anului 1922, intitulată *Școala darului vostru*, scopul și menirea Școlii de misionare pe care intenționa s-o întemeieze la Vălenii de Munte. Un an mai târziu, în 1923, cu sprijin material venit și din partea românilor stabiliți în America, acasă, la școală, unică în felul ei, își deschidea porțile. Într-adevăr, nu era o școală obișnuită. Timp de 17 ani, pînă la tragica sa dispariție, Iorga și-a pus în practică concepțiile despre învățămînt, principiile sale pedagogice — altele decît cele pe care, ca profesor universitar, le putea expune de la catedră — și pe care, așa cum mărturisea mai târziu în lucrarea sa autobiografică *O viață de om*, „le culesesem din inima mea [...] și oricare ar fi fost valoarea cunoștințelor înșușite, sistemul meu contribuia esențial la formarea acestui fond moral de unde pot pleca apoi toate inițiativele”.

Combătînd sistemul mecanic de învățămînt, lipsit de înțelegere și cu o disciplină năroadă, cum îi spunea, Iorga îi propunea ca această școală „să trezească din nou forțele compri-mate, strivite sub catedră și manuale, a li face capabile de a voi, după cerințele adevărate

ale propriei lor ființe”. Așadar, un învățămînt menit să dezvolte personalitatea, să stimuleze gîndirea și talentul fiecăreia dintre eleve. De aceea și programul era alcătuit astfel încît să atingă aceste țeluri. Nu existau cataloage, nu se puneau note, și, pentru ca elevele să nu fie inhibate, nu erau scoase la lecție. Nimeni nu era silit să facă un lucru pentru care nu ar fi avut îndeminare și pricepere. Dar de muncit, muncea fiecare, potrivit principiului profesorului că „nu ai drept să ceri nimic de la o societate, dacă nu muncești”. Chiar diferitele obiecte de învățămînt (științele naturale, istoria, literatura) erau predate „nu amestecînd o oară dintr-o materie cu o altă oară din altă materie, de să zăpăcească mintea”, ci fiecare disciplină își avea un număr de săptămîni închinat numai ei, astfel încît „să nu se uite niciodată ceea ce **în chip liber**”, se putea asimila.

Începută cu un număr restrîns de eleve, Școala de misionare era, an de an, tot mai solicitată, încît cîrînd, pentru admitere a trebuit să se instituie un examen ce se ținea la sfîrșitul lunii august.

Cum se desfășura un an de învățămînt?

Activitatea școlară începea la 1 septembrie și se încheia la 15 august, anul următor. Școala dura un an și nu avea profesori plătiți, nici pedagogi. Director de studii era însuși Nicolae Iorga, iar ca directoare administra-

„Școala de misionare” (stînga) și locuința lui Iorga de la Vălenii de Munte (dreapta)

tivă a funcționat, vreme îndelungată, Victoria Dima, una dintre cele mai apreciate institutoare din oraș, în acea vreme.

Timp de două luni, de la 1 septembrie la 1 noiembrie, Iorga ținea lecții în fiecare zi între orele 11 și 13.30. Era un curs de cultură generală, axat pe probleme esențiale de istorie. Ca și la Universitate, profesorul găsea, pentru fiecare nouă promoție de elevi, un alt punct de plecare în expunerile sale. Nu se repeta. N-ar fi conceput ca o lecție — odată prezentată — să fie reluată. Asemenea cursului universitar, cel prezentat la Văleni era mereu nou și îmbogățit, încît oricînd l-ai fi ascultat ai fi avut de învățat.

De la 1 noiembrie, cînd se deschideau cursurile universitare, profesorul pleca cu întreaga familie la București. Revenea însă în fiecare duminică dimineața pentru continuarea lecțiilor, obicei de la care nici un motiv nu l-ar fi putut determina să se abată. Nu o dată, ca invitați ai profesorului veneau specialiști în diferite domenii, oameni de cultură care, la rîndul lor, țineau prelegeri în fața elevilor. Asemenea lecții au ținut, de pildă, profesorul I. Andrișescu, de la Iași, D. Caracostea, Radu Vulpe și soția sa, Ecaterina Dunăreanu-Vulpe, Isabela Sadoveanu și mulți, mulți alții.

Ca o întregire firească, în 1925, pe lângă această școală s-a ivit o alta — Așezămîntul

Nicolae și Ecaterina Iorga, împreună cu elevii școlii și oaspeții ai acestora

cultural pentru minoritare — în cadrul căreia se instruiau fete maghiare, germane sau aparținînd altor naționalități conlocuitoare. Crearea acestei școli era o consecință firească a nevoii resimțite atunci, cînd de numai cîțiva ani România înfăptuise Unirea tuturor românilor. Din drumurile făcute de profesor peste Carpați, el și-a dat seama de greutățile pe care le întîmpinau naționalitățile conlocuitoare, care nu putuseră lua contact cu realizările de seamă ale culturii române din Vechiul Regat. Așa cum la cursurile de vară de la Văleni veneau sași, unguri și alții, la Așezămîntul pentru minoritare, tinerile de alte naționalități aveau posibilitatea să-și însușească — de-a lungul a 1-2 ani — multe cunoștințe despre cultura românească, dar mai cu seamă — așa cum se exprima una dintre absolvente cu ocazia aniversării a 25 ani de existență ai Universității populare întemeiate de Nicolae Iorga — „am învățat să cunoaștem adevăratul suflet românesc”.

Și tot ca o completare a celor două școli, ca și a importanței pe care profesorul o acorda activităților practice, în 1933, a luat ființă Școala artelor uitate, care își propunea să reînvie două meșteșuguri populare: zugrăvitul pe lemn și făurirea de obiecte din ceramică. După numai cîteva luni, elevele — cele talentate, desigur — ajungeau să realizeze obiecte de excepțională valoare (respectînd canoanele

iconografice și ale decorației ceramicii), adăvurate „minuni” — cum le spunea însuși profesorul — ce erau prezentate chiar în cadrul unor expoziții organizate peste hotare.

Moartea tragică a lui Nicolae Iorga a însemnat și încetarea existenței școlilor întemeiate de el la Vălenii de Munte. În istoria învățămîntului românesc ele vor rămîne însă ca o expresie a uneia din multele vocații ale întemeietorului lor: aceea de **pedagog**.

• • •

În lumea științifică și literară dintre cele două războaie mondiale, chipul luminos al Ecaterinei Iorga (1877-1941) era binecunoscut. Soție și colaboratoare a marelui istoric — descinzînd ea însăși dintr-o familie în care istoria și cultura românească se aflau la loc de cinste (frații săi au fost cunoscuți oameni de știință Ion Bogdan și Gheorghe Bogdan-Duică)—ea l-a secundat pe Iorga peste tot în prodigioasa lui activitate.

Era mică de stat, blondă, cu un albastru cald al ochilor. Viața i-a împodobit prea devreme cu argint părul bogat, ce-i înrăma fața cu trăsături fine și regulate. Întreaga ei făptură degaja demnitate și o deosebită distincție.

Femeie de o inteligență ascuțită, cu un larg orizont, cu oarecare amprentă practică, poate și datorită studiilor fizico-chimice făcute la Universitatea din Budapesta, Ecaterina Iorga era un caracter integru, ferm, avînd o intuiție desăvîrșită a caracterelor oamenilor cu care a venit în contact în vîltoarea uluitoare a vieții pe care a trăit-o.

Măritată devreme, la vîrsta de 21 ani, ea și-a consacrat întreaga viață familiei — soțului și copiilor. Mamă a opt copii, a găsit totuși timpul, energia necesară și interesul constant pentru activitatea multilaterală a soțului său. I-a copiat, manuscrisele, i-a făcut traduceri, l-a ajutat la corecturi. De pildă, întreaga lucrare în trei volume, **L'histoire de la vie byzantine** a trecut de cîteva ori prin mîna ei. Nicolae Iorga avea o desăvîrșită încredere în ea, încredințîndu-i multe lucrări spre a face o serie de corijări sau adăugiri.

Ecaterina Iorga era la curent cu toate planurile de creație științifică și literară ale soțului său. Unele lucrări au apărut chiar din îndemnul ei, cum e, de pildă, **O viață de om așa cum a fost**.

Iată cum s-a ajuns la această lucrare. În 1931, cînd Nicolae Iorga împlinise vîrsta de 60 ani, a apărut o carte, în care era prezentată viața istoricului. Optica autorului era însă atît de departe de adevărata viață a lui Iorga, încît soția l-a sfătuit să-și descrie el însuși viața. De altfel, în jurul vieții, personalității și activității sale circulau atîtea lucruri născocite, denaturate, intenționat falsificate, încît soția era convinsă de necesitatea de a opune acestor afirmații neadevărate, fapte reale,

prezentate de istoricul însuși. Și, cu toate că nu agreea acest gen de scrieri, Iorga s-a hotărît să-î urmeze sfatul, arătînd în cadrul acestei opere autobiografice temerea că viața lui va fi redată în mod denaturat, în timp ce fiecare om „dorește a fi puțin el însuși după moarte”.

Tot ei îi datorăm conservarea neștirbită a manuscrisului memoriilor lui Nicolae Iorga, de care, de la sfîrșitul tragic al soțului său nu se mai despărțea. Un material deosebit de prețios pentru cunoașterea vieții și activității istoricului îl prezintă **Notele zilnice**, ținute cu rigurozitate de Ecaterina Iorga. Corespondența între cei doi soți constituie, de asemenea, o sursă de mare valoare; este vorba, îndeosebi de scrisorile din timpul primului război mondial, cînd profesorul era la Iași, iar familia sa la Odessa, ca și cele din cursul anului 1937, cînd Ecaterina Iorga era bolnavă și soții nu s-au văzut cîteva luni.

După cum se știe, călătoriile constituiau una dintre marile pasiuni ale lui Iorga. Drumet neobosit, el a străbătut în lung și în lat pămîntul țării sale, încît n-a rămas „un loc neumblat” după propria sa mărturisire. În timpul drumurilor sale prin Transilvania, în anii 1902-1906, a fost însoțit de soția sa, parcurgînd această regiune cu trenul, cu căruța și cu piciorul. Născută la Brașov, Ecaterina Iorga cunoștea oamenii și obiceiurile locului, fiind de un mare ajutor soțului său în strîngerea materialului informativ pentru cărți ca: **Sate și minăstiri din România, Neamul românesc din Ardeal și Țara Ungurească și altele**. De asemenea, în perioada 1921-1939, l-a însoțit și în numeroasele călătorii în străinătate: la Sorbona (unde Nicolae Iorga ținea anual un curs, ca profesor agregat), la Oxford (cînd lui Iorga i-a fost decernat titlul de Doctor Honoris Causa) sau în S.U.A., călătorie oglindită în cartea **America și românii din America**.

Contribuția ei se resimțea din plin și în activitatea desfășurată de profesor la Vălenii de Munte, în cadrul Universității populare, a Școlii de misionare și a Așezămîntului pentru minoritate, Muzeului de artă veche, Teatrului de vară etc. Aici, în locuința de vară, necontenit vizitată de oaspeți din țară și de peste hotare, a trebuit să facă de nenumărate ori oficiul de stăpînă a casei, îndatorire care cerea multă iscusință și spirit ospitalier, ceea ce, de asemenea, nu-i lipseau.

Căsnicia Ecaterinei Iorga s-a întrerupt brusc și tragic. Nenorocirea fără seamăn n-a frînt-o însă. În clipele de supremă durere, lîngă sicriul soțului său, rîpus de gloanțele mișailor, ea a păstrat o demnitate rară și o stăpînire de sine puțin obișnuite. Și numai cîine a văzut-o în acele clipe la capela Cimitirului Belu — o femeie mică de stat, cernită, cu vîlul negru tras peste obraz — a putut înțelege măreția sufletului ei atît de greu încercat. S-a stins din viață în noiembrie 1941, la exact un an de la odiosul atentat căruia îi căzuse victimă savantul.

Constanța UNGUREANU,
Valeria COSTĂCHEL

VIAȚA COTIDIANĂ A BUCUREȘTENILOR ÎN ANUL 1848 (III)

DUMITRU HÎNCU

Într-o scrisoare către George Bariț, scrisă chiar a doua zi după evenimentele revoluționare de la 11 iunie 1848¹, Aaron Florian înfățișă astfel evenimentele petrecute cu douăzeci și patru de ore mai înainte: „Deodată se auzi că trupe de țărani din mai multe părți cu stindarde naționale sosesc în Capitală. Atunci popoul Bucureștilor ne mai puțin cumpăta bucuria aleargă în trăsurile și pe jos la barierele orașului. Întimpinarea orașenilor cu țărani a fost ceva sublim în felul său. Se îmbrățișară, se sărutară; țărani fără arme, fără nimic, cu merindea numai în traistă, cu puncturile noiei Constituții² în mîini intrară în Capitală sub stindardele lor, strigînd Dreptate! și orașenii unindu-se cu dinșii repetau: Dreptate!“. Și mai departe: „Musica militară cînta Marsillea română, popoul striga: Să trăiască Constituția! Cocardele naționale se împărțeau pe la toți și stindardele tricolore filiaiu în toate părțile. De seara și pînă dimineața, Bucureștii tot s-au aflat în cea mai mare mișcare; gloate de oameni pe jos se plimbară în deosebite direcții; trăsuri cu stindarde umblară pe toate ulițele. În toate bisericile se trăgeau clopotele și toată atmosfera era însgomotată de neprecurmatele strigări!“.

Figurile conducătorilor din anul 1848 au fost de mult turnate în bronzul istoriei, nenumărate articole despre ei³, fiind publicate și în revista noastră. În aceste rînduri, să încercăm a surprinde atitudinile citorva din eroii anonimi, din rîndurile aceloră fără de care n-am putea întregi astăzi schița a ceea ce a însemnat cu adevărat spiritul revoluției pașoptiste.

¹⁻³ Magazin Istoric, nr. 5/1968; 3/1978; 3-6/1973, 4/1974, 6/1975.

Eroi — cu și fără stare civilă

La 19 iunie, o săptămîină după izbînda ei, revoluția a trebuit să facă față primului asalt împotriva-i. Sub comanda colonelilor Odobescu și Solomon, guvernul provizoriu fu pod asediat și arestat în palatul de pe Podul Mogoșoaiei (chiar pe locul unde se

afă astăzi Palatul Republicii). Riposta bucureștenilor a fost promptă și viguroasă. Surprinși mai întîi de ordinul lui Solomon, dat unor soldați înșelați și îmbătați, de a trage în carne vie, miile de bucureșteni, adunați în mare grabă să-și apere guvernul, au pus apoi mina pe ce le-a căzut la îndemînă: pari, scînduri, iatagane, cuțite, sape, lopeți, pie-

tre, spade din prăvălia lui Andreas Trexler, săbierul din Hanul „Crețulescu“, mai tirziu și pe citeva arme de foc (pentru care se turnau gloanțe din literele de plumb ale tipografiei lui C. A. Rosetti) și, după o luptă violentă, în cursul căreia au căzut morți și răniți, au făcut să eșueze complotul.

Acesta este cadrul general al evenimentului, așa cum a fost el reținut de istorie. Dar cine au fost cei care s-au ridicat în apărarea Guvernului provizoriu al revoluției?

Despre Toma Gheorghiu nu se scrie în manuale. Contemporanii săi au considerat totuși că el a jucat un rol decisiv într-un moment de cumpănă al acelei zile și au ținut să-i facă publică fapta, într-o petiție anume înaintată guvernului: „Vrednicia ei de lauda faptă ce văzurăm — au scris ei — ne silim din inimă a o spune și la cunoștința cinstiului guvern. Simbătă, la 19 iunie următor, unde ne aflăm împrejurul palatului o mulțime de norod, în minutul pe cînd fu cinstiul guvern pus sub arest, dumnealui Toma Gheorghiu, ce este cofetar, cînd luă șpanga [baioneta] din mîinile unui epistat [subcomisar de poliție], năvăli cu bărbăție, vrînd să intre în palat, și poprit fiind de gvardienii ce stăteau la ușă, se întoarse cu vrednicie strigînd: «răniți frați într-un botez, cu ajutorul lui Dumnezeu să dăm mîna cu ei, doar vom pute pe vrăjmaș a-l doborî». Așa înfierbîntînd singe în cel mai mult număr de norod, umplu palatul, fără zăbăvă, cînd numai într-o clipă cinstiul guvern se văzu săltat de sub arest și pe Solomon tras pe scară afară, unde norodul îl putea ajunge cu bătaia pietrelor și alte multe unelte“.

Despre un alt participant la evenimentele petrecute în ziua de 19 iunie, știm dintr-un articol publicat în *Pruncul român*, din 22 iunie următoare: „În mijlocul primejdiei, cînd toată lumea nu se gîdea decît la apărare, un om din popol, aducîndu-și aminte că soția a lui C. A. Rosetti zace lăuză în casă și c-o să fie într-o mare neodihnă pentru soarta soțului ei, lasă pentru un minut frații săi și aleargă la dînsa, pe care nu o cunoșcea, pe care nu o văzuse nici o dată, cu brațele goale, cu cămașa ruptă, intră în odaia ei, îi spune: «Nu te teme, bărbatul dumitale este sănătos și nu e nici o primejdie». Zis aceste cuvinte, ese îndată și aleargă iar în mijlocul fraților săi, ca să sprijine dreptatea și frăția“.

În aceeași zi, de altfel, a intrat în istorie și Ana Ipătescu. Intervenția ei curajoasă a dobîndit îndată o mare notorietate printre contemporanii, iar mai tirziu și-a căpătat locul cuvenit și în admirația posterității. În timp ce membrii guvernului, arestați, priveau neputincioși de sus, de la ferestre, măcelul din curtea palatului, străcurat prin mulțime cu cîte un pistol în fiecare mînă, Ana Ipătescu a strigat: „Curaj, copii, moarte trădătorilor!“, și glasul ei i-a electrizat pe toți cei din juru-i. Pînă atunci însă în afară de familie și de prieteni nu fusese cunoscută, și în orice caz nu în cercurile revoluționariilor. Căci ne-a rămas o scrisoare a lui A. G. Golescu către Nicolae Bălcescu, datată Viena,

19 iulie — deci o lună după împlinirea de mai sus — în care, după ce-i vestește prietenului că gazetele ungurești au început să se ocupe mai mult de revoluția noastră și că toate ziarele din capitala Austriei au scris despre fapta Anei Ipătescu, ba mai mult s-au tipărit chiar 40 000 foi volante „despre această faptă antică, spre formarea moralului popoului“, A. G. Golescu îi sugera: „Împrieteniți-vă cu dînsa, [...] doar de s-ar întinde focul ei și în alte inimi“.

Din nefericire, o seamă de bucurăsențe au rămas, din ziua aceea, îndurate. Erau nevestele celor morți, căzuți sub gloanțele trupeii lui Odobescu și Solomon: Elencu, soția lui Toma Georgescu din mahalaua Popa Ivașcu, Maria, mama lui Dumitrache din mahalaua Oțetari, Anica, soția lui Gheorghe Arnăutu din mahalaua Popescu, Petra a lui Stoica Vizitii și Nița a lui Dumitrache croitoru, amîndoi din Sf. Voivozi. Numele altor doi morți n-au rămas însemnate și s-au pierdut în negura vremii. Pe cei opt răniți îi cunoaștem. Despre unul dintre ei, poate cel mai grav rănit, Panait sin Ivan, abagiu din Sf. Ștefan, știm, din presa vremii, că Guvernul provizoriu i-a returnat cei 27 galbeni pe care i-a cheltuit cu vindecarea sa și a hotărît să-i facă o pensie de cinci galbeni pe lună, pînă cînd viitoarea Adunare obștească avea să decidă în privința tuturor celor răniți și a familiilor celor morți. Un negător, pe nume Balzano, a oferit din propria-i pungă un ajutor lunar pentru familiile morților și pentru cei răniți.

În p. 36: eliberarea Guvernului provizoriu (montaj fotografic după o pictură contemporană); în centru, Ana Ipătescu

Ca urmare a acțiunilor energice ale populației, Guvernul provizoriu a fost eliberat, iar cei doi coloneli, Solomon și Odobescu, au fost arestați.

Un tabac însoțit de un cimpoier

Cînd în București s-a răspîndit vestea că turcii au trecut Dunărea la Giurgiu¹, au dezarmat compania de garnizoană și i-au arestat pe ofițeri, în frunte cu căpitanul lor, era „club” — cum se spunea — în locul fostei Adunări obștești de pe Dealul Mitropoliei. Căci de la revoluție, bucureștenii luaseră obiceiul de a se întruni aproape zilnic la Filaret, de la trei după-amiază pînă seara la opt, fie sus, la Mitropolie, între nouă seara și unu din noapte. Veneau locuitorii din toate mahalalele Capitalei, pentru a dezbate chestiunile la ordinea zilei: desființarea bății în armată sau a pedepsei cu moartea, întărirea gărzii naționale sau măsurile ce trebuiau luate pentru noua organizare a țării ș.a. Frunțașii revoluției încurajau tinerele acestor „cluburi” pe care, de multe ori, le și prezidau, privindu-le ca un bun mijloc de „a iniția publicul nostru în viața socială și politică”, cum îi scria A. G. Goleșcu (Albu) lui Al. G. Goleșcu (Negru).

Așadar, în seara în care s-a răspîndit vestea amintită, era din nou „club” în Dealul Mitropoliei. Președintele adunării era I.C. Brătianu. Cînd s-a ridicat cea de-a doua problemă a intrării turcilor în țară și chiar eventuala lor venire în București, președintele — pentru a nu înăspri relațiile cu Poarta — a opinat că ei să fie primiți cu „blîndețe”, ieșind înaintea lor în frunte cu mitropolitul Neofit, cu preoții în odăjdii și cu Evanghelia și crucea în mînă pentru a liniști Turcia.

Din sală s-a auzit însă un glas:

— Părintele mitropolit n-o să poată veni, e bolnav.

I. C. Brătianu, care cunoștea făcătoria lui Neofit, a replicat prompt:

— Ne vom duce la sfînta sa, îl vom așeza într-un jîlt și-l vom duce pe umerii noștri înaintea invaziunii, căci e dator a ne binecuvînta și la nenorocire, așa cum a făcut papa Romei, care a ieșit pe podul Tibrului de la o oprit pe Atila ce înainta cu formidabila sa armată.

Replica a stîrnit — după cum ne încredințează colonelul D. Papazoglu, pe atunci tinăr ofițer, care a povestit și comentat scena la sfîrșitul veacului trecut în lucrarea sa *Fondarea orașului București* — strigăte de bravo și bătaii din palme. În aceeași clipă, în sală a intrat însă un tabac fînat, urmat de un cimpoier, și s-a suit la tribună strigînd: „Ce vă încurcați boierilor cu preoți, cruci și Evanghelie; eu cunosc bine pe turci din mica mea copilărie; ei nu se dau îndărăt decît cînd văd asta (și ridică cuțitul) muiat în sînge. Sîntem destui bărbăți în București și [...] vom lupta cu toții și vom muri cu toții”.

La aceste cuvinte, toată adunarea a izbucnit în aplauze, iar cînd tabacul, însoțit

de cimpoier, a coborît de la tribună, toți cei de-acolo l-au petrecut pînă la poarta Mitropoliei.

În noaptea de 28 spre 29 iunie, la zvonul că o armată țaristă trecuse Prutul și se îndrepta spre București, Guvernul provizoriu a hotărît să se retragă temporar la Rucăr. Profitînd imediat de această slăbiciune, inamicii revoluției au căutat din nou să înăbușe revoluția. De partea lor s-a raliat, o dată mai mult, nestatornicul mitropolit Neofit, care a și dat o proclamație în care anunța: „Rebeliștii fugind din Capitală [...] grăbim vestind această bună veste locuitorilor țării. Tot deodată le arătăm că, într-o unire cu d-lor boeri care se află în Capitală s-au luat toate măsurile pentru statornicirea liniștei obștești”. Măsurile care nu s-au lăsat într-adevăr așteptate. Dorobanții poliției au dat îndată buzna pe ulițe cu biclele lor, sub comanda faimoșilor căpitani Costache și Gheorghe. La toate răspîntiile se puteau vedea oameni bătuți cu gîrbaciul pînă la sînge, spre a viri groaza în ceilalți. Barierele orașului erau păzite de soldați, nimeni nu putea intra sau ieși din București. Fostii coloneli Odobescu și Solomon au fost puși în libertate; vornicul E. Băleanu și banul Teodor Văcărescu se proclamaseră caimacami și... așteptau armatele străine.

Dar, în locul acestora, s-au pomenit cu poporul Bucureștilor care, avîndu-l în frunte pe I. C. Brătianu, a alungat, la 30 iunie, căimăcămia boierească și a rechemat guvernul refugiat la Rucăr. Mai multe palate boierești au fost atacate cu pietre și li s-a spart geamurile; casa lui căpitan Costache a fost dărîmată și mobila sfărîmată bucată cu bucată.

Dar pe măsură ce inamicul extern se vedea mai agresiv, și mai primejdios, deveneau mai activi, mai lipsiți de scrupule și vrăjmașii din interior. Nu se mai mulțumeau cu o propagandă perfidă și insidiosă, ci treceau la organizarea de atentate și răzmerițe. Astfel, în noaptea de 24 spre 25 august, patru înși, costumați la fel, în bluze, l-au pîndit pe Cezar Bolliac, care urma să se întoarcă de la Clubul regenerației, unde se întîlneau frunțașii revoluției. Către miezul nopții, o trăsură s-a oprit în fața casei frunțașului revoluționar și, în momentul cînd cel ce cobora dădea să se îndrepte spre casă, atentatorii au tras asupra-i. Rănitul n-a fost însă Cezar Bolliac, ci un tinăr, pe nume Romanescu, secretar al cancelariei Locotenentului domnesc, care voise să se abată pe la Bolliac. Din fericire, glonteile i-a ras numai ceafa, provocîndu-i o leziune superficială. Acest atentat era doar una din manifestările activității contrarevoluționarilor. A doua zi, pe ulițele Bucureștilor a fost răspîndită o chemare la vigilență a Ministerului Trebilor din Lăuntru: „Români! scuțați la pază, scuțați! căci numai cu vegherea voastră, cu amorul vostru, România va ieși din luptă tînră și frumoasă cum trebuie să fie maica românilor. La gardie, români! La gardie

¹ Magazin istoric, nr. 6/1978.

(Continuare în p. 45)

BARBARIA CU FAȚĂ NAZISTĂ

NICOLAE MINEI

La 29 iunie 1976, ziarul Știința publică un amplu reportaj despre adunarea comemorativă ținută la Iași cu prilejul împlinirii a 35 ani de la masacrul săvârșit de trupele hitleriste la Iași, în zilele de 28, 29 și 30 iunie 1941, zguduitoare expresie a barbariei fasciste. Arătând că mii de evrei maltratați în chip bestial și încărcării în „trenurile morții” se înscriseră în suita actelor de teroare care au marcat dictatura fascistă și ocupația hitleristă și cărora le-au căzut victime numeroși comuniști și antifasciști, precum și reprezentanți ai științei și culturii, din rindurile poporului român și ale naționalităților conlocuitoare, organul central al C.C. al P.C.R. scria: „Organizatorii și executorii acestui odios masacru au fost trupele hitleriste, sprijinite de legionari și elemente fasciste din armata română. Pogromul de la Iași a stîrnit repulsie și indignare în opinia publică românească, în rindurile maselor largi, care, chiar și în condițiile de cruntă teroare de atunci, și-au manifestat reprobarea față de asemenea acte, solidaritatea cu victimele barbariei fasciste. Cu deosebită vigoare a înfierat crimele de la Iași Partidul Comunist Român, care întotdeauna a respins și a demascat diverssiunea rasistă, naționalistă, menită să spargă unitatea de luptă a celor ce muncesc”.

În cadrul aceluiași reportaj, evocîndu-se crimele comise de trupele naziste, împreună cu elementele legionare și antisemite, în plin regim de dictatură militar-fascistă, de înfeudare a țării la Germania hitleristă și de tirie a ei în războiul antisovietic, se arată că „dacă în România nu s-a ajuns — cum s-a întîmplat în alte țări — la aplicarea planului barbar conceput de căpeteniile naziste de exterminare a evreilor, aceasta s-a datorat rezistenței naționale, repulsiiei poporului român față de asemenea crime monstruoase, umanismului său”.

Cel mai evitabil și cel mai cricen dintre războaie

În 1944, vocabularul dreptului internațional și-a apropiat o nouă noțiune — cea de *genocid*.

La mijlocul celui de-al cincilea deceniu al secolului XX, apariția vocabulei *genocid* devenise o crîncină necesitate definitorie, dată fiind amploarea fără precedent de așasinatelor și atrocităților în masă săvîrșite de fasciști în cursul celui de-al doilea război mondial. Genocidul s-a dovedit a fi suprema fărădelege pe care a înregistrat-o vreedată istoria: crima comisă împotriva unei întregi colectivități umane, fie ea grupare etnică, naționalitate sau națiune.

De îndată ce vestile despre giganțicele abatoare umane instalate de hitleriști pe teritoriul Europei cucerite au început să filtreze prin capacul de plumb al teroarei brune, opinia publică din statele Coaliției antihitleriste a declanșat o puternică presiune asupra guvernelor respective pentru a nu omite, din feburile de război ale Alianților, arestarea, judecarea și condamnarea celor vinovați de exterminarea premeditată a unor întregi populații. Declarația de la Palatul Saint James (Londra), din 13 ianuarie 1942, concentra, într-un singur document, caracterul internațional pe care-l au atentatele împotriva omienilor. Se stabilea că *actele de război*, încadrate și îngrădite de legi și uzanțe, la

care aderă statele aflate în conflict, nu au nimic comun cu *crimele de război*, făptuite în pofida și prin încălcarea tuturor acestor norme. Se mai enunța un alt principiu fundamental — acela că repressiunea crimelor de război necesită „acțiuni organizate sistematice, pe plan național și internațional, comportînd solidaritatea tuturor țărilor al căror cetățeni au fost victimele acestor crime”¹. La 30 octombrie 1943, Declarația de la Moscova a guvernelor Uniunii Sovietice, Marii Britanii și Statelor Unite aducea o nouă precizare, arătînd că vinovații li se vor aplica pedepsele prevăzute în legislația internă din timp de pace pentru ucigașii de drept comun. În sfîrșit, Acordul de la Londra (8 august 1945) puna bazele juridice legale internaționale pentru urmărirea și judecarea criminalilor de război.

Setea de dreptate a popoarelor, dorința lor de a pedepsi pe călăii fasciști aveau temeiuri de o tragică legitimitate. Cel de-al doilea război mondial a implicat 61 state și s-a desfășurat pe teritorii a 40 dintre ele, mobilizînd în forțele armate peste 110 000 000 bărbați și femei de pe toate continentele, dezînțuind o putere de foc și de distrugere de cîteva sute de ori mai mare decît cea din 1914-1918, provocînd moartea a 40-50 000 000 oameni, dintre care peste jumătate o reprezentau populația civilă, schilodind și lăsînd fără adă-

¹ Citat după Wilbur Sorensen, *The Aftermath of the Bloodbath* (După baia de sînge), New-York, 1951, pp. 112-113.

post alte zeci de milioane, masacrând, în lagăre special construite și după un plan dinainte stabilit, 12 000 000 deținuți, dintre care circa 6 milioane evrei. Deceasat și purtat de histerii și de complicități sau unelelor lor, conflictul a depășit considerabil, prin înspăimântătorii parametri al hecatombelor și pustiriilor sale, toate înecăstările armate consemnate de istorie și a pus sub semnul întrebării soarta întregii noastre civilizații¹.

Asa arată bilanțul, cu totul fragmentar și incomplet, al „celui mai evitabil dintre războaie” — pentru a folosi o celebră apreciere a lui Winston Churchill. Și, tocmai pentru că era într-afară de evitabil, el a strâns mîna popoarelor, împotriva autorilor morali și materiali ai grozăviilor măcelurilor, dar nu numai împotriva lor. Istoriografia postbelică a cîntărit cu severitate și a osîndit fără cruțare culpele celor care, cu intenție sau fără, au acționat, în mod obiectiv, în calitate de sprijinitori ai lui Hitler. Mînați de meschinele lor interese de clasă sau înșelați pueril de declarații demagogice ale Berlinului, unii li considerau pe naști drept cîinii de pază ideali al capitalismului, cu atît mai prețioși cu cît erau mai feroci: vorbind la Clubul Partidului Conservator din Londra, în septembrie 1937, lordul Halifax aprecia, cu satisfacție, că „vrînd-nevrînd, barbaria nazistă acționează de partea noastră, constituind antidotul ideal împotriva barbariei comuniste, care aparține taberei vrăjmașe”².

Din Anglia și Franța pînă în Polonia și Ungaria, din Norvegia și Finlanda pînă în Grecia și Portugalia, pe tot cuprinsul Europei s-au găsit politicieni care i-au ajutat pe Hitler — din motive diferite, în momente diferite, cu obiective diferite. În capul acestei coloane, ce mărșăluia spre abis, se aflau acei miniștri din guvernele de la Londra și Paris, care au practicat cu încredințare conciliatorismul, facilitînd rapida înarmare a Germaniei, tolerîndu-i prădările cele de agresiune și afirmînd, cu aceeași înconștiență convingere, că asigurau astfel „pacea pentru o generație”. Alții au crezut că fascismul putea servi ca eficient „berbec” pentru asaltarea cetății burgheze din Vestul Europei. Astfel Hitler s-a simțit stimulat atît de conciliatori, cît și de cei care au executat ameiatoare pîruete de politică externă și răsturnări de alianțe, stabilind peste noapte relații de strînsă cooperare cu cel de-al treilea Reich.

Un portret-robot al Germaniei hitleriste

Atunci cînd războiul le-a cuprins țările, protagoniștii acestei politici sinucigașe au căutat, cu disperare, argumente, explicații sau scuze. Unii le mai caută și astăzi. Dar tribunalul suprem al istoriei nu le-a acceptat pledoariile post-factum, refuzîndu-le orice justificare, contestîndu-le orice circumstanță atenuantă. Căci, încă de la bun început, „Führerul” și-a clamat, cu tipică aroganță nazistă, atît scopurile pe care le viza, cît și mijloacele pe care intenționa să le folosească. „Într-adevăr — scrie istoricul american William Shirer — orice alte acuzații i s-ar putea aduce lui Adolf Hitler, nimeni nu ar avea temei să-i reproșeze că, nu a zăgrăvit în scris chipul a ceea ce Germanii pe care voia s-o clădească după cucerirea puterii politice și chipul acelei lumi pe care voia s-o instaurare după victoria militară a Germaniei. Planul rezervat celui de-al treilea Reich și schema de bază a barbariei ordinii noi pe care Hitler a impus-o Europei zdrobite în triumfalii săi anii sînt expuse cu cinism, în cele mai mici amănunte, în paginile unei cărți care nu ascunde nimic”³.

Această carte este *Mein Kampf*. Alcătuită inițial din două volume (scrise în 1924-1926), opera fundamentală a ideologiei naziste conține, în cele 782 pagini ale sale, un uluit și abracadabrant amestec de teze pseudostintifice, prejudecăți obscurantiste, superstitii

medievale, afirmații fără temei, premise mincinoase, concluzii logice, generalizări ridicole... Dar, sub delirul verbal al unui paranoic, se distinge clar programul implacabil al genocidului pe care aveau să-l comită hoardele fasciste în cursul celui de-al doilea război mondial. Cu un deceniu și jumătate înainte de izbucnirea acestuia, Hitler își stabilea ca obiectiv fatidic dobîndirea pentru Germania a unui imens spațiu vital (*Lebensraum*), răpit, bineînțeles, altor țări: dacă ele nu-l cedează de bună voie, intră în joc legea concurenței vitale și ceea ce nu se obține prin mijloace pasnice se smulge prin forța pumnului⁴. Direcția principală de invazie: Europa de Est. „Noul Reich va trebui să pornească iarși pe drumul urmelor de vechii cavaleri teutoni, pentru a cucerii cu spada germană; țarina pe care plugul german va face să crească grîul...”⁵. Ceea ce însă nu pune deloc la adăpost statele din Apusul continentului, în primul rînd Franța, chiar dacă „Germania nu consideră distrugerea acesteia decît ca un mijloc capabil să-i dea posibilitatea de a se extinde în alte părți”⁶.

Pentru a farda ideologic expansionismul agresiv pe care-l preconizează, Hitler se adresează așa-zisei „teorii a raselor”. E vorba de născătorii antropologici, falsurile istorice și denaturările darwinismului, pe care le-au asamblat, într-un grotesc amalgam, doi aristocrați cu fose filozofice — francezul Joseph-Arthur de Gobineau și englezul Houston Stewart Chamberlain⁷. Elucubrările lor i-au servit „Führerului” drept suport doctrinar pentru a împărți umanitatea în două categorii: o înfimă minoritate de „supraoameni” (*Übermenschen*), formată din germani — preținși descendenți ai mitice „seminții ariene” din tenebrele preistoriei — și o covârșitoare majoritate de „suboameni” (*Untermenschen*), cuprinzînd practic tot restul populației europene și mondiale. În capitolul IX al volumului I din *Mein Kampf*, Hitler decretează, cu atît mai axiomatice cu cît e mai lipsit de argumente: „Existența tipurilor umane inferioare a fost, dintotdeauna, o condiție prealabilă esențială pentru formarea civilizațiilor superioare. Nu începe îndoielă că prima cultură umană s-a buizit mai puțin pe domesticirea animalelor, cît pe utilizarea fapturilor omenești inferioare [...] Cît timp [arianul] a știut să fie un stăpîn nemilos, nu numai că a rămas stăpîn, dar a fost cel care a ocrotit și dezvoltat cultura”⁸.

De-a lungul cărții, hidosul refren rasist revine obsedant, sub forma nenumăratelor variante ale uneia și aceleiași teme: „Toți cei pe care, pe această lume, nu aparțin rasei superioare, nu sînt decît deșeuuri”. Cum se contura destinul acestora după subjugarea lor de către „supraoamenii” ce formau „neamul stăpînitor” (*Herrenvolk*)? „Zeci de milioane, poate chiar sute de milioane vor trebui să piară, inevitabil, strîpdundu-se astfel din rădăcinii o sursă de infestare biologică a arienilor; ceilalți își vor relua străvechile lor îndatoriri de animale domestice, atribuindu-li-se muncile brute și primitive, nedemne de rasa superioară, permițîndu-li-se însușirea unui nivel de cultură strict rudimentar și interzicîndu-li-se înmulțirea excesivă, ca și dobîndirea oricărei conștiințe de identitate națională sau de solidaritate socială”⁹.

Formula chimică a veninului

Din nefericire, aceste destăinări fără echivoc nu au tulburat cîtuși de puțin seninătatea olimpiantă a multora dintre cei aflați la cîrmă marilor puteri europene în deceniile 3 și 4 ale secolului nostru. Ei au strînjit agresivitatea multidirecțională, enunțată pe sleau în opusul programatic al lui Hitler, în forme și dimensiuni pe măsura propriilor lor proiecte. Unii au contat, asemenea ministrului de Externe francez, Georges Bonnet, pe faptul că „cel de-al treilea Reich are o singură vocație, cea a

¹ *Mein Kampf*, München, 1935, pp. 138-139.

² *Ibidem*, p. 649.

³ *Ibidem*, p. 674.

⁴ Rudă îndepărtată cu premierul britanic Neville Chamberlain — promotorul nr. 1 al politicii de conciliere — omonimul său mai vîrstnic a nutrit o mare admirație pentru debuturile politice ale lui Hitler, la începuturile deceniului 1920-1930.

⁵ *Mein Kampf*, pp. 295-296.

⁶ *Ibidem*, p. 406.

⁷ *Ibidem*, pp. 542-543.

¹ *Marea conflagrație a secolului XX*, București, Editura Politică, 1971, pp. 553-558.

² Alistair Parkinson, *The Years We Lost* (Anii pe care i-am pierdut), Londra, 1976, p. 301.

³ William Shirer, *The Rise and Fall of the Third Reich* (Ascensiunea și prăbușirea celui de-al III-lea Reich), New-York, 1960, p. 108.

Rășritul, unde îl asteaptă recoile stepei rusești, petrolul subsoilului caucazian și tronul pe care-l va abandona Stalin¹. Alții au preferat să reducă singeroasele perspective schitate de căpetenia nazistă la ceea ce ambasadorul britanic la Berlin, Sir Neville Henderson, definea cu blîndețe drept „rătăcirile naive și pasagere ale unui extremist în opoziție, îngropate și date uitării îndată după cucerirea puterii²”. „Rătăcirile naive și pasagere ale unui extremist din opoziție” le defineau cu indulgență, conciliatori occidentalii, în vreme ce partenerii de ultimă oră ai Germaniei născute le promovau, cu ostentativă respect, la rangul de... ideologie cu trăsături proprii. Ambele categorii de atitudini s-au soldat cu rezultate nefaste, creînd o atmosferă de falsă securitate în cercurile guvernamentale din Franța și Anglia, ducînd la tocierea vigilenței popoarelor, rupînd unitatea de luptă a frontului antifascist, semînd confuzie și demoralizare în opinia publică internațională. Dispunînd astfel de condiții propice, virusul nazist a proliferat vîntos, cu efecte din ce în ce mai nocive. „Rătăcirile naive și pasagere” au devenit lectură obligatorie în Germania hitleristă, unde *Mein Kampf* s-a tipărit, între 1933 și 1939, în peste 6 000 000 exemplare, iar „vocația rășritului” s-a concretizat în remilitarizarea Renaniei, anexarea Austriei, cîmpul de cucerire a Cehoslovaciei și a Poloniei cu finalul știut: declanșarea celui de-al doilea război mondial.

Mein Kampf dezvăluia, de asemenea, că formula chimică a veninului secretat de năpoca nazistă conține un ingredient esențial, derivat direct al rasismului: antisemitismul. Că și celelalte „puncte fundamentale de doctrină național-socialistă”, acesta a luncat repede de la un enunț strident și vitriolic la o aplicare concretă de proporții apocaliptice. Se știe în ce a constat „soluția finală” a problemei evreiești în Europa și cum a fost ea tradusă nu în viață, ci în moarte de către faimosul Birou IV B, din *Reichssicherheitshauptamt*, (Oficiul central de securitate a Reichului), birou dirijat cu burocratică pedanterie de cel despre care unul dintre complicii săi declara: „Eichmann spunea că se va scutura de ris în groapă, căci senzația de a avea pe constiință șase milioane de morminte va fi pentru el sursa unei satisfacții extraordinare³”. Indisolubil asociate lagărelor de exterminare, localități ca Auschwitz, Maidanek, Belzen, Treblinka sau Mauthausen au devenit de mult simboluri ale ororilor împinse la paroxisim, așa cum nume ca Himmler, Heydrich, Höss sau Frank au intrat în vocabularele limbilor europene ca sinonime ale călărilor de o bestialitate fără limite. Lumea se cutremură evocînd indescriptibilele suferințe fizice și morale prin care au trecut victimele înainte de a păși peste pragul suferinței — arse în cuptoare, sufocate de gazul Cyklon B, martirizate de experimentele medicilor SS sau pur și simplu răpuse de inaniție și epuizare.

Proporțiile holocaustului

În toate țările europene căzute sub dominația zvasticii, evreii (stigmatizați ca „nearieni” în legislația rasială) au vărsat o parte însemnată din tributul de sînge plătit neșăfiosului moloh. Deși statisticile întocmite nu au putut avea o precizie riguroasă și totalurile oscilează adesea de la autor la autor, cifrele minime existente, care și bilanțurile parțiale, încheiate chiar de hitlerişti, sînt suficiente pentru a evalua scara la care s-a desfășurat genocidul. La 17 aprilie 1943, Gerhard Köhrer, șeful inspecției statistice a Reichului, raporta că, la 31 decembrie 1942, populația „neariană” scăzuse considerabil față de 1933, anul venirii la putere a hitleriştilor. Astfel, în Germania propriu-zisă, din 561 000 nu mai rămăseseră decît 51 327; în Austria ea scăzuse de la 220 000 la 110 200, în „protektoratul Boemiei și Moraviei” de la 118 000 la 15 550, în „guvernămîntul general” și „re-

giunile de Est” (pe teritoriul Poloniei cîmpulite, unde erau deportați evreii de pe întregul continent), de la 2 790 000 la 351 124, în zona ocupată din Franța de la 41 911 la 7 995, în Olanda de la 38 571 la 13 832, în Belgia de la 16 886 la 1 616⁴.

La fel de tragică era situația în statele satelitei Reichului. Încă din 1940, guvernul de marionete al Slovaciei i-a internat în lagăre și ghettouri pe toți cei 90 000 evreii de acolo, expedind 52 000 dintre ei, în 1942, spre lagărele de exterminare din Polonia. La fel au procedat autoritățile horthyste cu cei 17 000 evreii din Ucraina subcarpatică, în august 1941, pentru ca, cinci luni mai tîrziu, să masacreze pe loc alți 1 500, în Banatul iugoslav ocupat. Cei 8 000 evreii surprinși de Wehrmacht în Serbia au pierit în două etape — bărbații în noiembrie 1941, iar femeile și copiii în vara lui 1942.

La aceste bilanțuri provizorii, ultimii doi ani de război aveau să adauge noi și masive contingente de victime. Se estimează că, numai pe teritoriile vremelnic ocupate în U.R.S.S., totalul general al evreilor exterminați se ridică la 1 500 000-2 000 000. La aceeași macabră rubrică, Belgia înscrie peste 25 000, Franța 95-100 000, Olanda 110 000. Între 15 mai și 30 iunie 1944, din Ungaria, inclusiv de pe teritoriul părții de Nord a Transilvaniei, smulșă România prin Dictatul de la Viena⁵, au fost deportați în lagărele de exterminare peste 450 000 „nearieni”; începînd din octombrie 1944, cînd au luat locul horthystilor la conducerea țării, șzalasistii au masacrat alte mii într-o serie de pogromuri și au organizat un „marș al morții”, între Budapesta și Viena, în care au pierit aproape 30 000 evreii din Capitală. În 1943-1944 au pornit pe drumul fără întoarcere al crematoriilor aproape 75 000 evreii din Grecia, în special din Salonic, 13 000 din Bulgaria și peste 10 000 din Italia.

Sumbrele perspective ale unui început de vară

Dar România? Unde o putem găsi, în dreptul căror coloane de cifre funerare ale sumbrului tabel de calcule? Ce aspecte a îmbrăcat la noi genocidul fascist, ce amploare a căpătât și ce ravagi a provocat? La aceste întrebări, numeroasele studii, statistici, bilanțuri comparative etc., aparute în strălînătate, dau răspunsuri care, deși nu concordă între ele, se caracterizează printr-o ciudată trăsătură comună, mai discretă sau mai pronunțată, în funcție de autor, dar veșnic și protundinent prezentă, fără nici o excepție: *supradimensionarea numărului de victime*. Consultînd majoritatea lucrărilor de referință pe această temă, am constatat că datele publicate sînt de 4,7 pînă la 30,8 ori mai mari decît cele reale. După cum se vede, factorii de eroare se esalonează pe un registru care, chiar la nivelul său minim, denaturează grav adevărul istoric; atîngînd cota maximă, exagerarea la alura unui fals grosolan, folosit cu premeditare nu pentru a fi acceptat tale quale, ci pentru a crea, de la bun început, o atmosferă apăsătoare, neprielnică cercetării obiective.

Cum stau, în realitate, lucrurile? Iată cîteva repere menite să ajute cititorul să desprindă adevărul defalsurilor grosolane.

Ultima decadă a lunii iunie 1941 aducea evreilor din România grave motive de apăsare. Pe firmamentul militar și politic, steaua lui Hitler căpătase o strălucire gigantică, după victoriile raportate într-o neîntreruptă serie pe toate teatrele de operați din Europa continentală, în cei aproape doi ani de la începutul războiului. Dîndu-i succes, cu o ușurință neverosimilă, dar explicabilă, rezistența tuturor aliaților noștri tradiționali, loviturile de baros ale Wehrmachtului fuseseră simultane, una cite una, verigile lanțului care dădea prădă țara noastră Reichului hitlerist. Ultima dintre ele data de foarte curînd: în zorii zilei care marca solstițiul unei veri înecinate, „Führerul” sfîrșecase

¹ Anatole de Monzie, *Ci-deanul* (Fost ministru), Paris, 1941, p. 74.

² Neville Henderson, *Failure of a Mission* (Eșecul unei misiuni), Londra, 1940, p. 168.

³ *Procès des grands criminels de guerre devant le Tribunal militaire international, Nürnberg, 1948*, vol. IV, p. 383.

⁴ Léon Poliakov, *Bréviaire de la haine* (Breviarul urii), ed. a II-a, Paris, 1960, pp. 389-394.

⁵ *Magazin istoric*, nr. 8/1975.

Încă o dată obrazul continentului, creștindu-l cu tălșul de oțel incandescent al frontului antisovietic. Flancul drept al acestuia, la extremitatea sa meridională, traversa Moldova, adică exact zona României cu cea mai mare densitate de populație evreiască.

Destinul acestuia lăsa astfel o întorsătură care se anunța fatală. Sumbra perspectivă dădea noi dimensiuni suferințelor îndurate până atunci. Legislația rasială, promulgată de regimul dictatorial militar-fascist, instaurat în septembrie 1940, stridentă campanie de propagandă antisemită, scrisă și vorbită, în care se angajaseră numeroase oficialități, ba chiar și asasinatelor comise de legionari, în cele patru luni cît deținuseră puterea, păreau să se reducă acum la proporții relativ minore ale unor semne premonitorii, ca subtilele frișoare ale scoarței terestre care vestiseră cataclismul cutremurului de la 10 noiembrie 1940.

Nimeni dintre cei amenințați cu pieirea nu mai putea întreține vreo iluzie cu privire la naști, a căror bestială lipsă de scrupule se afla cu ostentație. În această parte a lumii, cîcila lor samavolnicie se manifestase cu un an în urmă, cînd, prin abjectul Dictat de la Viena, ocupanții de o amplitudine demitrală de forță cîră în septembrie 1940, stridentă campanie de propagandă antisemită, scrisă și vorbită, în care se angajaseră numeroase oficialități, ba chiar și asasinatelor comise de legionari, în cele patru luni cît deținuseră puterea, păreau să se reducă acum la proporții relativ minore ale unor semne premonitorii, ca subtilele frișoare ale scoarței terestre care vestiseră cataclismul cutremurului de la 10 noiembrie 1940.

Nimeni dintre cei amenințați cu pieirea nu mai putea întreține vreo iluzie cu privire la naști, a căror bestială lipsă de scrupule se afla cu ostentație. În această parte a lumii, cîcila lor samavolnicie se manifestase cu un an în urmă, cînd, prin abjectul Dictat de la Viena, ocupanții de o amplitudine demitrală de forță cîră în septembrie 1940, stridentă campanie de propagandă antisemită, scrisă și vorbită, în care se angajaseră numeroase oficialități, ba chiar și asasinatelor comise de legionari, în cele patru luni cît deținuseră puterea, păreau să se reducă acum la proporții relativ minore ale unor semne premonitorii, ca subtilele frișoare ale scoarței terestre care vestiseră cataclismul cutremurului de la 10 noiembrie 1940.

Definiții false pentru o tragedie autentică

Tragică înălțare de evenimente petrecute în urmă cu 37 ani, cunoscută sub numele „pogromul de la Iași”, reprezintă cea mai ucișagă manifestare a urii de rasă pe care a cunoscut-o vreedată țara noastră. Despre aceste evenimente s-a scris mult, de către autori diferiți, de naționalități diferite, în limbi diferite, la date diferite. Dar relațiile sînt diferite, intr-atît de diferite, încît par a fi variații pe o temă dată. Deosebirea se iese în modul de tratare, începînd uneori chiar de la nararea propriu-zisă a faptelor și sfîrșind, cel mai frecvent, cu interpretările și concluziile autorilor respectivi. În anumite cazuri, neconcordanțele dintre versiunile aflate în circulație capătă anvergură unor veritabile contradicții.

Surprinzător la prima vedere, fenomenul este departe de a fi izolat: o soartă similară au avut (sau continuă să aibă încă) și alte episoade ale celui de-al doilea război mondial, asupra cărora cronicarii nu s-au pus de acord. Cauzele trebuie căutate, la un capăt, în caracterul falibil al memoriei umane, în insuficiența de surse, în erorile de informație etc., iar la celălalt capăt, în optica personală și, mai cu seamă, în telurile mărturisite sau nu ale semnatarului. În anele genocidului, subiectivismul se manifestă cu o deosebită acuitate, atît în pledoariile tendențioase care încearcă să minimalizeze cu orice preț culpele călăilor, cît și în mărturiile

supraviețuitorilor, inevitabil și definitiv traumatizați pe plan psihic și emoțional, de cutremurătoarele experiențe prin care au trecut.

Oricît ar părea de ciudat, diverși autori străini care abordează această temă se întîlnesc pe o platformă comună, definind tragicul eveniment de la Iași drept „o dintre multele erupții ale unui vulcan vesnic sub tensiune — antisemitismul românilor”. Fîrește, formularea prezintă deosebiri de la autor la autor, dar ideea rămîne aceeași. O definiție pe cît de simplă pe atît de mistificatoare, care aruncă vina asupra unei gîtoare întăritate, caracteristice veritabilelor pogromuri și formată din mai toți leșeni neevrei, ca și asupra evasiunanimității autorităților românești, civile și militare. Astfel, în locul unui tablou fidel și clar, rămîne doar un vîlmășag confuz de umbre — cele multe ale victimelor și cele, încă și mai multe, ale ucigașilor. Pata neagră dar vagă a grupului de criminali marchează astfel o covîrsitoare majoritate de chipuri și siluete ale neevreilor care nu au participat la mîcel, mai mult — i s-au opus și i-au limitat pînă la urmă proporțiile.

La avocații nazismului, un asemenea subterfugiu are rolul diversionist de a permite veritabililor criminali să se piardă în masa celor aruncați pe nedrept într-o imensă boxă a acuzațiilor și de a difuza răspîndirile pe o arie vastă, cu contururi dintre cele mai vagi în timp și spațiu. Dar cum se explică un punct de vedere analog la autorii de o neîndoielnică buncredință, ale căror texte vibrează de o legitimă revoltă? O parte din vină o poartă sursele primare ale lucrărilor respective — amintirile supraviețuitorilor, cărora nu li se poate pretinde, după ce au trăit efectiv o groznică tragedie, să rețină cu acuratețe științifică distribuția rolurilor principale și să discearnă clar pe cei ce au asigurat regia de culise. Dar dintre toți factorii susceptibili de a vicia optica cercetătorilor și de a-i împinge la greșeli de evaluare și interpretare, la loc de frunte, se situează, fără doar și poate, tocmai *caracterul de excepție al „pogromului de la Iași”*, trăsăturile care li conferă o singularitate deplină și absolut în istoria României. Prin amploarea luată de tragicele evenimente, prin desfășurarea lor vădit prestabilă, prin lipsa hatoice spontaneității, tipică veritabilelor pogromuri, prin bestialitatea mecanică și stereotipă a unor procedee de mult aplicate pe meleaguri străine, prin invocarea unui pretext deja folosit în împrejurări similare, dar pe alte meridiane europene, prin compoziția eterogenă a forțelor implicate, unele fașis, altele oculte, prin ierarhizarea obiectivelor după un tipar specific, în care prioritatea o deține exterminarea unui număr, cît mai mare de oameni, prin toate aceste particularități, *masacrul de la Iași* reprezintă un fenomen unic în anele populației de naționalitate evreiască din țara noastră.

În ianuarie 1941, deci numai cu cinci luni înainte, rebeliunea legionară s-a caracterizat, după cum se știe, printr-o serie de asasinat, dar ele au fost comise la întimplare, în mod spontan și dezorganizat, de către bande improvizate ad-hoc, care nu acționau după un plan prealabil și nu și luau osteneala de a formula „justificări” destinate opiniei publice. Cruzimile săvîșite, departe de a fi uniforme, purtau amprente variate, în funcție de „fantezia” autorilor. Dar pînă și în cazurile cele mai zguduitoare, omorul a fost un mijloc adjuvant spre atingerea scopului principal — jaful. Rezultatul global al tuturor acestor caracteristici s-a oglindit în bilanțul final al victimelor din ianuarie 1941: numărul lor reprezintă o măruntă fracțiune din totalul înregistrat în iunie 1941.

În lipsa unui precedent cît de cît comparabil, nu s-a putut stabili un etalon pentru evaluarea dimensiunilor crimei de la Iași, nu s-a putut construi un model dinamic pentru reconstituirea procesului său de desfășurare, ceea ce explică în largă măsură erorile constatate în literatura istorică consacrată „pogromului de la Iași”.

Stăvilarul omeniei românești

Desigur, în trecut, ca pretutindeni în societățile întemeiate pe exploatare, antisemitismul și celelalte manifestări de discriminare națională sau religioasă au servit adesea în țara noastră drept arme perfide în mîinile celor mai reacționare cercuri ale burgheziei și moșierimii pentru a canaliza, pe făguse diversioniste, lozintul de nemulțumiri ale maselor populare asuprite. Dar, spre deosebire de mari părți ale Europei Centrale

¹ Articolul din aceste pagini reprezintă studiul introductiv al lucrării *Zile însingurate la Iași, Iunie 1941*, de Aurel Kerecki și Maria Covaci în curs de apariție la Editura Politică și care cuprinde mărturiile ce pun într-o lumină clară și veridică evenimentele dramatice petrecute la Iași în iunie 1941.

² I. Tenenbaum, *In Search of a Lost People* (În căutarea unui popor pierdut), New-York, 1948, p. 118.

și de Est, gila românească nu s-a dovedit prielnică pentru semnele otrăvite ale urii, oferind în cele mai diverse perioade ale trecutului său sălăș caid și primitor celor izgoniți de persecuțiile care bîntuiau în regiuni limitrofe sau pe tărîmuri mai îndepărtate.

Fără a mai vorbi despre vremuri mai îndepărtate, să amintim că, încă din primele decenii ale sec. XVI familii ale evreilor expulzați din Spania, de către Ferdinand Catolicul s-au stabilit mai întâi în Tara Românească, apoi în Moldova. De-a lungul veacurilor următoare, cele două Țări românești au găzduit numeroși evrei, alungați de prigoanele periodice care se dezlănțuau împotriva lor în Galiția, Ucraina, Rusia, Germania sau Austria. Formele și metodele variau de la măceluri organizate de hatmanii căzăcimii, cîerul ruten sau sleahicilor polonezi, pînă la legislații fiscale cu caracter discriminatoriu și cu efecte ruinătoare, așa cum au promulgat țarii Alexandru II și Alexandru III, exproprieri forțate, de felul celor decretate de cabinetul Imperial de la Viena, recrutări la muncă forțate pe moșile nobililor locali, dizlocări masive de populație, executate de autoritățile germane cu o brutalitate care anticipa feroacitatea nazistă, expulzări arbitrare practicate mai pretutindeni etc., etc.

Deosebit de importantă a fost imigrația evreilor în România în ultimele două decenii ale secolului trecut, cînd pe cuprinsul Imperiului țarist s-a dezlănțuit un val de sălbăticite pogromuri. De atunci încolo, fenomenul s-a repetat la scurte intervale și în caz de felurite: băile de sînge, organizate de „sutele negre” după revoluția din 1905, în uriașul ghetou din zona apuseană a Imperiului țarist, unde era obligată, prin uca țarist, să se concentreze populația evrească; vertiginosă pauperizare a acestora în ajunul și în cursul primului război mondial, ca urmare a măsurilor spoliatrice introduse de guvernul de la Petrograd; măcelurile comise de bandele algerdiste în Ucraina, Bielorusia și Polonia, după Marea Revoluție Socialistă din Octombrie; teroarea instaurată de reacțiunea horthystă după înăbușirea puterii sovietice în Ungaria etc., etc.

România nu a cunoscut asemenea excese, așa cum nu a cunoscut nici prigoane cu fard legalist, de tipul masacrelor judiciare înscenate în Franța cîpitanului antisemitismului nu a lipsit mai niciodată din viața publică interbelică, unde s-a făcea o stridentă publicitate de către cîteva frăți legionari și unii lideri ai partidelor burgheze (desi în conducerea acestora se aflau și mulți evrei). Pe toți li mîna interesul de a desemna țapi ispășitori pentru păcatele marelui capital, inclusiv ale celui deîntîn de evrei. Dar, neîlînd ecoul în sinul maselor populare zgromotoasă demagogie s-a tradus, pe plan concret, prin acțiuni improvizate, care, localizate, au rămas în istoria maselor, nu au avut amploare. Mai mult decît atîta, în luda endemică agitații întretinute de profesioniștii antisemitismului, opinia publică din țara noastră a reusit, între cele două războaie mondiale, să impună puterilor legislative și executive eliminarea treptată a mulțora dintre clauzele discriminatorii la adresa evreilor și a altor minorități naționale.

Stăvilarul ridicat de omenia poporului român a rezistat și la asaltul naprănicului val de persecuție rasială pe care l-a stîrnit ideologia fascistă în Europa interbelică. În frunte cu comuniștii, care luptau cu eroism și abnegație antrenînd într-un larg front antifascist pe toți apărătorii democrației și păcii, clasa muncitoare din țara noastră a opus virtuțile unui patriotizm înflăcărat și al unei exemplare solidarități internaționaliste dezarmînd, violenței și urii față de om din ideologia nazistă. Purtătorii acestei ideologii au căutat să folosească asasinatul drept armă politică, lovind masele, pe ascuns. Stigmatizați și urțiți de opinia publică, ei au reușit împiedicată însă în perioada respectivă să transforme crima într-un sistem organizat de acțiune și, pe fondul propagării antisemitismului, să lovească fășis în populația evrească.

Așa se explică de ce printre victimele legionarilor, în deceniile 3 și 4, se numără mult mai multe personalități de frunte ale vieții noastre publice (inclusiv doi prim-miniștri în funcțiune și doi foști prim-miniștri) decît evrei. Așa cum nu încape îndoială că aprobriul și îndignarea, unanim provocate de crimele gardiștilor în lunile cînd se aflau la putere, au contribuit în mod hotărîtor la izolarea și zdrobirea lor în zilele rebeliunii din ianuarie 1941. După lichidarea acestora, Ion Antonescu a confruntat cu starea de spirit profund antilegionară a țării, a tipărit cele două volume intitulat *Pe marginea prăpăstiei*, un bilanț al nelegiuirilor săvîrșite de foștii săi parteneri de guvernare; inclusiv crimele, maltratarele și jafurile la care fuseseră supuși evreii. Se creaa, astfel, că de necreuzt al singurului dictator înfădat lui Hitler care, condamna în practică legiunile, condamnă fășis și explicit practicile rasiale ale nazismului.

O situație unică

Aceeași omenie a poporului român, aceeași statornică presiune a opiniei publice din țara noastră a dus, la o situație unică în această parte a Europei. O situație pe care cei mai mulți autori străini fie o ignorază complet, fie o relevă parțial și fugar. Despre ce e vorba? Cu excepția foarte răzlețelor și efemerelor inițiative ale unor autorități locale, evreii din România nu au fost îngrămădiți în ghetouri și nu au trebuit să poarte infamanta „stea galbenă”. Dar, mai presus de orice, ei nu au cunoscut ororarea lagărelor de exterminare, nici pe teritoriul țării, nici prin deportare pe meleaguri străine, acolo unde funcționau fabricile naziste ale morții.

Pentru a înțelege mai bine ce a însemnat salvarea unei populații masive (în jur de 350 000 oameni) de la o pieire în aparență ineluctabilă, trebuie înțeles seama de contextul epocii și de obsesile exterminatoare ale hitleristilor. În ordinea de priorități naziste, masacrarea evreilor IV trecea înaintea efortului de război, scrie istoricul american Maurice Friedberg. [...] Într-o vreme cînd trupele germane de pe Frontul de Est așteptau îndelung să capete tehnica de luptă necesară, mii de vagoane și locomotive serveau la transportarea evreilor spre camerele de gaze. Cu atîta încredințare voia Hitler să-și omoare pe toți, încît era gata să plătească masacrarea lor cu singele soldaților germani¹.

Evident, funesta „soluție finală” a problemei evreiești urma să se aplice și în țara noastră, cu aceeași fanatică rigurozitate. Încă din noiembrie 1941, un expert al lui Eichmann, cîpitanul Richter, se instalează la București pentru a pregăti deportările. Un alt colaborator al hitleristilor, IV B., întelen la stăruința lui, cîpitanul de Stat Luther: „Se prevede că evreii din România vor fi deportați, în transporturi succesive, spre regiunea Lublin, unde cei apți pentru muncă vor fi repartizați în mod corespunzător, iar ceilalți vor fi supuși tratamentului special” [gazarea]².

Pentru a aplica „soluția finală” într-o țară, hitleristii aveau nevoie de două condiții: neutralizarea populației majoritare și obținerea unei largi colaborări din partea oficialităților. De la această regulă de fier nu s-a abătut nici un colț al Europei unde hitleristii au masacrat populația evrească. Un exemplu, printre multe altele, cu atît mai concludent cu cît provine din Franța, țară cu tradiție umanistă și democratică: documentele arhive naziste atestă că, fără conlucrarea — cel mai adesea spontană — a autorităților de la Paris și Vichy, Gestapoul nu ar fi putut pune mîna decît pe o mică fracțiune din numărul celor 100 000 evrei francezi care și-au găsit sfîrșitul în lagărele din Polonia³. Dintre ei, 12 884 (printre care 4 051 copii în vîrstă de 2-12 ani), capturați într-o razie gigantică, efectuată exclusiv de poliția pariziană, la 16-17 iulie 1942, au fost apoi predați germanilor și deportați la Auschwitz, de unde aveau să se întoarcă abia cîteva sute de oameni.

În România, holocaustul nu a avut loc tocmai pentru că, cu foarte puține și nesemnificative excepții, cîlății cu zvezică nu numai că nu s-au bucurat de concursuri binevoitoare, oferite din proprie inițiativă, dar s-au lovit de un refuz prompt, categoric și fără echivoc în tentativele lor de a recria complicități, cu caracter privat sau oficial, pentru organizarea deportărilor sau a altor acțiuni de genocid⁴. Vespnic prezent și de veghe, manifestîndu-se cu o consecvență neabătută și cu o vigoare nefrîcrică, unamismul militant al poporului român a zădărnicit, rînd pe rînd, planurile hitleriste de exterminare în masă a evreilor din țara noastră. Expresie firească a statorniciei vechilor și nobililor tradiții românești de înfrățire și solidarizare cu naționalitățile conlocuitoare la vreme de restrînte, această atitudine a fost deopotrivă, una din laturile luptei drze, de mare amploare, purtată împotriva ocupanților hitleristi și a uneltelor sale autohtone de către forțele revoluționare democratice, antifasciste, de către cele mai largi mase populare, în frunte cu Partidul Comunist Român.

¹ Am în vedere, bineînțeles, România în hotarele ei din august 1940, după Dictatul de la Viena.

² Maurice Friedberg, *Consequences of the Final Solution*, în *Slavic Review*, University of Illinois, vol. 34, nr. 4, decembrie 1975, p. 832.

³ I. Poliakov, op. cit., p. 168.

⁴ *Historia* (hors série), nr. 26, mai 1972, pp. 178-189.

⁵ Magazin istoric, nr. 6/1976.

Amenințările lui Manfred von Killinger

„Românii nu erau deloc devotați cuceritorilor germani, deoarece dublul jug economic și militar impus de aceștia din urmă provoca ostilitatea întregii țări, scrie istoricul vest-german M. Broszat. Încă de la începutul lui 1942, cererea Reichului ca România să-și sporească contribuția militară s-a izbit de o împotrivire puternică și generală [...]. Această rezistență au strâns-o la români diversele încercări naziste de a înăptui exterminarea în masă a evreilor”.

Nu se poate spune că hitleriștii nu au făcut tot ce le stătea în putință pentru a trece peste obstacolele ridicale de poporul român în calea programului lor criminal. Sosit la București în ziua de 24 ianuarie 1941, noul ministru plenipotențiar german, Manfred von Killinger s-a grăbit să-și ceară lui Antonescu „ducerea până la capăt a politicii antisemite preconizate de legionari”.

DM ordinul personal al lui Killinger, înmunda ființă. Porunca vremii, stipendiată nemilcilor de Legația germană, în numerele din 6, 14 și 30 iulie 1941, a insistat cu furie pentru introducerea „stei galbene”, revenind asupra subiectului la 8 octombrie și 22 decembrie ale aceluiași an. La 14 noiembrie 1941, a declarat o campanie în acest sens însuși oficiosul Legației germane, ziarul *Bukarester Tageblatt*. Până și presa berlineză „s-a simțit datoră să atragă atenția românilor, cu toată seriozitatea, asupra necesității de a pune capăt pericolului iudaic, odată pentru totdeauna, prin nimicirea celor care-l intruchipează. Orice neglijență sau tăgădnare în această privință provoacă inevitabil neliniște și tensiune, deoarece, în ultimă instanță, avem de-a face cu o sabotare a uneia dintre concepțiile de bază ale național-socialismului. Iar atunci când au de-a face cu sabotorii, Führerul și Germania lovesc rapid și fără cruțare”.

Nu era prima oară când Berlinul profera amenințări la adresa României, care nici ea nu era la primul „sabotaj”. Se știe că, încă din septembrie 1939, pe teritoriul țării noastre și-au găsit adăpost circa 100.000 polonezi, refugiați din calea hoardelor cotoptoare ale Wehrmachtului, de care nazistii nu s-au putut atinge, în pofida brutală lor presiuni și șantajelor. Ceea ce se știe mai puțin este că frontiera de Nord a României a rămas permeabilă, în toți anii următori, pentru numeroși evrei din Polonia ocupată, care au scăpat astfel de la o moarte sigură. La un mod mai mult implicit decât explicit, faptul este atestat până și de cei ce jonglează necontenit cu conceptul de „antisemitism românesc” (căruia, în treacăt fie spus, îi atribuie un caracter axiomatic, ceea ce li scutește de obligația de a-l demonstra). Astfel, despre primirea evreilor polonezi în țara noastră de-a lungul întregului război, ca și despre refuzul cetățenilor și autorităților de a preda hitleriștilor „măcar pe unul singur dintre acești refugiați”, vorbește un amplu studiu al istoricului israelian Th. Lavi¹. Aceeasi lucrare, precum și articolul unui alt cercetător, Alexander Safran, fost slujitor al cultului mozaic în România, actualmente rabinul șef al orașului Geneva, abordează un fenomen gemean cu cel amintit mai sus și care de asemenea nu și-a căpătat încă locul cuvenit în istoriografia celui de-al

doilea război mondial: din ghetourile horthyiste ale părții de Nord a Transilvaniei și, mai ales, de la deportările în masă organizate acolo de șzalasiști, singurii evrei care s-au salvat au fost cei refugiați în România. În sfârșit laolaltă cu Lavi și Safran, semnarii unor lucrări de referință în domeniul genocidului fascist consemnează emigrările în Palestina, fenomen de asemenea unic în Europa. Ele au fost efectuate pe cale oficială, în grupuri succesive, cu începere din 1942, sub nasul hitleriștilor, care au protestat cu o furie isterică, dar neputincioasă².

Iată, așadar că, dintre țările aflate sub ocupație nazistă, România s-a remarcat prin câteva trăsături distincte, fiind singura care nu a cunoscut nici ghetourile, nici „steaua galbenă” (cu rarele și vremelnicile excepții amintite), nici lagărele de exterminare și nici deportările spre cuptoarele Auschwitzului sau Maidanekului³, singura care a oferit azil evreilor de peste hotare, singura care a spus un NU răscăpt genocidului pînă în-afară încl — din proprie inițiativă și fără constrângere — nu a dat în ghearele hitleriștilor nici o viață de om⁴. Cît despre emigrările spre Palestina, încuviințate în toată războiului, cu toate protestele lui Killinger și ale altor oficialități naziste, ele au echivalat practic cu exodul unor bărbați aplei de a purta armele, care, odată ajunși la destinație, aveau să îngroașe rândurile inamicilor Germaniei hitleriste, înrolându-se în Armata 8 britanică. Era un transfer de forțe, fără precedent în anele conflagrațiilor moderne și nerepetat nici în cazul celui de-al doilea război mondial!

Într-un asemenea context, cum a fost posibil și ce a însemnat „pogromul de la Iași”? Cine l-a pus la cale, din ce interese și în ce scop? Cum se explică acest masacru comis în România în tot cursul războiului?

Destruim pînă în jenuș de exagerări, denaturări sau falsuri, care au învaluit cutremurătorul episod și, în același timp, elucidînd misterul ridicat de incompatibilitatea unei asemenea barbarii cu profundul și statornicul umanism care a impregnat raporturile dintre poporul român și naționalitățile conlocuitoare, mărturie obiectivă confirmă fără nici un echivoc, că inițiatorii și organizatorii principali al pogromului de la Iași au fost elemente aparținînd forțelor hitleriste. Iată cîteva dintre împrejurările și momentele reale ale tragicilor evenimente:

— la 29 iunie 1941, în plin debut al invaziei în U.R.S.S., Wehrmachtul se afla în situația, cu totul insolită pentru

¹ Alexander Safran: *The Rules of Fascist Romania Whom I Had to Deal With*, in *Yad Vashem Studies*, vol. VI, Ierusalim, 1967, p. 177.

² Leon Poliakov, *op. cit.*, p. 187; vezi și Th. Lavi, *op. cit.*, p. 298, Franz Korherr, *Die Endlösung der europäischen Judenfrage* (Soluția finală a problemei evreilor din Europa), Frankfurt, 1953, pp. 204-205.

³ Deportările dincolo de Nistru, efectuate de autoritățile antonesciene, nu au avut drept scop, fie el mărturisit sau ascuns, exterminarea celor în cauză. Pielea unui număr dintre ei are trei cauze principale: abuzurile comise de anumiți reprezentanți ai autorităților locale, care au delapidat fondurile alocate pentru achiziția de alimente; excesele criminale ale unor elemente degenerare din organele de pază și supraveghere; intervenția asasinilor nazisti, organizați în *Einsatzkommandouri*, care, în plină retragere pe Frontul de Est, au pătruns cu forța în lagăre, exterminînd pe deținuți. Victimele din această categorie reprezentau un multipu important al totalului celorlalte două: Ribnita, de pildă, a fost înecată în singe de hitleristi, un singur deportat scăpînd cu viață.

Dar și în această privință, România a înscris, în 1943 și 1944, un alt fapt unic în anele celui de-al doilea război mondial: readucerea în țară a tuturor supraviețuitorilor, care s-a operat, fără a se ține seama de furiunda împotrivire a Wehrmachtului, SS-ului și Gestapoului, de imensele riscuri implicate de această încălcare a dispozițiilor naziste, de dificultățile de transport și aprovizionare etc., etc.

⁴ Pentru a pune acest fapt în lumina meritată, trebuie să precizăm că pînă și în Olanda — țară reputată pentru curajul cu care mulți cetățeni ai săi au încercat să limiteze ravagiile rasismului — 83 la sută din evreii masacrați au fost denunțați Gestapoului de către unele autohtone ale ocupanților.

¹ M. Broszat, *Das Dritte Reich und die rumänische Judenpolitik* (Cel de-al III-lea Reich și politica față de evrei în România) în „Gutachten, Institut für Zeitgeschichte”, München, 1958, pp. 166-167.

² Henri Prost, *Le destin de la Roumanie*, Paris, 1954, p. 159.

³ *Völkischer Beobachter* din 29 mai 1943. Un articol cu conținut similar a apărut în *Berliner Börsenzeitung* în iunie 1943.

⁴ *Magazin istoric*, nr. 4/1977.

⁵ Gheorghe Zaharia, *România în preajma și la începutul celui de-al doilea război mondial*, în *Anale de istorie*, nr. 3/1976, p. 69-70.

⁶ Th. Lavi, *Documents on the Struggle of Rumanian Jewry for Its Rights During the Second World War* (Documente despre lupta evreilor români pentru drepturile lor, în cursul celui de-al doilea război mondial), în *Yad Vashem Studies*, vol. IV, Ierusalim, 1960, pp. 304 și 311.

căpeteniile sale, de a avea, în spatele imediat al frontului, masa celor circa 55 000 evrei de la Iași, cărora autoritățile românești nu le impuseră nici una din barbarele restricții preconizate de nazisti;

— conform dogmei hitleriste, indiferent de naționalitatea forțelor armate împotriva cărora luptaseră sau aveau să lupte soldații și ofițerii germani, „vrăjmașul lor cel mai important și cel mai primejdios, dușmanul de moarte, căruia nu i se putea răspunde decât cu moartea, era totdeauna și pretutindeni evreul”. Din cauza lui, repeta mereu Goebbels, „numai și numai din vina evreilor, dura războiul de doi ani și se spulberaseră iluziile în victoria-fulger promisiă de Hitler”;

— în componența trupelor germane de diverse arme și subordonări, cantonate în Nordul Moldovei, se includeau o bună parte din *Einsatzkommando C* și elemente ale viitorului *Einsatzkommando D* — „detașamente speciale” care aveau să se illustreze printr-o înspăimântătoare masacrare a evreilor pe teritoriile vremelnic ocupate din U.R.S.S. La procesul acestor bande de experți ai asasinatelor în masă, *Sturmabführerul* Heinz Ohlendorf, care comandase *Einsatzkommando D*, și-a asumat personal răspunderea „pentru un total de aproximativ 90 000 victime, printre care și cele de la Iași, în iunie 1941”. La același proces s-a stabilit în mod incontestabil că, „începând din primele zile ale anului 1941, inițiativa în acțiunile de exterminare a evreilor a aparținut, pe de-a întregul, emisarilor lui Hitler (Richter, Killingier și alții)”;

— prin procedeele aplicate, prin durata și maniera desfășurării, ca și prin diverse alte caracteristici, „pogromul de la Iași” s-a dovedit întru totul similar cu măcelurile organizate de nazisti în iulie și august 1941, la Kovno, Riga, Tallin și în Galiția Răsăriteană;

— un martor ocular german, dr. Franz Babinger, pe atunci profesor la Universitatea din Iași, a declarat la 4 aprilie 1957, în fața Tribunalului din Stuttgart, că, la 29 iunie 1941, a văzut „o unitate regulată de infanterie germană, aparținând diviziei generalului von Salmuth și comandată de un maior, care împușca evrei în centrul orașului și în Palatul de Justiție [...]”. În tot timpul acțiunii, au circulat prin oraș automobile germane, care transmiteau muzică de dans prin difuzoare;

— în raportul său din 30 iunie, Armata 11 hitleristă afirma că „la Iași s-a tras asupra trupelor germane, drept care s-a ordonat Companiei III speciale nr. 633 din *Feldgendarmarie* (probabil că sub această titlatură convențională se ascundea în realitate o formație de *Einsatzkommando*) să instauraze ordinea”. Dar în raportul Jandarmiei hitleriste din 12 iulie se pretinde că „represiunile au avut loc după ce evreii ieșeau din încercări să se răscoală, ucigând cca. 2 000-2 500 germani”. De semnalat este și faptul că, indiferent de cele întâmplate, nici unul din cele două rapoarte nu găsește de cuvință să menționeze participarea la masacră a vreunei autorități civile sau militare românești, nici măcar a celor efectiv vinovate.

Sumarele considerații de mai sus au pornit de la ideea că a restitui adevărul este, pentru orice istoric demn de acest nume, nu numai un privilegiu rezervat specialiștilor, ci și o datorie de onoare a cetățeanului față de societatea în care trăiește și al cărei trecut îl investigatează. Cu atât mai nobilă devine această misiune atunci când adevărul restituit se poate condensa, parafrazând un celebru dicton latin, într-un motto care ar suna:

HOMO HOMINI HOMO.

¹ R. Henkys, *Die national-sozialistischen Gewaltverbrechen* (Fărădelegile naziste), Stuttgart, 1964, p. 183.

² N. Masur, *Ein Jude spricht mit Himmler* (Un evreu stă de vorbă cu Himmler), Hamburg, 1951, p. 36.

³ *Nürnberg Military Trials* (Procesele de la Nürnberg ale militarilor), case No. 9, vol. IV, pp. 168, 175 etc.

⁴ Gerald Reitlinger, *Die Endlösung* (Soluția finală), München, 1956, p. 208.

⁵ Pinkas Hakelhot, *Enciclopedia comunităților evreiești din România* (În limba ebraică), vol. I, Ierusalim, 1970, p. 168.

⁶ *Ibidem* p. 170.

națională, la paza orașului...”. Cei ce doreau înăbușirea revoluției recurgeau însă și la alte metode. La numai câteva zile după atentatul amintit, complicității din armată ai fostului colonel Solomon, aflat acum peste hotare, au pus la cale o demonstrație, fără arme, a 400 soldați ce-și cereau „drepturile” — deși, din felul cum le formulau, se vedea limpede că nici ei nu știau bine ce voiau și că erau împinși de cineva din umbră. Cereau, de pildă, un surplus de carne, făgăduind fățarnic de mitropolitul Neofit cu vreo două luni în urmă când Guvernul provizoriu se refugiase spre munți; cereau să li se „împuțineze” slujba, să fie trimiși pe graniță, să li se schimbe șefii, să li se mărească leafa, Mitropolitul, căruia i s-au adresat, s-a mulțumit să înalte din umeri și să le răspundă: „Faceți ce vă place”. Nici nu era nevoie să fie mai explicit. Soldații au înțeles și au fugit spre cazarmă să se înarmeze. La înapoieră în oraș, mai puțini la număr, au fost însă întâmpinați de garda națională și de o mulțime de alți bucurășteni care i-au potolit și i-au determinat să se întoarcă la cazarmă. Lovitura a fost totuși destul de abil pregătită, tocmai pentru o zi când câteva mii dintre cei mai activi cetățeni ai Capitalei erau plecați la Giurgiu spre a protesta pe lângă Fuad-efendi împotriva intenției Curților de la Constantinopol și Petersburg de a impune cu forța revenirea la regulim regulamentar. Și altă coincidență: cu o zi înainte, mulți din componenții notorii ai taberei reacționare părăsiseră brusc București.

Da, era nevoie de vigilență și nenumărate mărturii arătau că bucurăștenii de rînd înțelegeau acest imperativ. Un Constantin Vișeoreanu într-o petiție către ministrul de Război, după ce amintea unde și cum militase pînă atunci pentru cauza revoluției, preciza: „Acestea toate le citez aici, domnule ministru, nu ca să vă aduc aminte cele ce am făcut și eu pentru patria mea, ci ca să vă arăt că am făcut prea puțin pe lângă ceea ce am hotărît să fac pentru țeara și pentru nația mea de acum înainte. De aceea [...] vin, domnule ministru, să vă rog ca să binevoiți a mă onora și pe mine cu însumare între soldații armiei regulate, căci sînt hotărît acum să-mi apăr patria și cu brațul”. Paisprezece elevi ai Colegiului Sf. Sava îi scriau generalului Christian Tell: „Domnule vezi înainte-ți juri studenți care vin să reclame o armă cu care să moară, cînd nu vor mai pute trăi, cînd patria le va cere viețea spre scăparea ei; venim, domnule, să ne înrolăm ca simpli soldați [...]. Fie, domnule, ca exemplul nostru să-l urmeze toți studenții, fie ca brațele tuturor românilor să se sacrifice pe altarul patriei și atunci ne-am împlinit pe jumătate misiunea prin darea exemplului”.

Acesta era climatul acelor zile revoluționare. Încît nu e de mirare că atunci cînd trupele străine au intrat în București au fost atîtea pilde de sacrificiu pentru cauza revoluției.

¹ Magazin istoric, nr. 6/1978.

civilizații dispărute

SUMER spirit practic și ingeniozitate

Prof. dr. docent EGON WEIGL
(Republica Democrată Germană)

În anul 1621, Pietro della Valla, un călător italian prin ținutul dintre Eufрат și Tigris, trimitea unul dintre scrisorile în care, alături de observații despre moravurile locale și curiozitățile orientale, copia și câteva semne găsite la Persepolis. Erau primele cuneiforme¹, despre existența cărora lumea europeană avea să afle în același an și care aparțineau unei civilizații, dacă nu cea mai strălucită, cu siguranță una dintre cele mai vechi cunoscute azi. Numele poporului care o făcuse a rămas însă necunoscut încă aproape 250 ani, până când, în 1869, Jules Oppert, studiind un text scris cu cuneiforme, a stabilit că este vorba despre sumerienii, inventatorii acestei scrieri, preluată abia mai târziu de cuceritorii țării, babilonienii și asirienii.

Se presupune că sumerienii — a căror origine este încă necunoscută — ar fi imigrat în jurul anului 3500 î.e.n. în Mesopotamia, dinspre Marea Caspică, prin Persia. Între mileniiile V și IV î.e.n., țara fusese stăpinită de un popor cu origine tot necunoscută, și care, după numele locului unde s-au efectuat săpăturile — Tell Obeid (în apropierea Urului de odinioară), figurează în literatura de specialitate sub denumirea de „obeidi”. Spre sfârșitul mileniului V, în ținutul obeid au năvălit triburi de nomazi semii din deșertul sirian și din peninsula arabă, ajungându-se astfel la un amestec cu populația locală, iar în jurul lui 3500 î.e.n. imigrarea sumerienilor a determinat o nouă penetrare etnică și culturală. Antropologic vorbind — dacă analizăm sculpturile rămase — sumerienii se deosebeau esențial de populația semită din Orientul Apropiat. Limba lor, parțial monosilabică, atât cât se cunoaște din scriere, nu poate fi raportată la nici o altă. Aproximativ între 2000 și 1800 î.e.n., ea a dispărut ca idiom viu și, în perioada următoare, a fost cultivată doar în școală de către preoții babilonieni și asirieni ca limbă „moartă”.

Dar cultura materială și spirituală sumeriană a lăsat urme de neșters în istoria umanității.

F. D.

Pentru noi, este greu de imaginat că a existat o vreme cînd omul nu cunoștea roata carului. Meșteșugarii sumerieni au fost primii care, în mileniul IV î.e.n., au construit din trei bucăți de lemn o roată, inițial fără spițe și bătută cu cuie de aramă, ca să nu patineze. Unii cercetători consideră această invenție tehnică ca „cea mai mare din toate timpurile”. Tot ei sînt „părinții” roții olarului și ai cutorului pentru ars vasele de lut (aprox. 3500 î.e.n.).

Două semne pentru o limbă

Pentru construcții, în lipsa pietrei și a lemnului, resimțită în zonele pe care le locuiau, sumerienii au fabricat cărămizi dintr-un amestec de lut și stuf ars. Din acest material și-au ridicat locuințe, temple, turnuri de temple (zigurate) și palate trănice. Astfel au apărut primele orașe din istoria omenirii, printre care Eridu, Uruk, Lagas, Nippur, Kiș, Umma și altele, cu o populație numeroasă. Sumerienii s-au dovedit și remarcabili arhitecți. Înzestrați cu un înalt simț artistic, ei și-au împodobit templele și palatele cu basoreliefuluri, obiecte de cult, coloane etc. Sculptura și arta reliefului, a intarsiilor¹ și ornamentării au cunoscut, ca și prelucrarea metalelor și giuvaergeria, o mare înflorire.

O contribuție inestimabilă la dezvoltarea civilizației umane a adus-o acest popor și prin inventarea scrierii cuneiforme, scriere care și-a avut inițial originea în cea hieroglică. Ea era alcătuită din liniuțe săpate în lutul moale cu un condei de ardezie cu trei muchii (ulterior aceste semne ciudate au fost cioplite și în piatră și scrijelite în metal). O expediție germană a reușit să scoată la iveală ruine de temple sumeriene, pe teritoriul orașului Ur, din Sudul Mesopotamiei, unde au găsit și sute de tăblițe de lut acoperite cu scrieri hieroglice, precursorale scrierii cuneiforme. Sub influența scrierii hieroglice a sumerienilor, au luat naștere scrierile hieroglice egipteană, elamită veche, cretană, indiană, ș.a. Odată cu trecerea de la scrierea hieroglică la cea cuneiformă, sumerienii au pornit pe o cale absolut nouă de redare scrisă a limbii vorbite: locul folosirii semnelor concrete figurative, care oglindeau direct semnificațiile cuvintelor, l-a luat un procedeu de redare abstract, am spune „matematic-combinatoriu”, și anume ordonarea semnelor convenționale în cuvinte și silabe. Din punct de vedere al psihologiei gândirii, este vorba despre un salt calitativ de la concret la abstract, o performanță uluitoare pentru acea perioadă. Înaltul nivel intelectual al acestei realizări constă și în aceea că sumerienii au reușit să o scoată la capăt cu reprezentarea cuvintelor și silabelor, folosind doar două semne hieroglice distincte și <.

¹ Intarsio = metodă de împodobire a unui obiect, prin aplicarea de ornamente, care se înfig în creștături așezate în el.

Cele mai vechi cărți de agricultură și medicină

Se știe cu certitudine că sumerienii au alcătuit primul „manual” de agricultură. Printre numeroasele documente scrise în cuneiforme și descoperite de arheologii englezi Sir G. Leonard Woolley, cu prilejul săpăturilor efectuate timp de 20 ani sub ruinele orașului de odinioară Ur, s-a găsit și un almanah țărănesc, care cuprinde, sub forma sfaturilor date de un agricultor fiului „său”, indicații amănunțite privind obținerea unor recolte bogate. Cercetările au dus la concluzia că autorul acestei lucrări, descoperită în mai multe variante, era un „ummiā”, adică un profesor la o „edduba”, școală sumeriană. Manualul prezintă procedee de irigație și cultivare a pămîntului, de folosire a uneltelor agricole (plug, sapă etc.) și se încheie cu recomandări de ordin religios. Sumerienii au realizat și lucrări de irigații, care presupuneau vaste cunoștințe matematice.

Gîndirea lor sistematică s-a concretizat și în cele cîteva documente în scriere cuneiformă, descoperite pînă acum, care se referă la practica medicală. Este vorba despre două tăblițe de lut, grav avariate și datînd din jurul anului 3000 î.e.n., care reprezintă, potrivit unor autori „cea mai veche carte de medicină” din lume, cunoscută pînă acum. Pe una dintre tăblițe, sînt enumerate 15 rețete, care indică atît substanțe farmacolo-

(Continuare în p. 62)

Muzician cîntînd la timpan (detaliu de pe un vas) și, în p. 46: bărbat ținînd în mîna o cupă (sculptură)

Octombrie 1940:

MUSSOLINI INVADEAZĂ GRECIA

L. G. MARCANTONATOS

Devenită gen literar-istoric prioritar atît prin volumul său cît și prin uriașul număr de autori, memorialistica din anii celui de-al doilea război mondial se distinge prin evocarea evenimentelor de către personalități de prim, secund, terț ordin. Mult mai rare, amintirile celor din ultimul eșalon nu sînt însă mai puțin importante, semnificația lor privind în primul rînd impactul pe care dramaticele evenimente îl aveau asupra „omului de pe stradă”. Acestei memorialistici îi aparține și trilogia Jurnalul unui martor din Atena în timpul războiului de L.G. Marcantonatos¹.

„Marile personalități — scrie L.G. Marcantonatos — care au jucat un rol de prim plan

¹ De fapt cel de-al treilea volum a fost publicat, primul în 1947, la Paris, în editura de la Tournele cu titlul *Les heures douloureuses de la Grèce libérée*, sub pseudonimul Léon Marc, fiind consacrat graverelor frămîntări interne din Grecia între 12 octombrie 1944 și 30 ianuarie 1945.

În 1976, la Salonic, Institutul pentru studii balcanice a publicat volumul I, care acoperă perioada de la agresiunea fascistă italiană pînă la ocuparea Atenei de către hitleristi. O recenzie a apărut în Anuarul pe 1977 al Institutului de istorie și arheologie „A.D. Xenopol” din Iași.

în istorie, lasă, de obicei, memoriile în care, dominînd evenimentele de la înălțimea poziției lor, expun noul în care au acționat în anumite momente și în care acțiunile lor le-au înfriurit epoca. Dar omul simplu, omul de pe stradă are mult mai rar ocazia să se exprime, să-și împărtășească trăirile, să relateze cum a depășit încercările la care a fost supus de către cei mari. De aceea, mărturia lui merită culeasă, ea completează pe aceea a protagoniștilor dramei, luminează scena pe care au evoluat ei”.

Astăzi un cunoscut expert în domeniul dreptului internațional (cu numeroase studii publicate în țara sa și peste hotarele ei), L.G. Marcantonatos era în toamna anului 1940 un proaspăt absolvent de facultate, a cărui primă ambiție era să se prezinte la un concurs pentru ocuparea unui post în Ministerul Afacerilor Externe. Agresiunea împotriva Greciei a amînat sine die acest proiect, iar tînărului Marcantonatos i s-a oferit să lucreze în cadrul Oficiului cenzurii militare a corespondențelor transmise de ziariștii străini acreditați la Atena. Venind într-un permanent contact cu lumea politico-

diplomatică și de presă, autorul avea un post de unde își putea recolta note și observații pe o arie relativ mai largă decât a celor mai mulți dintre concetățenii săi. El revine, plin de simpatie, în câteva rânduri asupra țării noastre — care trecea prin calvarul verii și toamnei anului 1940. L-a ajutat în această privință și legătura de amicitie cu Cuza Hota (de origine macedo-română), atașat de presă pe atunci al Legății României la Atena, „spirit strălucitor și pitoresc”, cum l se părea a fi. O discuție din 4 noiembrie 1940 cu acesta îl releva „atmosfera înspăimântătoare care domnește în Germania și Italia în preajma celei de-a doua ierni de război și îngrijorările dictatorilor care ezită să joace totul pe o carte printr-un atac direct contra Angliei”. Citeva zile mai înainte, Cuza Hota îi comparase situația politică internațională a Greciei și a României în termeni de fabulă:

„În ce lume trăim, dragul meu, exclamă el. Nu mai știi unde te ații. Toată lumea încearcă să-ți fure ceasul și nu mai ști dacă dușmanii îți sînt prieteni, sau dacă prietenii îți sînt dușmani. Numai ști pe cine să te bizui. Germanii sînt prieteni cu italienii. Ei spun că sînt și prietenii voștri. Englezii se pretind și ei prietenii voștri, dar cum vă ajută ei? Un alt lucru e sigur: toți vor să facă să-ți dispară ceasul, fără ca să știi cine și l-a furat și, culmea obrazniciei, ești furat și în același timp și se demonstrează că nu ești furat. Iată ce s-a petrecut la noi, în România. Prietenii ne juopale, pretinzând că ne protejează. Ceasul dumneavoastră vă aparține, spun ei. Din moment ce sîntem prietenii voștri, vă putem lua cu împrumut ceasul, nu e nici un rău în asta. În zilele noastre, bandiții se prefac a fi gentilemeni, iar gentilemenii se poartă ca bandiții. Cum să îl mai recunoști? Ce depravare, ce confuzie de valori!”

Marcantonatos reflectă în Jurnalul său atitudinea de revoltă și condamnare față de crimele legionare. La 28 noiembrie 1940, la Asociația presei străine din Atena, „vorbim despre noaptea Sfintului Bartolomeu din România. Am aflat că lorga a fost asasinat împreună cu mulți alți oameni politici. Sîntem cu toții indignați. Bronnaire (președintele Asociației presei străine din capitala Greciei) spune: «Ce ticăloși acești legionari!». Pare evident că Germania să se aple în spatele acestor execuții”. A doua zi, într-o discuție cu un diplomat polonez, aceeași concluzie: „evenimentele din România se datoresc inițiativei Germaniei”.

Autorul relatează apoi impresia profundă produsă asupra sa de știrile aduse de martorii de la fața locului, despre marea simpatie pe care poporul român o resimte pentru cauza independenței Greciei, „simbol al demnității și rezistenței naționale”. El amintește că în România „s-a produs incidente între populație și trupele germane staționate în ceea ce a mai rămas din teritoriul românesc. Oamenii strigau: «Jos Dictatul de la Viena!» pentru a protesta împotriva arbitrajului care a dezmembrat țara”. El consacră multe rânduri situației grele create ca urmare a dizlocării Wehrmachtului pe teritoriul românesc și folosirii acestuia, în disprețul voinței poporului român, pentru pregătirea agresiunilor în Balcani și împotriva U.R.S.S.

Paginile pe care le reproducem zugrăvesc cîteva zile din viața atenienilor în momentul invaziei fasciste italiene.

În noaptea de 27 spre 28 octombrie 1940, ambasadorul italian, dîndu-se la telefon drept ambasadorul Franței, a solicitat o întrevvedere de urgență generalului Ioannis Metaxas, dictatorul Greciei, de la 4 august 1936, care l-a primit în halat și papuci. Sosit la orele 3 noaptea la reședința acestuia, ambasadorul lui Mussolini i-a înmînat o notă cu caracter ultimativ — care expira la orele 6 în aceeași dimineață — al cărei termenii puneau de fapt capăt independenței și suveranității Greciei. Totodată, Metaxas a fost informat că trupele italiene au și primit ordinul de a trece frontiera albanogreacă pe toată lungimea ei.

Respingerea ultimatumului mussolinian a însemnat și începutul luptei împotriva agresiunii fasciste. Cu tot dezechilibrul numeric și în dotare, ca și în sistemele logistice și strategice, cu toată existența unei masive „coloane a V-a”, la nivelele multor comandamente, și cu tot sprijinul extrem de redus primit din partea armatei, aviației și flotei britanice (Marea Britanie acordase cunoscutele garanții Greciei și României la 13 aprilie 1939, prin care se angaja să le sprijine în lupta pentru respingerea agresiunii), armata greacă, animată de idealul sacru al libertății și apărării patriei, a reușit să respingă pe agresor. În cîteva săptămîni, întreaga presă internațională vorbea despre înfrîngerea lui Mussolini în Grecia, frontul deplasîndu-se, din decembrie, pe teritoriul albanez pe o adîncime de 60 kilometri. 16 divizii grecești au imobilizat 27 divizii italiene¹.

Soarta avea să incline din nou împotriva țării marii epoci a lui Pericle, odată cu intrarea în scenă a Germaniei hitleriste. Cu toate simpatiile profasciste și pronaziste ale regimului dictatorului militar a guvernului fostului premier Metaxas (decedat la 28 ianuarie 1940), nici Italia, nici cel de-al III-lea Reich, care dețineau extrem de solide influențe în Grecia, nu au ezitat să o atace spre a o ocupa. Dacă Mussolini și-a precipitat agresiunea în octombrie 1940, spre a-și lua revanșa, pentru că Hitler nu l-a anunțat în prealabil că și-a trimis trupele pe poziții de ocupant, „solicitat” de dictatorul Ion Antonescu, în schimb Führerul a dat ordinul de invadare a Greciei încă prin Directiva din 13 decembrie 1940. Numele ei de cod, Operația Marița. Astfel, la 6 aprilie 1941, Hitler a lansat două agresiuni dintr-o dată: împotriva Iugoslaviei și a Greciei. Peste numai trei săptămîni, naziștii au intrat în Atena, iar la mijlocul lunii, mai toată Grecia continentală și majoritatea insulelor se găsseau sub ocupație. În ultima zi a aceleiași luni, Creta a căzut și ea în minile agresorilor. Pentru poporul grec începea atunci marea eroică rezistență împotriva ocupanților, pe altarul căreia, în cursul celor trei ani și jumătate (pînă la 12 octombrie 1944, zi care coincidea cu retragerea ocupanților naziști din Capitală), aveau să cadă numeroși patrioți.

Titlul fragmentului ales, prezentat într-o formă prescurtată, aparține redacției noastre.

¹ Magazin Istoric, nr. 5/1973.

Agresiunea italiană împotriva Greciei. Prima zi de război.

De joia trecută plutește în aer ceva deosebit de îngrijorător. De două-trei luni, mai precis de la 15 august, de la Sfânta Maria, când un submarin „necunoscut” [italian — n.r.] a torpilat în portul Insulei Tinos crucișătorul „Elly”, trăim într-o permanentă tensiune și sub amenințarea unei furtuni iminente. Joi, 24 octombrie, la reuniunea noastră lunară de la Cercul corespondenților de presă străini, neliniștea cuprinsese pe toată lumea.

Vineri nu se întâmplase nimic special. După-amiază fusese la cinema. Ministrul Marinei era și el în sală.

Sîmbătă dimineață mă întinșisem cu Moschopoulos, care tocmai publicase în *Mesagerul Atenei* două foiletoane despre „Cele 16 asedii ale Gibraltarului”, ceea ce m-a făcut să-l întreb în glumă: „Credeți că o să fie în curînd și al 17-lea?”¹. În ceea ce privește amenințarea războiului, nimic nou. Așteptarea continuă.

... Sîmbătă seara trecusem pe la Cerc să-l văd pe Travlos, corespondentul unei agenții de presă americane. Îl chema Demetru, așa că era ziua lui onomastică. Îl găsisem teribil de surecitat. Mi-a spus că a fost alertat telefonic de la Budapesta. După cît se părea, presa italiană de dimineață se dezlănțuise împotriva Greciei, comunicațiile aeriene dintre cele două țări se întrerupseseră, iar trimișii speciali ai ziarelor italiene la Atena primiseră ordin să se întoarcă neîntîrziat în Italia.

Dar circulau și vești liniștitoare. Ambasadorul Papadakis, purtătorul de cuvînt al Ministerului Afacerilor Străine, făcuse declarații că n-ar exista motive de îngrijorare. Pe deasupra, în aceeași după-amiază, mai mulți membri ai guvernului, în frunte cu președintele Consiliului de Miniștri, Metaxas, participaseră la

Hotelul „Marea Britanie”, la o recepție dată cu ocazia căsătoriei unei rude a lui Metaxas cu fiica unui grec din Egipt. Seara, prim-ministrul trebuia să asiste la premiera cu „*Madame Bovary*”, o adaptare scenică după Flaubert, la Teatrul Regal. În sfîrșit, în seara precedentă, ministrul Italiei oferise în saloanele legației o recepție în onoarea fiului compozitorului Puccini, venit la Atena cu prilejul inaugurării stagiunii opere cu „*Madam Butterfly*”. Toate aceste vești mă mai liniștiseră și mă întorsesem mai ușurat acasă.

Ieri, duminică 27 octombrie, am dormit pînă trîziu. Ziarele de dimineață au publicat informații despre noile acuzații italiene privind așa-zisele activități ale comitagiilor² grece pe teritorii albaneze, despre atentatele lor teroriste etc. După lectura ziarelor, am ieșit în oraș. În fața imobilului unde funcționa „Casa d'Italia”, din strada Patissia, era un mare concurs al tineretului italian îmbrăcat în uniforme fasciste. Nu departe, se aflau grupați vreo treizeci de agenți de poliție, veniți să viziteze muzeul de arheologie plasat chiar în fața imobilului italian. Era o explicație greu de crezut. Fără îndoială că agenții erau prezenți pentru a preveni vreun incident. În Piața Constituției m-am întîlnit cu Roesner, atașat de presă al Legației germane. Spre marea mea surprindere, m-a salutut cu salutul hitlerist, după care a întors capul cu un aer jenat.

M-am întors acasă pe la ora unu și am mai citit ziarele de prinț. Toate comentau, pentru a le respinge, acuzațiile italiene. Era un fapt semnificativ, deoarece, de obicei, ziarele de duminică nu conțineau nici informații, nici comentarii politice. Pregătite dinainte, de vineri seara sau sîmbătă dimineață, ele nu publicau decît articole literare și științifice. Pentru ca ele să conțină telegrame și comentarii pe marginea ultimelor informații, se refăcuse întreaga ediție. Am mai remarcat că *Mesagerul Atenei*, care, în mod normal, nu ieșea luna, a publicat o notă prin care anunța că va apărea și

¹ Agitatori naționaliști care comiteau uneori crime și jafuri pe teritoriile statelor vecine.

mine. Ce sens au oare aceste indicii? După-amiază am stat în casă, am lucrat puțin, am citit și, pe la ora 11, m-am culcat.

Nu știu cît am dormit. M-a trezit brusc vuietul violent al sirenelor. Am privit deșteptătorul. Era șapte fix. M-am gîndit, la început, că e semnalul vreunei uzine. Dar erau mai multe sirene, nu una. Sunetul gîfîit, stăruitor, asiduu se repercuta peste tot. Fără îndoială că se întîmpla ceva anormal. Am sărit din pat. Se treziseră și ai mei. Am ieșit pe balcon oarecum neliniștiți. Cu ușa de la balcon deschisă, vuietul sirenelor se auzea și mai intens. La ferestrele de peste drum, multe chipuri surprinse, abia trezite din somn, se întreabă din priviri ce se întîmplă. Sirenele continuă să sune, iar tramvaiele nu mai circulă. O singură explicație — italienii!

Nu vreau totuși să-mi pierd speranța. Poate că, din cauza tensiunii ultimelor săptămîni și amenințărilor din ultimele zile, guvernul a hotărît să facă pe neașteptate un exercițiu de apărare pasivă, ca să verifice buna funcționare a semnalelor de alarmă și disciplina populației. La șapte și un sfert, sirenele încetează. Din clădirea de peste drum ies toți cei ce s-au refugiat în adăposturile betonate, cu care sînt prevăzute doar casele mai noi. A noastră, construită acum vreo doisprezece ani, nu era așa ceva. De sus, văd trecînd oameni cu ziare în mînă. Mă îmbrac repede și alerg la cel mai apropiat chiocș. Cam prin fața patiseriei de lingă noi, văd un puști care întinde un ziar patronului. O manșetă cu litere de-o șchioapă îmi atrage privirea: „Italia atacă Grecia”. Deci asta era! Nițeluș mai departe, cumpăr un alt ziar, care anunță aceeași veste. Mă întorc în goană acasă. Mama mă așteaptă în balcon. Îi strig de departe: „E război!”. Informațiile publicate sînt scurte. Șeful guvernului a primit azi-dimineață un ultimatum, pe care l-a respins. Ostilitățile trebuiau să înceapă la ora 6. Tata și cu mine ne hotărîm să plecăm după vești. Pe stradă, traficul a devenit neregulat. Tramvaiele trec mai rar ca de obicei și sînt toate su-

praaglomerate. Trotuarele sînt pline de lume. Multe mașini particulare au și fost rechiționate: în ele vezi cîte un jandarm în față, lingă sofer. Ne întîlnim cu camioane pline cu oameni de toate vîrstele, care stau în picioare și cîntă sau strigă lozinci patriotice. Totul seamănă cu un „mușuroi răvășit”, ca să folosesc expresia lui Roger Martin du Gard din *Vara lui 1914*.

Mă întîlnesc cu un prieten care îmi spune că în centrul Capitalei au loc mari manifestații de simpatie față de guvern și că, cîteva magazine ale unor italieni au fost devastate. În timp ce stăm de vorbă, îl vedem pe președintele Consiliului de Miniștri într-o mașină, cu un general alături, îndreptîndu-se spre Aeroportul Tatoi. Trecătorii îi aclamă frenetic. Mai tîrziu, am aflat că cel de lingă președinte era regele.

Îmi văd de drum mai departe. Deodată sirenele încep să vuiască din nou. Dar, pe stradă, oamenii rămîn calmi. Ni-meni nu intră în panică. Un fel de resemnare activă, însoțită de o oarecare ușurare, caracterizează mulțimea. Prea multe săptămîni am trăit în tensiune, așteptîndu-ne în fiecare clipă la ceva foarte rău. Acum răul s-a produs. Trebuie să ne resemnăm și să acționăm în consecință. Nimeni dintre noi nu a vrut război, fiecare, de la mic la mare, a făcut tot ce a putut ca să-l evite. Dar, din moment ce sîntem atacați, fără motiv și fără rost, ce avem altceva de făcut decît să ne apărăm... Problema care ni se pune e simplă și nu încape alternativă în privința atitudinii pe care trebuie să o adoptăm. Fiecare își dă seama de gravitatea situației, de încercările care îl așteaptă pe el, pe ai lui și întreaga țară. Și e gata să le înfrunte cu seninătate, sigur de justetea cauzei sale și hotărît să le învingă.

Odată încetată alarma, vînzătorii de ziare se împrăștiu pe edițiile speciale, anunțînd decretarea mobilizării generale. În același timp, se lipește peste tot afișe care anunță condițiile mobilizării și locurile unde trebuie să se prezinte cei în cauză. Deocamdată măsurile acestea nu mă ating, deoarece categoria căreia îi

aparțin — cei amînați la încorporare și neînștruiți — nu este încă mobilizată.

La scurt timp după aceea, abia m-am întors acasă, o nouă alarmă. Din balcon privesc spre Turkovunia, de unde se aude canonada antiaerienei. În depărtare, se zăresc cîteva avioane negre, zburînd la mică altitudine, profilate pe cerul albastru deschis. Tunurile trag, țînesc flăcări și deasupra apar norișori cenușii de fum. Tirul devine mai aprig. Intru în casă. După puțină vreme, alarma încetează. Cînd ne așezăm la masa de prînz, o nouă alarmă, care va fi ultima pe ziua de azi.

După-amiază ies iar să-mi cumpăr un ziar. Pe stradă mă oprește o femeie necunoscută și mă întreabă care sînt ultimele vești. E vizibil alarmată: „Cum o să dormim la noaptea? — spune ea. Iar o să vină?” Mulți se tem de un bombardament nocturn. Numărul trecătorilor a crescut simțitor față de dimineață. Cum autobuzele nu mai circulă, mulți merg pe jos. Unii cară valize sau boccele. Din cînd în cînd, vezi șarete trase de cai sau măgari și automobile supraîncărcate cu geamantane și baloturi. În multe dintre ele, deasupra tuturor bagajelor, se clatină un cărucior de copil. Cei care au o casă sau rude la țară încearcă de pe acum să se pună la adăpost și părăsesc Capitala, care e mult mai expusă bombardamentelor. În cîrînd, se va pune negreșit și problema hranei. Toți cei care au avut bani, acum, la sfîrșit de lună, s-au aprovizionat din plin de la băcăniile ale căror rafturi au rămas pînă seara goale.

Treptat, noaptea se lasă peste această primă zi de război, aducînd cu sine și mai multă neliniște. La sfîrșitul după-amiezii, s-a auzit că a fost bombardat Aeroportul Tatoi, din Nordul Atenei, și că atacul aerian de dimineață a făcut vreo cincizeci de victime în rîndurile populației civile.

Se lasă noaptea. Patrula de apărare pasivă circulă pe străzi, amintind oamenilor să stingă toate luminile necamuflate. Luați pe nepregătite, noi nu avem hirtie albastră ca să punem la ferestre. Așa că ne hotărîm să ne stringem cu toții

în dormitorul părinților, a cărui unică fereastră o putem masca cu o cuvertură. Cu gîndul la un atac al avioanelor italiene, care ni se pare iminent, fiecare vrea să fie cît mai aproape de ai lui. Această atmosferă de reculegere este, în realitate, plină de neliniște și de nesigurăranță în ziua de mîine. Încerc să citesc și, ca să-mi rispec ideile negre, aleg o carte veselă. Tentativă zadarnică de a scăpa de grijile momentului.

Miercuri, 30 octombrie

Noaptea a fost calmă și am dormit bine. Ziarele de dimineață publică comunicatul de aseară: „Operațiunile se desfășoară conform unui plan dinainte stabilit”. Acest stil sibilinic nu satisface nimănui curiozitatea. Interpretarea cea mai verosimilă pare a fi că a avut loc o retragere strategică. S-ar putea ca formularea vagă a comunicatului să fi fost intenționată. Am uitat să scriu ieri că, spre seară, a circulat insistent vestea că trupele noastre au cucerit localitățile Korifa și Santi Quaranta, ceea ce declanșase peste tot un entuziasm ușor de imaginat. În general, trebuie să ne ferim de asemenea elanuri nejustificate care, atunci cînd sînt dezmințite de adevăr, lasă populația cu atît mai dezamăgită și mai deprimată cu cît s-a înflăcărat mai repede. Textul concis al comunicatului este, de fapt, un apel rece la rațiune: nu ne putem aștepta de la început la evenimentele spectaculoase. Războiul se cîștigă cu răbdare și perseverență. Îmi amintesc în privința asta de ștampila poștei franceze de pe un plic sosit în urmă cu cîteva luni: „Victoria este răbdare cu carul!”

Orașul tinde să-și recapete înfățișarea obișnuită. În fața Academiei, niște muncitori sapă fără grabă adăposturi-tranșee. Numărul vitrinelor cu geamuri acoperite cu benzi de hirtie, potrivit indicațiilor apărării pasive, este încă redus. Unele geamuri sînt decorate cu fanțete: pe fondul obligatoriu de hirtie albastră sînt lipite, în lungime, benzi simetrice de hirtie albă, întretăiate în colțul de sus stînga de altele mai scurte, astfel încît seamănă cu steagul național. În fața Hote-

lului „Marea Britanie”, unde s-a instalat Marele Cartier General, se află o mulțime de gură-cască. Militari grăbiți intră și ies într-un du-te-vino continuu.

De la începutul războiului, e uluitor cât de ușor intră în vorbă oamenii pe stradă. Schimbă impresii, deși nu se cunosc, încearcă să afle vesti noi. Toți se simt dintr-o dată solidari, conștienți de necesitatea întrajutorării. E nevoie să ne sprijinim unii pe ceilalți. Dacă cineva citește un ziar, trecătorii se opresc ca să i se uite peste umăr, să-și spună părerea și să comenteze vestile. Toată lumea e optimistă.

Trec apoi pe la Legația Poloniei ca să-l văd pe prietenul meu Smieszek. Discutăm îndelung despre toate astea. Îmi mărturiseste admirația sa pentru atitudinea fermă a Greciei încă de la începutul conflictului. În drum spre casă asist la o scenă penibilă. Doi puști de 15-16 ani, doi derbedei din cei care bat străzile și călătoresc pe tamponalele tramvaielor, aleargă cât îi tin picioarele urmăriți de vreo cinci-șase tipi cu înfățișare cruntă, care strigă trecătorilor să pună mina pe fugari. Cei doi sînt prinși repede, ajunși din urmă și bătuți mărar. Aflu cauza incidentului. Trecea un camion militar plin cu soldați înarmați care cîntau și strigau cât îi ținea gura „La Roma”! În timp ce trecătorii îi aclamau, cei doi derbedei care hoînăreau pe acolo au strigat: „Duceți-vă dracului”! De unde și reacția brutală a publicului. Acum sînt duși cu alai la comisariat.

Acasă verific și perfecționez camuflajul. Totul pare în regulă. Am uitat să spun că azi după-masă, pe la ora 4, a fost o alarmă. Blăzați, obișnuiți, oamenii nu și-au mai dat nici măcar osteneala să coboare în adăposturi. De dimineață, în magazine, nu se găseau nici ouă, nici cartofi. Așteptăm să sosească mîine.

Smieszek mi-a dat niște detalii bizare despre recepția oferită vineri seara în saloanele legației de către ministrul Italiei în onoarea fiului lui Puccini. S-a servit un tort imens, decorat cu stegulețe grecești și italieni și s-au ținut toașturi pentru prietenia dintre cele două popoare. Asta se întimpla vineri seara, adică cu două zile

înaintea agresiunii... Înainte de a mă culca ies pe balcon. În noaptea asta camuflajul e total. Nici o rază de lumină, nici un trecător.

Joi, 31 octombrie

A patra zi de război. Situația germanilor în Grecia a devenit foarte delicată. Alături corespondentul de la *Reuter* îmi spunea că personalul legației va părăsi țara în aceste zile. Nici vorbă de așa ceva; germanii continuă să se plimbe nestingheriți. Totuși a fost stabilită o restricție în legătură cu circulația străinilor, în general. O măsură luată de poliție azi-dimineață le interzice să părăsească domiciliul după ora nouă seara.

Cîteva pași mai departe dau nas în nas cu Pylotis, pe care nu l-am găsit ieri acasă. E plin de energie și optimism, nu vorbește decît de unchiul lui, colonel, șef de stat major al Diviziei N, de care e foarte mîndru. Dar dacă ne gîndim cît de cît, există nenumărate motive de neliniște. Chiar dacă vom reperta cele mai mari succese în Albania, cum am putea crede că germanii vor rămîne inactivi? Și ce vom putea face împotriva armatei germane, care pînă acum a fost victorioasă peste tot? Orice om cu rațiune, logică și bun simț gîndește astfel. Dar la ce sînt bune, în acest moment, rațiunea și logica? Tragedia războiului este că nu permite nimănui să-l judece. Nu avem dreptul să raționăm sau să gîndim, trebuie să credem. Să credem în pofida rațiunii și chiar a bunului simț.

După-amiază ies în oraș din nou. Vremea e minunată, ca în toate zilele de la începutul războiului. Un timp de vis, ca în *Idilele* lui Teocrit. Iarba colorează în verde colinele, cerul e senin. Ultimele ediții ale ziarelor vorbesc de prizonierii italieni. Trupele noastre rezistă pe toată linia frontului. Rezistă. În strălățate au loc manifestații aproape universale de simpatie față de noi.

De dimineață l-am văzut pe Phyliridis. Avocat la Curtea de Casație, îmbibat de cultură franceză, mi-a vorbit cu o violență de care nu-l credeam capabil despre ceea ce numește el

„trădarea celor de la Vichy”, care, după părerea lui, au trădat lumea, începînd cu țara lor. Agresiunea actuală împotriva Greciei ar fi rezultatul discuțiilor Hitler-Pétain și al concesiilor făcute de acesta din urmă primului, în detrimentul Italiei, care își vede îngredite ambițiile ei din Mediterana Occidentală și își scoate pîrleala pe spina noastră, în Mediterana Orientală. Iată garanția franceză din 1939, iată puterea protectoare, iată mașinațiile lui Laval! Și Phyliridis continuă...

Azi n-a fost alarmă. Pe ziduri au apărut afișe mari galbene „Zdrobiți-i pe defecții! Victoria e de partea noastră”.

1941

Sîmbătă, 11 ianuarie

Ieri s-a anunțat intrarea trupelor noastre în orașul Klisura și astăzi destituirea generalului Soddu, care comanda trupele italiene în Albania¹. Succesorul său, generalul Cavallero, este al treilea comandant-șef pe care Mussolini îl pune în linia întâi îndreptată împotriva noastră, de la începutul campaniei.

Presa nu scapă ocazia de a pune în evidență știrea. Un ziar publică caricatura noului comandant-șef, înaintînd șovăielnic într-un ring, unde zac deja, la picioarele unui fantasin ridicol, puternic ancorat, trei domni mototoliți zdărviți, în uniforme lor de un roșu aprins. Dedesubt legenda:

„Pe urmele acestor domni!” Cei trei căzuți se numesc: Prasca, Soddu și Badoglio². Demisia acestuia din urmă datează de la 6 decembrie, adică a urmat imediat intrării trupelor noastre în orașul Korița, și a precedat cu puțin cucerirea orașelor Santi Quaranta și Argirokastron și ofensiva engleză din Cirenaița.

Dintr-o clipă într-alta se așteaptă căderea orașului Tepelenë.

¹ La sfîrșitul lui, generalul Soddu, subsecretar de Stat la Ministerul de Război și subșef de stat major al armatei, îl înlocuise pe generalul Visconti-Prasca, dizgrațiat la 9 noiembrie 1940.

² Mussolini l-a făcut responsabil pe mareșalul Pietro Badoglio de primele eșecuri ale armatei fasciste italiene în Grecia.

DOCTORUL JOSÉ RIZAL „cel dintîi dintre filipinezi”

IOANA URSU

În dimineața zilei de 29 decembrie 1896, doctorul José Rizal, „cel dintîi dintre filipinezi”, cum l-a numit unul din biografi săi, León Ma. Guerrero, „scria din închisoarea din Manila, prietenului său apropiat, profesorul Ferdinand Blumentritt: „Cînd vei primi această scrisoare, eu voi fi mort. Voi fi împușcat mîine la ora șapte”. A doua zi, înainte de execuție, lui José Rizal i se îndeplinea ultima dorință: oficierea căsătoriei cu irlandeza Josephine Bracken, care-i fusese tovarășă de viață în anii grei ai exilului. Peste două ore, fruntașul filipinez cădea sub gloanțele plutonului de execuție.

În acea vreme, insurecția filipinezilor pentru eliberarea de sub dominația colonială era în plină desfășurare¹. Izbucnită la 26 august în același an, ea cuprinsese o bună parte a țării. Nimic n-a putut stinge setea de libertate a filipinezilor: după doi ani de lupte îndrîjite, la 12 iunie 1898, țara lor și-a proclamat independența, punînd astfel capăt unei perioade de 350 ani de dominație spaniolă și marcînd un moment important în șirul luptelor duse de veacuri de-a rîndul de patrioții filipinezi împotriva colonialismului.

¹ Magazin Istorie, nr. 2/1975.

„Un cîmp de griu cosit”

José Rizal s-a născut la 19 iunie 1861, la Kalamba, (provincia Luzon) într-o familie înstărită. Numele acesteia era Mercados, dar tatăl își adăugase și pe al doilea nume, de Rizal, cu toate că îl prefera pe

primul. Lui José i-a plăcut, însă cel de-al doilea, pentru că în spaniolă, „rizal înseamnă un cîmp cu griu cosit, încă atunci cînd este verde și care rodește din nou”. Împrejurările au dovedit-o, fiindcă viața lui Rizal a fost, cum am văzut, „secerată” în plină tinerețe.

După doi ani de colegiu la Manila, José a plecat în Spa-

nia, unde a studiat, la Barcelona și Madrid, medicina, filozofia și literale. A întreprins apoi o lungă călătorie prin cîteva țări occidentale în speranța că, cercetînd la fața locului structurile statelor dezvoltate, va putea găsi soluții pentru eliberarea țării sale din tripla înrobire politică, socială și religioasă.

În timpul cît s-a aflat la Paris a studiat oftalmologia sub îndrumarea profesorului dr. Louis de Wecker, care mulți ani după aceea și-a amintit de el ca despre „un om fin, prietenos și harnic, respectat pentru capacitatea sa”.

Încă de cînd se afla la Madrid, în anii studenției, a început să scrie romanul istoric *Noli me tangere* (Nu mă atinge). L-a continuat la Paris și l-a încheiat în Germania în 1887, unde l-a și tipărit. „Am scris *Noli*, spunea Rizal, pentru a trezi sentimentele compatrioților mei. Ca să ilustrez trecutul [...] și realitățile țării mele”.

Trimitîndu-i unui prieten un exemplar al cărții, Rizal îi scria: „Regimul și călugării îmi vor ataca probabil cartea [...], dar eu am încredere în zeul Adevărului și în cei ce au văzut suferințele noastre de aproape”.

Autoritățile au făcut, într-adevăr, tot ce le-a stat în putință pentru a împiedica pe filipinezi să ia cunoștință de conținutul lucrării. La 30 august 1887, un comitet special a examinat, la cererea arhiepiscopului, călugărul dominican Pedro Payo, romanul *Noli me tangere* și l-a găsit „eretic, subversiv pentru ordinea publică și dăunător guvernului spaniol și administrației acestor insule”. Payo a transmis aceste concluzii guvernatorului general, Emilio Terrero, care, la rîndul său, le-a înaintat Comitetului Cenzurii, alcătuit din preoți și laici. La 29 decembrie 1887, călugărul Salvador Font, în numele comitetului, a recomandat ca „importarea, reproducerea sau circulația acestei cărți periculoase să fie categoric interzisă”. Scrisă „pentru filipinezi” cu scopul de a „fi citită deci de către ei”, lucrarea a pătruns în Arhipelag, numai pe căi ilegale.

Spre sfîrșitul lunii aprilie 1887, José Rizal scria prietenului său, profesorul Ferdinand Blumentritt: „Plec înapoi în țara mea. Bucură-te cu mine! Totuși, în ciuda tuturor acestor lucruri, simt o strîngere de inimă la părăsirea Europei, așa de frumoasă, de liberă, de culturalizată și de civilizată. Dar voi fi mai folositor în țara mea decît aici”. În ajunul plecării, îi trimitea aceluiași prieten o nouă scrisoare: „Statul tău

de a rămîne la Madrid și de a scrie acolo vădește cele mai bune intenții, dar nici nu pot, nici nu am de gînd să-l urmez. Nu pot suporta viața la Madrid. Acolo noi sîntem reduși la niște voci ce urlă în pustiu [...] Nicăieri nu este viața mai plăcută pentru mine decît în propria noastră țară, în sinul familiei”. Toți prietenii se opuneau întoarcerii sale în Filipine, sfătuiindu-l ca, în cazul în care ține neapărat s-o facă, înainte de a pleca acasă să-și ia, din motive de securitate, cetățenia străină. Rizal a refuzat, cu toate că, în decursul anilor, i s-a oferit de două ori cetățenia germană și o dată cea engleză.

În august 1887 s-a întors în satul natal, Kalamba, unde a încercat să apere drepturile cetățenilor aflați într-un conflict pentru pămînt cu călugării dominicani. Atitudinea sa a stîrnit ostilitatea autorităților, care l-au silit să-și părăsească țara. De data aceasta s-a îndreptat către Japonia și apoi către Statele Unite. În această ultimă țară a luat parte la activitatea împotriva prejudiciilor rasiale, a îngrădirilor libertății și democrației pentru o serie de categorii sociale.

Conștiința trecutului

În 1888, patriotul filipinez debarca la Liverpool, îndreptîndu-se apoi către capitala Marii Britanii. De data aceasta a rămas la Londra nouă luni, pregătînd în biblioteca de la British Museum o ediție a cărții *Sucesos de las Islas Filipinas*, scrisă de spaniolul dr. Antonio de Morga. Era una din primele lucrări despre istoria Arhipelagului. În prefața pe care a redactat-o, Rizal adresa poporului său următorul mesaj: „Dacă această carte va reuși să redeștepte conștiința trecutului care a pălit în amintirea voastră, dacă va contribui la înlăturarea minciunii și a umilimei, înseamnă că truda mea nu a fost zadarnică, că voi putea, de acum, să-mi îndrept cercetările către viitor...”.

În notele făcute pe marginea *Istoriei* lui Morga, Rizal a descris civilizația filipinezilor, anterioară ocupației colonialiste, reliefaînd, printre altele, că strămoșii din insule erau oameni mindri, cu un puternic

simț al onoarei. Poseდაu o limbă și o scriere proprie, în care au apărut valoroase opere de cultură. Înainte de venirea colonialiștilor, țara avea o economie înfloritoare.

Din notele lui Rizal se desprindea ideea că poporul filipinez trebuia să adopte o nouă poziție, mai demnă, în numele strămoșilor și în fața istoriei. Dealtfel, cele peste o sută de răcoale anticoloniale, culminînd cu războiul de eliberare națională din 1896, arătău că spiritul de libertate al filipinezilor nu se împăcise niciodată cu dominația străină.

Concepțiile democrat-revoluționare ale dr. José Rizal și-au găsit o puternică reliefare și în romanul istoric *El Filibusterismo* (Pirateria) început încă în perioada cînd se afla la Londra și încheiat în 1891. Lucrarea a fost tipărită în Belgia. Consacrată eroilor filipinezi, José Burgos, Mariano Gómez și Jacinto Zamora — organizatorii marii răcoale antispinoale din provincia Cavita — executată de autoritățile coloniale la 15 februarie 1872, cartea reprezintă o aspră filipică la adresa colonialismului, a discriminărilor rasiale, a conceptului de „rasă superioară”, precum și contra nedreptăților și abuzurilor comise în numele acestor teorii.

În 1889, patriotul filipinez a înființat la Paris Asociația internațională a filipinologilor, din care au făcut parte personalități din diferite țări, susținători ai cauzei poporului său. Scopul Asociației era „studii Filipinelor dintr-un punct de vedere științific și istoric”. Din păcate, existența acestei organizații a fost de scurtă durată.

În același timp, un grup de tineri filipinezi, aflați la studiu la Madrid, împreună cu un grup de intelectuali progresiști spanioli, au creat în Spania Asociația hispano-filipineză. Organizația a editat săptămînalul filipinezilor în exil *La Solidaridad*, unde dr. José Rizal a publicat numeroase și valoroase articole cu conținut istoric și poezii patriotice.

În 1892 a revenit în țară unde a întemeiat Liga filipineză, la Manila. Liga a fost prima organizație națională care urmărea înfăptuirea unor reforme legislative, dezvoltarea industriei și a agriculturii.

În programul redactat de fondatorul ei erau înscrise, de asemenea, unificarea economică și politică a Arhipelagului, protejarea populației de nedreptăți și violențe, precum și alte măsuri destinate progresului social.

Dar cea mai importantă contribuție pe care José Rizal a adus-o la eliberarea și progresul țării sale a fost opera sa teoretică, de mare diversitate și profunzime științifică. Prin scrieri de răsunet, marele fiu al poporului filipinez și-a formulat și propagat concepțiile sale democrat-revoluționare, străbătute de un vibrant patriotism și umanism și de un cald îndemn de înțelegere și pace între popoare. Opera sa, care a îmbrățișat multiple domenii ale științei, a depășit cu mult aria celor peste 7000 insule ale Arhipelagului filipinez, făcând cunoscută țara sa și poporul său în multe zone ale lumii.

José Rizal a lăsat și numeroase alte lucrări în proză, poezii străbătute de un puternic suflu patriotic, eseuri cu caracter educativ. Multe pagini din lucrările sale au fost consacrate păcii și înțelegerii între oameni: „Învățați-vă copiii să-și păstreze onoarea, să iubească poporul căruia îi aparțin și, mai presus de orice, țara în care s-au născut. Deprindeți-i să-și facă datoria și să rămână demni chiar cu prețul vieții”, scria el în *Scrisoare către tinerele femei din Malolos*. În mesajul *Către concetățenii mei*, scris în 1896, cu câteva zile înainte de a fi executat, el definea crezul vieții sale: „Am căutat libertatea pentru patria mea și încă o mai caut. Ca un prim pas, am insistat asupra dezvoltării oamenilor, pentru

ca prin educație și muncă ei să-și câștige adevărata individualitate și forță care li vor face să merite această libertate”.

Pentru activitatea sa, pentru conținutul patriotic și revoluționar al cărților sale, José Rizal a fost arestat în iulie 1892, la scurt timp după crearea Ligii filipineze. A fost închis la Fort Santiago, iar apoi i s-a stabilit domiciliu forțat la Dapitan, în Insula Mindanao, pînă la executarea sa, în decembrie 1896.

În amintirea concetățenilor săi, el a rămas cel dintîi dintre ei, pentru că, cum subliniază același biograf pe care-l menționăm la începutul acestui articol, León Ma. Guerrero, „este primul care a fost situat ca atare în inimile filipinezilor. El a fost primul care s-a gîndit să unească întregul Arhipelag și care a avut viziunea unei societăți omogene și compacte formată din toate vechile comunități tribale de

În p. 53: execuția doctorului José Rizal așa cum a imaginat-o artistul filipinez Carlos V. Francisco

În capitala țării, Manila, un impresionant monument amintește de lupta și jertfa eroului național

la Batanes la Marea Sulu, bazată pe interese comune și „protecție reciprocă” mai degrabă decît pe teoria călăgărilor spanioli a unei duble supunerii, față de Spania ca fiind catolică, față de catolici ca fiind spanioli”.

Despre marele patriot, fostul președinte al Filipinelor, Sergio Osmeña, spunea: „Sînt mulți cei care au contribuit la construirea națiunii filipineze. Avem multe nume de filipinezi, attît femei cît și bărbați, care și-au sacrificat totul pentru cauza patriei lor. Dar după părerea mea, doctorul Rizal poate fi considerat ca adevărat părintele mișcării de eliberare naționale”.

În scrierile sale despre Rizal, León Ma. Guerrero, remarcă: „Națiunile sînt cunoscute prin eroii lor”. Într-adevăr, opera și activitatea marelui patriot filipinez confirmă pe deplin această apreciere. În 1902, cu prilejul unei dezbateri în Congresul S.U.A.¹ senatorul W.D. Cooper a citit colegilor săi o traducere în engleză a poeziei lui Rizal *Last farewell* (Ultimul adio). După recitarea ei, în mijlocul tăcerii respectuoase a ascultătorilor, senatorul american a declarat: „Spun aceloră dintre dv. care afirmă că filipinezii sînt un popor de barbari și sălbatici, incapabili de a-și asigura un viitor civilizat, vă spun că acest neam disprețuit și-a creat dreptul nu numai la respect față de el însuși, ci și la respectul întregii omeniri, atunci cînd l-a dăruit lumii pe José Rizal”.

¹ În iulie 1902, Congresul S.U.A. a adoptat *Legea cu privire la Filipine*, potrivit căreia Arhipelagul a obținut autonomia internă; guvernatorul general american al insulelor și-a păstrat nu numai dreptul de veto, dar și posibilitățile de a adopta o serie de măsuri în folosul intereselor Nord-americane.

File din istoria Militei populare

MISIUNEA A FOST ÎNDEPLINITĂ

Colonel MIHAI GROZAVU

Magazinul Tehnometal din Tîrgoviște. În plină zi a anului 1948, cîțiva indivizi înarmați pătrund în magazin, îl jefuiesc și reușesc să dispară. Cîțva timp mai tîrziu, lovitura se repetă, aproape identică, la banca din Topoloveni. În acei ani, în care tînrul regim democrat-popular făcea eforturi pentru a se consolida, în unele zone ale țării acționau încă bande care tulburau liniștea și siguranța publică. Printre răufăcătorii care atacau și jefuiau fără nici un fel de scrupule, se afla și banda condusă de Roibu și Bălădescu, originari de prin părțile Gorjului, cunoscuți ca infractori periculoși încă din timpul celui de-al doilea război mondial. Lichidarea unor asemenea focare de pericol public constituia o sarcină de prim ordin pentru Milizia populară, afiliată atunci la începuturile existenței sale. Nu odată, în îndeplinirea misiunilor, lucrătorii de miliție au plătit cu viața. Prinderea grupului Roibu-Bălădescu a fost încredințată tînrului ofițer de miliție Teodor Amuza, azi căpitan în rezervă, rănit în luptele cu bandiții, om care se poate mîndri cu participarea activă la capturarea a mai multor bande.

Acțiunea a început, firesc, cu adunarea informațiilor. Din documentele preluate de la vechea poliție și jandarmerie, s-a putut deduce că cei doi infractori își recrutau complici din rîndul unor elemente decăzute social, care se pricepeau la lăcătușerie și foloseau aparatele de sudură, utilizîndu-le la spargerea caselor de bani. Multă vreme, banda s-a folosit de un autoturism Chevrolet, cu care se deplasa în diferite localități din țară, unde își propunea să dea o nouă lovitură. De regulă, cei doi „studiau” ziua terenul și noaptea acționau împreună cu „tehnicienii”. În cîteva rînduri, bandiții au atacat însă și ziua, așa cum a fost cazul magazinului din Tîrgoviște și al băncii din Topoloveni.

Colectivului de luptă împotriva bandelor i s-a părut ciudat că din materialele existente despre bandiții care acționau de mai mult timp în diferite locuri nu rezulta ce măsuri fuseseră întreprinse de către poliție și jandarmerie pentru lichidarea lor. Cu timpul s-a constatat că acest lucru se datora unor oameni rămași din vechiul aparat și uneori chiar complicității acestora.

Iată, acum, împrejurările în care a fost capturată banda Roibu-Bălădescu.

Era în 1950. De mai multă vreme nu se mai semnală nimic despre acești doi bandiți. În rîndul lucrătorilor de miliție se crease impresia că aceștia s-ar fi „retras din afaceri”, ori că ar fi intrat în

alte grupuri, schimbîndu-și maniera de „lucru”. Dar iată că, de la Gorj, a sosit o veste alarmantă: oficial P.T.T.R. din comuna Pociovaliștea fusese jefuit, iar dirigințele, impuscat. Milizia locală acționase operativ, avusese loc un schimb de focuri între urmăritorii și bandiți, nu departe de locul faptei, dar, la adăpostul întinericului, autorii omorului și jafului reușiseră să dispară.

Din indiciile culese cu ocazia investigațiilor rezulta că între autori se număraseră și cei doi cunoscuți șefi de bandă.

„Conducerea Direcției judiciare — își aminteste Teodor Amuza — mi-a încredințat misiunea să mă deplasez de urgență în fosta regiune Craiova pentru a organiza urmărirea și prinderea bandei. Îm-

MIȘCAREA MEMORANDISTĂ

(Urmare din p. 17)

fesori, într-o telegramă către președintele P.N.R. scriau: „Admirăm devotamentul d-voastră în lupta pentru viața națională. Vă dorim curaj și succes desăvârșit”. La rândul lor, studenții din Geneva scriau, printre altele, că se „declară solidari cu românii oprimați în nobila și curajoasă luptă întreprinsă pentru revendicarea atât de legitimă a drepturilor națiunii lor”, iar studenții din Sofia trimiteau un apel călduros redactorilor *Memorandumului*: „Junimea studiosă bulgară condamnă faptele fără de lege și neomenease ale guvernului maghiar față de acuzații români din Transilvania”.

Numerose ziare au denunțat stările de lucruri antidemocratice practicate de stăpînitorii străini ai Ardealului. Astfel, *L'Indépendance belge*, din 4 iunie 1892 a învinovat politica de maghiarizare forțată, promovată de statul ungar față de români, scriind: „Tot ceea ce sovinișmul cel mai exaltat a putut născoci în materie de vexațiuni, a fost pus în lucrare, spre a oprima poporul românesc, pentru a stinge în el sentimentul individualității sale și a-l face apt pentru maghiarizare”.

Forța demascatoare a *Memorandumului*, puternic act de acuzare împotriva stăpînirii austro-ungare, cît și răsunetul avut pe plan european, au îngrijorat autoritățile maghiare, care au luat aspre măsuri contra memorandistilor. Guvernul ungar a dat dispoziții de anchetare a fruntașilor români transilvăneni. După ce, la 21 septembrie 1892, fusese adus la bara judecătorească Aurel C. Popovici, pentru redactarea *Replicii* și Eugen Brode, pentru tipărirea și punerea în circulație a *Memorandumului*, la 13 mai 1893, procurorul general din Cluj, Vita Sándor, a extins denunțul asupra întregului Comitet Executiv al Partidului Național Român din Transilvania.

S-a pus astfel la cale o monstruoasă înscenare juridică, intrată în istorie drept „Procesul memorandistilor”, de care ne vom ocupa în numărul viitor.

preună cu ofițerii Ahmet și Stamin, din Serviciul judiciar regional, am format o echipă și am plecat la Tg. Jiu...”

Zile și nopți de-a rîndul, cei cîțiva ofițeri au cutreierat satele, văle și dealurile, observînd și adunînd tot ceea ce ar fi putut aduce vreun indiciu despre locul unde se aflau ascunși membrii bandei. Pe la casele lor, infractorii cunoscuți nu mai trecuseră de multă vreme, dar nu era exclus să-și facă apariția sau măcar să-și dea vreun semn de viață.

La un moment dat, s-a aflat că Bălăcescu ar fi dat de stare unui vechi cunoscut că vrea să-l întîlnească pentru a-i comunica ceva important. După ce a stat cîteva zile ascuns într-o șiră de paie din apropierea casei individului respectiv, Teodor Amuza a reușit să intre în posesia unei informații deosebit de prețioase: locul unde se afla C. Buică din Rîmniciul Vlcea, pe care Roibu și Bălăcescu îl mai folosiseră la spargerea unor case de bani. Deplasarea la Rîmniciul Vlcea și investigațiile făcute în anturajul lui Buică aveau să confirme cele aflate de ofițerii judiciari. În tre timp, Buică se hotărîse să rupă legăturile cu banda, dar șefii acesteia îl căutau insistent pentru a pregăti o nouă lovitură. În aceste condiții, ofițerilor de miliție nu le-a fost greu să-l convingă pe Buică să-i ajute. El a răspuns apelului transmis de Bălăcescu, tînd însă la curent echipa de urmărire cu tot ceea ce plănuiau capii bandei.

Atacul pus la cale viza filiala C.E.C. din Hațeg. Bălăcescu dîndu-i lui Buică de înțeles că la noua spargere va lua parte un număr mai mare de indivizi, unii necunoscuți încă de el. Grupul urma să se întîlnească peste cîteva zile în Gara Pui, ultima stație în care oprea acceleratul Craiova-Simeria, înainte de a ajunge la Hațeg.

Considerîndu-se că arestarea bandei în jurul filialei C.E.C. ar fi comportat o serie de riscuri (folosirea armamentului într-o zonă aglomerată, eventuala fugă a vreunui mem-

bru al bandei) s-a hotărît capturnarea ei chiar în tren. Conform planului, de la Craiova, a plecat cu acceleratul încă o echipă de ofițeri de miliție, care, dîncolo de Petroșani, trebuia să intre în rol. Semnalul acțiunii urma să-l dea Teodor Amuza care, împreună cu alți doi ofițeri, Ahmet și Stamin, îmbrăcați în haine țărănești din partea locului, trebuiau să urce în accelerat, în Gara Pui, odată cu membrii bandei.

Îată cum relatează T. Amuza epilogul acțiunii: „Înțelegîndu-mă din priviri cu Ahmet, el s-a oprit undeva, în apropierea lui Roibu, iar eu mi-am făcut loc lîngă Bălăcescu. Așteptam ca din ambele părți ale vagonului în care ne aflam să apară «conductorii». Cînd aceștia, inclusiv «controlorul» s-au apropiat, am acționat simultan pentru imobilizarea bandiților. Spre surprinderea noastră, Bălăcescu, nemaiputînd face uz de forța sa herculeană, a recurs la o stratagemă pe care n-am prevăzut-o. Pentru a deruta pe ceilalți călători și a profita de eventuala intervenție a acestora a început să strige cît îl ținea gura: «Bandiții! Bandiții! Săriți, oameni buni! Ne-au atacat bandiții!»

Efectul psihologic pe care mizase Bălăcescu s-a produs în favoarea adevăraților bandiți. Zadarnic încercam să explicăm celor care se năpustiseră asupra noastră să simtem ofițeri de miliție, că ne aflăm într-o misiune importantă, că, de fapt, cei pe care voiau să-i ajute erau niște criminali și spîrgători. Procedul folosit de noi, costumele în care ne «deghizasem», trucul folosit de bandit, i-au făcut pe călători să nu ne dea crezare. Atît eu, cît și colegii mei am primit mulți pumni ca să-i... eliberăm pe cei imobilizați.

Abia după ce am reușit să-i desfac haina lui Bălăcescu, lăsînd să iasă la iveală pistoalele pe care le purta la brîu, cei din jurul nostru au înțeles, în sfîrșit, cine erau adevărații bandiți, ajutîndu-ne să-i coborîm din accelerat”.

asa va

place istoria ?

ECHILIBRU ȘI RAȚIUNE POLITICĂ LA CURTEA LUI HONORÉ II

JEAN-BAPTISTE ROBERT

Coasta de Azur. Prelungirile calcaroase ale Alpiilor Maritimi, care domină Marea Mediterană, găzduiesc un oraș, care, după Vatican, este cel mai mic stat suveran din lume: Monaco (1,8 km², 24 000 locuitori, în 1975, monarhie constituțională și principat ereditar, potrivit Constituției din decembrie 1962). Din 1950, în fruntea statului monegasce se află prințul Rainier III, care ne-a vizitat țara în octombrie 1966 — căsătorit, în 1956, cu talentata actriță Grace Kelly, una dintre gloriile feminine ale filmului american din anii '50.

Monaco... O fișie de pământ, de 3 km lungime și 200 pînă la 300 m lățime, care constituia limita „naturală”, cum o socoteau romanii, dintre Italia și Gallia. Un litoral mult timp impracticabil, învinș abia în 1868, cînd a fost străbătut de calea ferată Monaco-Nisa, lungă de 16 km și marcată de 11 tunele.

Dimensiunile modeste ale acestui ținut îl obligă pe cercetătorul care îl studiază epocile revoluate să evite metodele, devenite clasice, ale istoriei economice și sociale. El este îndemnat să frîmant de o întrebare de natură politică, al cărui răspuns exprimă esența istoriei monegase: cum a izbutit un teritoriu atît de mic să reziste forțelor centrifuge de reimpărțire a zonelor de interese, care, de-a lungul secolelor, au prăbușit edificiul inițial mult mai impunătoare și în aparență mult mai solide? Răspunsul este în marea voință a acestui mic stat de a-și dirija destinul, în capacitatea de a-și elabora și a duce o politică elastică, sensibilă la mutații succesive, pentru ca entitatea statală să supraviețuiască. În acest sens, arhivele principatului sînt convingătoare pentru originalitatea monegască: de o abundență aproape disproporțională cu locul modest ocupat de Monaco ca suprafață, un șterf din ele îl reprezintă acte de tranzații funciare și mobiliare, iar restul documente diplomatice.

Istoria orașului se confundă cu cea a statului. Protagonistii antici ai acestor locuri au fost ligurii [triburi indigene], fenicienii, grecii și romanii. Timp de cinci secole (din sec. X pînă în sec. V î.e.n.), fenicienii au vizitat cu navele lor golfulurile litoralului stîncos dintre Italia și Franța, întemeind aici o colonie. În sec. V î.e.n., Grecia a ocupat coasta, extinzîndu-se apoi pînă în Alpi Maritimi; Hecateu din Milet scria despre Monoikos, polis ligustiké (Monaco, oraș liguric). Orașul a consacrat un templu lui Melkart, supranumit „Unicul”, în grecește Monoikos, deci în latinește Monaecus, de unde și numele întîlnit în documente de Portus Herculis Monaeci, apoi de Monaco. De la romani, care au succedat grecilor și au fondat provincia Alpiilor Maritimi, aflăm despre existența unui port de mică însemnătate, folosit ocazional, și a unui loc fortificat (arx).

Monaco a fost apoi anexat de Marsilia și creștinat în sec. I. De atunci, pînă în sec. X, istoria sa este înecată în obscuritate. Abia în sec. X, principatul a fost menționat documentar ca o seniorie iar în secolul următor — se știe cu certitudine — a apărut în sfera de interese a Genovei, care revinse pe atunci la întreaga coastă ligurică. Republica a fost atrasă și de stîncina din Monaco, aflată pe pămînt provençal. În anul 1162, genovezii au izbutit să obțină acordul împăratului Frederic I Barbarossa, a cărui suzeranitate se întindea simultan asupra Provenței și Italiei, iar în 1191, o bulă de aur a lui Henric VI confirma drepturile Genovei asupra „stîncii din Monaco, asupra portului său și a ținuturilor anexe” și concede republicii autorizația de a fortifica stîncina „pentru a apăra creștinătatea de sarazini”. În 1215, genovezii au construit acolo primul castel, care avea să stea la originea palatului actual.

La începutul sec. XIII, deci, Monaco apărea ca o ciltorie genoveză în pămînt străin, ceea ce îl conferea un deosebit interes militar. La sfîrșitul aceluiași veac, destinul principatului s-a întretînit cu cel al vechii familii nobile guele. Grimaldi, din republica Genova. În 1297, Francisc Grimaldi a pus stăpînire pe castel, transformînd Monaco într-o bază navală guele. Miză în războiul civil geno-

vez dintre guelfi și ghibellini, rivnită de Provența și Franța pentru importanța poziției sale strategice și comerciale, fără a trecut apoi din mină în mină, în sec. XIV, rămânând însă mai ales Genovei (1357-1395). Ea și-a cucerit în cele din urmă autonomia, sub protecția lui Ludovic II de Anjou (1409-1419), pentru a trece definitiv în posesia familiei Grimaldi, în 1419. Într-un prim moment, familia genoveză a intenționat să solicite protecția franceză (1509), dar curînd a virat spre Spania și a semnat Tratatul de la Burgos, modificat la Tordesillas (1524), care plasa principatul în orbita Spaniei. 116 ani de atunci înainte, Monaco avea să rămînă sub protectorat iberic, pe care avea să îl schimbe apoi cu cel francez.

În scurta sa Istorie a Monacoului (apărută în 1973 la Paris), Jean-Baptiste Robert urmărește destinul istoric al micului principat din Sud-Estul Franței, începînd din secolele obscure ale preistoriei pînă în decenul șapte al veacului XX.

Am ales din această lucrare un fragment — prezentat în variantă condensată — despre evul mediu monegasc, fragment care încearcă să ofere un răspuns la întrebarea enunțată la începutul acestor rînduri: cum a izbutit să supraviețuiască pe harta lumii, de sute de ani, un stat de dimensiuni atât de reduse?

Titlul și subtitlurile aparțin redacției noastre.

Florentina DOLGHIN

În sec. XVI și la începutul celui următor, Monaco se afla la apogeul rolului său internațional. La scara Europei, fortăreața ținea pasul cu timpul. Ritmul evoluției ei interioare se identifica cu cel al istoriei generale. Între 1525 și 1529, războiul franco-spaniol¹ a continuat cu o soartă schimbătoare, dar puterea spaniolă nu a încetat să se afirme. Toate marile bătălii au fost în avantajul ei. Cît privește Monaco, el a trecut prin perioada de „rodaj” a protectoratului spaniol. Cei 51 ani, dintre 1559 și 1610, au constituit momentul culminant al preponderenței spaniole în lume; în principat, protectoratul a funcționat din plin. Situația s-a schimbat între anii 1610 și 1643. Omnipotența spaniolă a început să cedeze în fața unei Franțe ieșite, în sfîrșit, din războaiele religioase [puritate de catolici și calvini între 1526 și 1598]. Protectoratul spaniol s-a degradat și a început să meargă spre ruștură și în principatul de pe Coasta de Azur.

¹ Desfășurat între 1494 și 1559 pentru supremație în Italia.

Între spanioli și francezi

În 1604, la moartea principelui monegasc Hercule I, fiul său, Honoré II, fiind minor, tutea a fost încredințată unchiului său după mamă, prințul de Valdetare. Acesta, foarte iegat de guvernatorul spaniol al ducatului Milano, a adoptat o politică filospaniolă². Ea a dus la semnarea, la 26 februarie 1605, a unui tratat — ratificat de guvernul de la Madrid abia în noiembrie 1607 — care dădea dreptul ibericilor de a-și instala în Monaco propria lor garnizoană. Rămînea în mîna prințului doar comandamentul suprem. Drept urmare, 200 soldați spanioli au intrat în cetate și au dezarmat populația, care nu a opus, de altfel, nici o rezistență. Din aprilie 1605 pînă în decembrie 1606, starea civilă din Monaco

² Pacea de la Cambrai (1529) și Tratatul de la Cateau-Cambrésis (1559) abandonaseră definitiv Italia în mîna Habsburgilor. Ele încheiau războaiele pentru supremație în Peninsula Italică; dominația spaniolă în Milano și Neapole devenise absolută.

Vedere a palatului prinților monegasci la 30 ani după moartea lui Ludovic I. În medallion: stema Casei de Monaco în sec. XVII

a înregistrat numeroase căsătorii între fete monegasce și soldați spanioli, ceea ce a amplificat influența iberică asupra populației locale.

Totul s-a schimbat din anul 1630, când Richelieu a hotărât să reia conflictul cu Spania, pe calea Războiului de 30 ani¹. Ibericii și-au întărit fortificațiile locale și au ocupat Insulele Lérins [Din Mediterana]. La Monaco ei și-au sporit considerabil efectele și i-au luat prințului Honoré, de fapt, dacă nu de drept, orice autoritate reală. Acest Grimaldi — care avea să dovedească mai târziu un caracter energic și foarte voluntar — a fost puternic jignit în amorul său propriu. El avea să păstreze o amintire de neșters acestui moment.

Inevitabil, excesele spaniolilor l-au obligat pe Honoré II să ia aminte la propunerile franceze, care constau într-o răsturnare a alianțelor. Pertractările complicate și adesea secrete dintre cei doi parteneri au durat unsprezece ani (1630-1641) și s-au încheiat, în sfârșit, cu Tratatul de la Péronne, din 14 septembrie 1641. S-ar putea ca Honoré II să fi optat pentru această soluție după ce a apreciat declinul puterii spaniole, care nu izbutise să se mai opună invaziilor franceze din Artois și Roussillon². Textul tratatului fusese pus la punct de Père Joseph, eminența cenusie a lui Richelieu; preambulul actului arăta că regele Ludovic XIII acorda protecție Monacului la cererea prințului, ale cărui drepturi suverane fuseseră violate de spanioli. Tratatul indica, de asemenea, că o garnizoană franceză de 500 oameni se va stabili la Monaco, pe cheltuielile regelui Franței, care va numi ofițeri. Ea va fi pusă însă sub ordinele prințului, cărui ofițerii îi vor presta jurământul. Libertatea și suveranitatea Monacului erau garantate formal. Garnizoana nu avea dreptul să se amestece în nici un fel în treburile interne, îndeosebi în cele de guvernământ și de justiție. Prințul era inclus în toate tratatele de pace semnate de rege. În compensarea bunurilor confiscate de spanioli (domeniile din Italia), i se dădeau fiefuri în Franța, dintre care unele aveau să fie ridicate la rangul de ducat, altele la cel de marchizat, pentru fiul prințului, iar o a treia categorie la rangul de comitat. Toate privilegiile acordate odinioară de Franța erau confirmate, îndeosebi dreptul mării și cumpărarea, cu scutire de vamă, în porturile din Provența. Cîteva galere franceze aveau să staționeze la Monaco, sub ordinele prințului.

Rămânea doar, așa cum se exprimaese Honoré II, să se treacă Rubiconul, adică să se alunge garnizoana spaniolă. Un atac general lansat din exterior fiind considerat imposibil, prințul a hotărât o acțiune inițiată din interior de către el însuși, ajutat de cîțiva prieteni siguri. Își punea astfel în joc nu numai puterea dar și viața. Pregătit în taină, asaltul dat la 17 noiembrie 1641 i-a luat pe spanioli pe nepregătite; ei au fost nevoiți să capituleze. În cursul săptămînii următoare, garnizoana franceză, prevăzută de tratat, s-a instalat la Monaco.

¹ Magazin istoric, nr. 4/1976.

² Vechile provincii Artois și Roussillon au fost cucerite de trupele franceze în 1640 și declarate posesiuni ale Franței prin Tratatul de la Pirinei (1659).

Tratatul de la Péronne fusese încheiat cînd declinul spaniol și înflorirea puterii franceze, deși perceptibile, nu reprezentau o realitate notorie; era cu doi ani înainte de Rocroi³, deci într-un moment cînd protectorul lui mai avea suficientă nevoie de Monaco pentru a se angaja să-i respecte suveranitatea.

Marele merit al familiei Grimaldi a fost că a știut să practice o politică bazată pe intuiția de a percepe mutațiile încă incipiente ale forțelor internaționale.

„Secolul cel mare“

Protectoratul francez a durat 150 ani. Ca și în cazul precedent, evenimentele au modificat încetul cu încetul spiritul și aplicarea tratatului, chiar dacă litera lui n-a suferit nici o schimbare. În așa fel încît distingem două faze succesive: a) de la 1641 pînă la 1701, ceea ce, prin analogie cu Franța, se poate numi „secolul cel mare“ al Monacului și b) sec. XVIII, în care relațiile franco-monegasce s-au degradat pînă la a compromite structurile profunde ale însuși principatului.

„Secolul cel mare“ s-a întins peste ultimii 20 ani ai domniei lui Honoré II, mort în ianuarie 1662, și peste anii de stăpînire ai nepotului și urmașului său, Ludovic I, decedat în 1701. Printr-un sincronism fortuit, vremea lui Honoré II a corespuns în Franța, cu regenta Anei de Austria (1643-1666) și cu ministeriul lui Mazarin, iar cea a lui Ludovic I cu perioada glorioasă a domniei nașului său, Ludovic XIV. Pentru ansamblul acestei epoci, protectoratul francez s-a dovedit benefic. Monaco a trăit în pace, căci Franța nu i-a cerut nicodată să participe la propriile-i conflicte. Principatul era ferit de orice atacuri externe prin puterea protectorului său, putere de temut chiar în Mediterana, așa cum ne vădește victoria navală franceză reputată asupra lui Ruyter în 1676⁴ și bombardarea Genovei în 1684⁵.

Pe plan material, în această perioadă, Franța a făcut față obligațiilor financiare cu mult mai multă regularitate decît Spania; regele Ludovic XIII (1610-1643) i-a dat lui Honoré II ducatul Valentinois (cu veniturile rezultate din vîmile din Valence, Vienne și Montélimar), marchizatul Baux și comitatul Carladez din Auvergne. Cît despre Honoré II și Ludovic I, ei și-au respectat scrupulos obligațiile; chiar dacă n-au luat parte la războaie, portul lor a fost întotdeauna la dispoziția galerelor franceze.

Interesul major al acestei perioade este însă în remarcabila armonie care a unit viața Monacului cu cea a Franței și care a îngăduit, în ambele cazuri, să se vorbească despre

³ Oraș francez în Ardeni, unde prințul francez Ludovic de Condé a reușit să strălucească victorie asupra spaniolilor comandați de contele de Fuentes (mai 1643).

⁴ Amiralul Michiel Andriaanszoon Ruyter (1607-1676), conducătorul flotei olandeze în timpul războaielor împotriva Angliei și Franței, pentru stăpînirea căilor maritime în deceniile 6-8 ale sec. XVII, a fost înfrînt și rănit mortal în luptele cu flota franceză din aprilie 1676.

⁵ Constrînd galere pentru regele Spaniei, Genova a fost bombardată și distrusă pe trei sferturi de flota lui Ludovic XIV (mai 1684).

„secolul cel mare”. Observasem un fapt asemănător în veacul precedent între Monaco și Spania. Această receptivitate la influențele dominante ale momentului este una dintre trăsăturile cele mai originale ale istoriei Monacoului, care a oferit întotdeauna un cîmp revelator răspîndirii marilor curente de civilizație. Țara mică, pierdută la marginea regatului, împlîntată în teritoriul Savoi, greu accesibilă, Monaco a reflectat chipul Franței cu fidelitatea oglinzii. Faptul ar putea surprinde dacă ținem seama de superioritatea influenței italiene asupra tuturor celorlalte exercitate în Monaco. Dar, la începutul veacului XVII, Franța însăși suferise foarte puternic italianismul. Era epoca în care Maria de Medici, regină a Franței din 1600, a cerut arhitectului Salomon de Brosse (1565-1626) să construiască Palatul Luxemburg după planurile Palatului Pitti din Florență. Mai tirziu, Mazarin rămînea italian pînă într-atît, încît nu avea să vorbească niciodată corect franțuzește. Dar, puțin cîte puțin, în acel imens șantier care era Parisul de atunci, gustul francez a acaparat italianismul, l-a dominat.

Trăsătura cea mai pronunțată a vieții interne din Monaco a fost întărirea „monarhică” a autorității prințului. Pînă atunci, populația beneficiase de o largă autonomie de veche tradiție geneveză, pe care familia Grimaldi o întreținuse cu grijă, pentru a-și asigura bunăvoința și sprijinul supușilor. Or, ultima manifestare a „Parlamentului”, adică a adunării bărbatilor adulți, data din 1608; de atunci el nu s-a mai întrunit decît la începutul fiecărei domnii, pentru prestarea jurămîntului. Prerogativele lui (aprovizionare, comerț, poliție, drumuri) au trecut în mîna prințului care, pentru a face față, a creat o administrație puternică, cu totul nouă, condusă de un „secretar de stat”. Ludovic I a adus completarea finală acestui sistem de conducere, publicînd, în 1678, *Statutele principatului*, denumite uneori *Codul Ludovic*. Era un ansamblu de patru cărți despre probleme civile, criminale, poliție și legislație rurală.

Noua putere presupunea un cadru pe măsura ei, imitat de la Franța. Cu prilejul celor trei călătorii făcute la Paris, Honoré II sesizase acolo sensul politic și ideologic al noii arhitecturi și al urbanisticii, concepute ca propagandă a absolutismului monarhic. În acest sens, și-a restaurat și el reședința. Pînă la începutul sec. VII, familia Grimaldi se gîndise mai ales la funcția ei militară; textele folosesc termenii de *castrum* sau *arx*. Honoré II a scris, încă de la începutul domniei lui, în limba vulgară, despre *fortezza* și a fost acela care, încetul cu încetul, încă de cînd obținuse titlul de prinț, și-a transformat „castelul” în „palat” (*il palazzo*, a început el să noteze mai tirziu). El a întreprins lucrări considerabile de modificare a reședinței, în direcția confortului și a decorației, pe care le-a încredințat unor artiști italieni, îndeosebi genezezi. Dar, începînd din 1641, aceștia au primit ordinul de a se inspira din concepțiile franceze; au fost construite, astfel, ansamblul, astăzi distrus, de băi, fîntini și grădini, care se ridica la apus de palat și noua capelă Sf. Ioan Bote-

Rainier III de Monaco și soția sa Grace

zătorul, a cărei cupolă se mai poate admira. Ludovic I a adăugat poarta principală deschisă spre piață și scara cu dublă desfășurare (inspirată de Fontainebleau) în curtea de onoare. Decorația interioară era sumptuoasă și de înaltă calitate: aproximativ 700 tablouri de mari maeștri, colecții bogate de mobile, de argintărie, de tapete și brocarturi venite din Italia, dar și tapiserii ieșite din prima manufactură Gobelins. În acest decor sumptuos, Honoré II și-a instalat Curtea și a creat o nobilime monegască, prin recompensarea slujitorilor celor mai devotați. Documentele arată că mulți gentilimi străini au fost atrași de răsunetul serbărilor și petrecerilor de la Curtea prințului de Monaco.

O moarte-simbol

Reușitele enumerate mai sus i-au îndrăginit pe istorici să scrie că domnia lui Honoré II a atins „o culme pe care era greu să o depășești”. Trebuie remarcată, de asemenea, puternica personalitate a prințului. În ciuda gustului pe care îl avea pentru măreție, el a știut să păstreze măsura și să se țină la adăpost de extravagante și de risipă. Era în el un amestec de echilibru și de rațiune, propriu adevăraților oameni de stat. Honoré II a fost unul dintre acei Grimaldi care, dacă s-ar fi aflat în fruntea unui stat mai mare, ar fi marcat epoca. Este edificatoare, în acest sens, concluzia istoricului A.S. Talbor: „Honoré II a transmis, temperat la el de un gust real, acel simț al frumuseții opulente, puțin cam prea bogate, puțin parvenită, ce caracteriza timpul său și pare să fi făcut o etapă la el, trecînd de la Palatul Pitti la Luuvru. Dar chiar dacă-l anunța de departe pe Ludovic XIV, acest prinț a rămas el însuși, clasic în opulență, măsurat în ținută”.

Ludovic I nu s-a ridicat la înălțimea bunicii lui său. Domnia lui a înregistrat o fragilitate interioară care, după „culmea” atinsă de domnia lui Honoré II, a marcat, dacă nu un declin, cel puțin oboseală. În calitate de prinț, Ludovic I a continuat politica monarhică a lui Honoré II, dar, în același timp, el a fost victima apariției pe scena internațională a lui Ludovic XIV. Avem aici un exemplu de strălucire personală a „Regelui-Soare”, pînă la marginea regatului. Ludovic I a fost nobil al Curții Franței, mai întîi pentru că era duce și mare vasal al regelui Franței, dar mai ales prin influența soției sale, Charlotte de Gramont. Căsătoria lor fusese „negociată” de însuși Mazarin și inaugurase, pentru bărbaii din familia Grimaldi, era prințeselor franceze. Pînă atunci, ei se însuraseră cu nobile de origine italiană sau spaniolă, care considerau Monaco drept un loc de reședință și care își susținuseră rolul cu modestie, uneori și cu farmec. Odată cu franțuzoaicele, totul s-a schimbat. Charlotte de Gramont trăise la Curtea din Paris. În afara Curții, viața nu mai avea farmec pentru ea, Monaco nu era decît un loc de exil. Prințesa Charlotte, care deborda de o mare vitalitate (doamna de Sévigné a supranumit-o „torentul”), a fost aceea care l-a împins pe soțul ei să stea cît mai puțin în Monaco. Viața ei a atras atenția Curții pariziene, iar renumele Monacului a avut, fără îndoială, de suferit. Conviețuirea soților nu a rezistat nici ea: începînd din 1672, ei au hotărît să trăiască separat. Charlotte a murit în 1678, la vîrsta de 40 ani.

Poate din cauza decepției conjugale, dar mai sigur pentru a străluci în ochii regelului său naș, Ludovic I s-a angajat în armata regelui, fiind numit „mestre de camp”¹. El a înrolat un regiment (cavaleria Monaco) și a luat parte activă la războiul cu Olanda. Între bătălii, prințul a fost deseori la Curtea Franței dar, bolnav de reumatism, el a locuit mult în Monaco. Totuși, în 1698, nu a rezistat ofertei făcute de Ludovic XIV de a-l sluji încă o dată, cînst pe care nici chiar un bolnav nu o putea refuza. Este vorba de conducerea unei ambasade pe lângă papa, cu scopul de a porni negocierile internaționale pe care regele le avea în vedere pentru succesiunea Spaniei². Esențialul misiunii sale consta, în viziunea lui, să servească prestigiul Franței prin cel mai mare fașt posibil. A cheltuit o avere; intrarea sa la Roma, în fruntea unui cortegiu de 300 calești, a făcut mare senzație. A murit chiar în orașul acesta, dintr-o răceală, la 2 ianuarie 1701.

Această moarte „în serviciul regelui” are valoare de simbol: prin demnitatea și lealitatea ei, este în tradiția lui Honoré II și a „secolului cel mare” al Monacoului. Dar, prin abandonarea intereselor imediate ale principatului, ea marchează începutul unei abateri de la calea străbună.

**În românește de
Ilica MELINESCU**

¹ Comandant de regiment în vechiul regim.

² Războiul de succesiune la tronul Spaniei s-a desfurat între anii 1701 și 1714.

gice de bază, de natură vegetală, animală și minerală, cît și forma lor de răspîndire și de folosire (comprese, frecții). Cea de-a doua pară să indice terapia bolilor venerice. Din conținutul acestor tăblițe rezultă că ele au servit la pregătirea medicilor, numiți în sumeriană „a-zu” (adică „cunoscătorul apei”).

Sumerienii au izbutit, pentru prima oară, să scrie și cifrele. Capabili de abstractizare, au reputat în domeniul matematicii, performanțe remarcabile pentru epoca lor. Cea mai mare realizare în acest domeniu o reprezintă construirea sistemului pozițional, care a devenit un bun permanent al omenirii. În ce constă el? Unuia îi aceluiași număr îi revin valori diferite, în funcție de poziția pe care o ocupă într-o unitate numerică: de exemplu, numărul 3 ca element al lui 3 000, în raport cu poziția lui în 1 003. Unii cercetători compară chiar inventarea sistemului pozițional cu cea a scrierii, întrucît ambele înlocuiesc un vast sistem de simboluri printr-o metodă care poate fi ușor înțeleasă de oricine.

Pe bună dreptate, sumerienii sînt considerați și întemeietori ai învățămîntului școlar sistematic: în școlile lor se predau nu numai cititul și scrierea, ci și cunoștințele matematice. La „edubba” elevii erau pregătiți pentru a deveni scribi, teologi, precizători, medici, agricultori ș.a.

Arta poetică a sumerienilor și-a găsit expresia în miturile și imnurile religioase, în cîntecele eroice și glorificarea zeilor, în lamentațiile care exprimau înfrîngerile, prizonieratul și moartea, în proverbe și cugetări. Multe dintre ele au fost preluate și dezvoltate ulterior de babilonieni și asirieni, ca, de pildă, celebra epopee a lui Ghilgameș, un poem de 3 500 rînduri, scris în limba akadiană, care cînta viața plină de aventuri a conducătorului marelui oraș Uruk. Unii autori susțin că literatura sumeriană a exercitat o oarecare influență și asupra Vechiului Testament.

În ultimul timp, săpăturile au scos la iveală instrumente muzicale (lire și harpe), care, alături de însemnările cuneiforme referitoare la acordarea instrumentelor de coarde, la intervale, gamă etc., atestă existența unei muzici sumeriene.

Tot acest popor a avut inițiativa remarcabile și în domeniul organizării sociale și politice. Aici se înscris, în special, întemeierea primelor orașe-state, avînd instituții administrative — cum ar fi sfatul bătrînilor și adunarea poporului — cu originea în vechea organizare gentilică. De asemenea, ei sînt autorii unui cod de legi, datînd de prin 2100 î.e.n. și scris în cuneiforme. Mai vechi cu 300 ani decît celebrul Cod al lui Hammurabi din Babilon, acest cod aparține a cîrmuitorului Ur-Nammu.

Sîntem încă departe de a cuprinde în întregime fenomenul extraordinarului înzestrării intelectuale și tehnice a acestui popor.

**Traducere de
ADELA MOTOC**

CONTENTS (Romanian History) C. POPIȘTEANU President NICOLAE CEAUȘESCU's Historic Mission • Two Peoples, One Heroic Fight for Independence • S. IOSIPESCU and V. IONESCU The Ghica Family • A. DEAC 1892-1894, the Memorandum of the Transylvanian Romanians • E. POP and D.D. ROȘCA 1918 — the Romanian Have a United National State • R. PANTAZI A Plea for the Union • Round-Table: the Spiritual Life of the Thracians • C. UNGUREANU and V. COSTĂCHEL Iorga and the Cultural Establishments of Văleni • D. HÎNCU Everyday Life in 1848 Bucharest • N. MINEI Human Feelings against Nazi Barbarity

SOMMAIRE (Histoire roumaine) C. POPIȘTEANU La mission historique du Président NICOLAE CEAUȘESCU • Deux peuples, la même lutte héroïque pour l'indépendance • S. IOSIPESCU et V. IONESCU La famille Ghica • A. DEAC 1892-1894, Le mémorandum des Roumains transylvains • E. POP et D.D. ROȘCA 1918, la création de l'État national unitaire roumain • R. PANTAZI Plaidoyer pour l'union • Table ronde sur la vie spirituelle chez les Thraces • C. UNGUREANU et V. COSTĂCHEL Iorga et les établissements culturels de Văleni • D. HÎNCU La vie quotidienne à Bucarest en 1848 • N. MINEI L'humanitarisme contre la barbarie nazie

СОДЕРЖАНИЕ (Румынская история) К. ПОПИШТАНУ Историческая миссия президента НИКОЛАИ ЧАУШЕСКУ • Два народа — та же героическая борьба за независимость • С. ИОСИПЕСКУ, В. ИОНЕСКУ Семья Гика • А. ДЯК 1892-1894, Меморандум трансильванских румынов • Е. ПОП, Д.Д. РОШКА 1918-год создания румынского единого национального государства • Р. ПАНТАЗИ Защитительная речь Воссоединения • Круглый стол по духовной жизни франкйцев • К. УНГУРЕАНУ, В. КОСТĂКЕЛ Иорга и культурные заведения в Вăлени • Д. ХЫНКУ Ежедневная жизнь в Бухаресте 1848-ого г. • Н. МИНЕЙ Человечность против нацистского варварства

INHALT (Rumänische Geschichte) C. POPIȘTEANU Die historische Mission des Präsidenten NICOLAE CEAUȘESCU • Zwei Völker und ein ebenderselbe Heldenkampf für Unabhängigkeit • S. IOSIPESCU, V. IONESCU Die Familie Ghica • A. DEAC 1892-1894, Das Memorandum der siebenbürgischen Rumänen • E. POP, D.D. ROȘCA 1918 — die Schaffung des einheitlichen nationalen rumänischen Staates • R. PANTAZI Ein Plädoyer für die Vereinigung • Rundtischgespräch über das geistige Leben der Traker • C. UNGUREANU, V. COSTĂCHEL Iorga und Văleni's Kultur-Stiftungen • D. HÎNCU Das Alltagsleben des 1848-er Jahres in Bukarest • N. MINEI Das Menschlichkeitsgefühl gegen die Nazi-Barbarei

SUMARIO (Historia română) C. POPIȘTEANU La politica de amplă rezonanță istorică del Presidente NICOLAE CEAUȘESCU • Dos pueblos — la misma heroica lucha por independencia • S. IOSIPESCU, V. IONESCU La familia Ghica • A. DEAC 1892-1894 — el Memorandum de los rumanos de Transilvania • E. POP, D.D. ROȘCA 1918, año de la constitución del Estado nacional unitario rumano • R. PANTAZI Un promotor de la Unión de los Principados Rumanos • Mesa redonda sobre la vida espiritual de los tracios • C. UNGUREANU, V. COSTĂCHEL Iorga y las fundaciones culturales de Văleni • D. HÎNCU Vida cotidiana en el Bucarest de 1848 • N. MINEI La bondad contra la barbaridad nazi

ABONNEMENTS : ILEXIM — Departamentul export-import presă, București, strada
13 Decembrie, nr. 3, P.O.B. 136-137, telex : 11226

magazin istoric

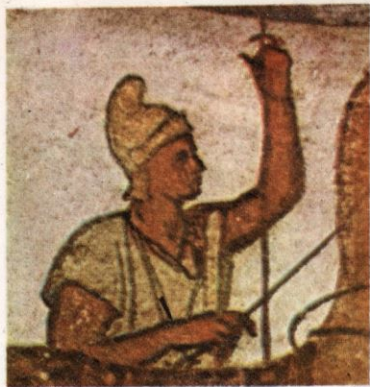
București, Intrarea Ministeriului, nr. 2, parter — Sectorul 1, Oficiul poștal nr. 1, Căsuța poștală 702, Cod 70 100, telefon 16 68 72.

REDACTORI : Gheorghe David, Florentina Dolghin, Ioan Dragomirescu, Ioan Lăcustă, Ioana Ursu-Năstășel, Ana-Maria Șerbănescu, Vasile Șimandan, Marian Ștefan
SECRETAR RESPONSABIL DE REDACȚIE : Valeriu Buduru
PREZENTAREA ARTISTICĂ : Radu Ion Popescu
TEHNOREDACTOR : Anton Tănase
CORECTURĂ : Georgeta Apreotesei, Constanța Avram

Apare lunar, se găsește de vânzare la chioșcurile de difuzare a presei. Abonamentele se fac la oficiile poștale, factorii poștali, difuzorii din întreprinderi, instituții și de la sate. Prețul unui număr — 5 lei, abonamentul pe 6 luni — 30 lei, pe un an — 60 lei.

Tiparul executat la Combinatul poligrafic „Casa Scintei” — București

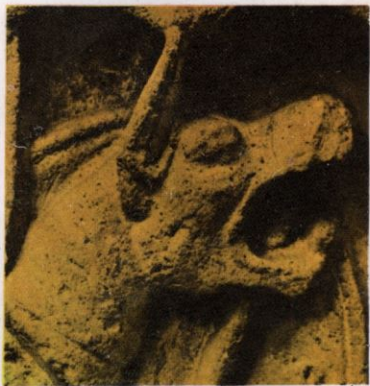
a₁

a₂

b₁

b₂

c₁

c₂

